

■ NEKROLÓG

FARKAS GÁBOR (1943–2017)

(Tóbiás László)

■ ELMÉLETILEG

A HELYI NYILVÁNOSSÁG (ÚJRA)FELFEDEZÉSE

(Gyenes Zsuzsa)

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

KÉNYSZER SZÜLTE CIVILSÉG

(Gyorgyovichné Koltay Elvira)

■ VILÁG-NÉZET

EGYETEMISTA FIATALOK TÁRSADALMI SZEREPVÁLLALÁSA
ÉS A CIVIL SZFÉRA ÖNKÉNTESSÉGGEL SZEMBENI ATTITÚDJE
A PARTIUMI TÉRSÉGBEN

(Bernath Krisztina)

A NEM SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK SZOCIÁLIS SZEREPE:
JÓ GYAKORLATOK ELTÉRŐ KÖRNYEZETBEN

(Koudela Pál)

■ VISSZAHATÁS

TÁRSADALMI MOZGALMAK ÉS CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK
AZ EURÓPAI VÁLTSÁGBAN

(Szabó Máté)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor	Nárai Márta
Rovatszerkesztők/Editors	Csongor Anna (Társadalom és állam/Society and State) Kákai László (Elméletileg/Theoretically) Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community and Civil Society) Sebestény István (Világ-nézet/International Review)
Képszerkesztő/Image Editor	Gönczö Viktor
Online szerkesztő/Online Editor	Bod Levente

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a civilszemle@gmail.com címre várunk.
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel./fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.com

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök

Készült a Pharma Press Nyomdában

Felelős vezető: Dávid Ferenc

ISSN 1786-3341

■ ■ NEKROLÓG	
Tóbiás László: FARKAS GÁBOR (1943–2017)	5
■ ■ ELMÉLETILEG	
Gyenes Zsuzsa: A HELYI NYILVÁNOSSÁG (ÚJRA) FELFEDEZÉSE	7
■ ■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Gyorgyovichné Koltay Elvira: KÉNYSZER SZÜLTE CIVILSÉG – A lakóparki civil/nonprofit szervezetek hazai jellemzői	21
■ ■ VILÁG-NÉZET	
Bernath Krisztina: ÉGYETEMISTA FIATALOK TÁRSADALMI SZEREPVÁLLALÁSA ÉS A CIVIL SZFÉRA ÖNKÉNTESSÉGGEL SZEMBENI ATTITŰDJE A PARTIUMI TÉRSÉGBEN	39
Koudela Pál: A NEM SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK SZOCIÁLIS SZEREPE: JÓ GYAKORLATOK ELTÉRŐ KÖRNYEZETBEN	63
■ ■ VISSZAHATÁS	
Szabó Máté: TÁRSADALMI MOZGALMAK ÉS CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK AZ EURÓPAI VÁLSÁGBAN – változó kutatási koncepciók és elméletek	91
■ ■ SZERZŐINK	97

Fotó/Gönczö Viktor

A rendőrség felkészült a gyászolók forgalmának biztosítására, a busztársaság különjáratokat indított, a szertartás kezdetekor megkondultak a város minden templomának harangjai. A temetésen négy felekezet hat papja szolgált, tisztelők érkeztek sok száz kilométerről is. A temetés után egy hónappal még a hivatalos kondoleációt osztják meg közösségi oldalukon, így mondják el személyes fájdalmukat olyan, ma már középkorú

emberek, akiknek egész életükben, amire csak emlékeznek, Kecskemét, a Fő tér, a távlat az ő személyes jelenlétéből is volt az, ami. Farkas Gábor halt meg, a magyar civil világ egyik legnagyobb alkotója. A város, az összmagyarság, Európa és az Emberiség egyszerre volt léptéke gondolatatainak és cselekedeteinek.

A történetírás visszatérő kérdése, hogy a tér, az idő termi-e a Nagy Embert, vagy éppen a kivételes tehetség nyit maga körül új perspektívákat. A magyar történettanítás bántóan politika-, hatalomközpontú, államférfiak szobrát fényesíti, és csak kevés nagy alkotóra jut figyelem a politikán kívüli világból, így például a kultúraszervezés, az ifjúsági munka és a közösségi munka területéről. Farkas Gábort mindezekben a területeken elismerték, állami és magándíjakkal is, Kecskemét díszpolgára és az Európai Parlament Európai Polgár Díjának birtokosa is volt.

Fél évszázad teremtő munka lehetősége adatott Farkas Gábornak, mégis a rendszerváltással született Civil Európai Polgár megtestesülése volt, aki hitte és gyakorolta a polgárság ethoszát. Akinek példájában e három, itt nagybetűvel írt szó ugyanazt jelentette. Biztosan sokat adott Kecskemét közege, a mezőváros hagyománya, hogy magát a jobbagyi terhektől egy összegben megváltva vált szabaddá a város, önmagát tette szabaddá polgársága. A folyóirat, a színház, az építészet, a játékmúzeum, még a szocializmus éveiben is olyan erőre kaptak, hogy ma is teremnek, ahogy őket teremtte a város. Alkotók és alkotások láncának része volt Farkas Gábor, ezt tudva, alázattal tekintett magára. A civil világot a rendszerváltáskor újraalapító és abban mindvégig kitartó ember volt. A civilség lételeme volt, nem ugródeszkája politikai hatalom és magánjavak felé. Megélte az erejét, amikor azzal szembesült, hogy több tagja van annak a közösségnek, melynek választott vezetője, mint ahányan a polgármestereket székükbe emelték. Értékeiben szilárdabbként együttműködhetett politikusokkal, csak ritkán került konfliktusba, volt, aki megvédje az ő igazát, személye mindig kikezdzhetetlen volt. Polgár volt.

Nagynak látta a város gyerekeit és felnőtteit, akik még nagyobbá lettek, egy kicsit az ő kedvéért is, meg azok miatt is, akikkel szövetséget kötött. Messziről jött emberek érezték meg a nagyságát, ahogy megnőttek körülötte az ügyek. Volt, hogy a világ túlsó felé-

ről jött gyerekcsoport az általa kigondolt gyerekesztiválra. Volt, hogy a világhírű ismeretterjesztő születésnapjából lett mindenki születésnapja. Volt, hogy Dánia kormánya Kecskemét személyében köszöntötte az 1100 éves Magyarországot... mind, mind a város lakóit és látogatóit emelte nagyobbra.

A meggyőzés és a közös cselekvés volt a műfaja, nem maradtak utána elméleti munkák. Alkotásaiból olvashatunk, azokat tanulhatjuk és taníthatjuk. Nem az elméletgyártás volt a kenyeré, érezte a valóságot és tudott változtatni rajta. A személyes találkozásokban élt, tudta, azok sokkal maradandóbb hatásúak, mint a nyomtatott szövegek. Sokkal több ötlete volt, mint hogy írásokra vesztegethette volna az idejét. Kortársaitól mai gyerekekig minden kecskeméti generációban él hatása, sokáig fognak emlékezni rá, idézik alakját. Mint minden nagy alkotó, az ő példája is felveti: mi tanulható el, mi tanítható a példából és milyen módon. A szellem ritkán él könyvlapokon, a mesterrel való találkozás érint meg, a személyiség, az alkotás. Legnagyobb hatású, legtöbb embert formáló, legtöbb ember között személyes kapcsolatot teremtő alkotása minden bizonnyal a Csiperó, az Európa Jövője Nemzetközi Gyermekek- és Ifjúsági Találkozó. Alapítótársaival újsághirdetésben tették közzé a fesztivál ötletét, meghívva minden csatlakozni kívánót. A találkozón való részvételhez is csak egy nagyon nagyvonalúan megfogalmazott feltételt szabtak: aki jönni akar, hozzon valamit, amit nyelvi akadályokon túl megért, befogad, élvez mindenki. Alighanem ez Farkas Gábor alkotásainak közös lényege: inspiráló kereteket teremtenek, melyekben mindenki a saját magára szabott lehetőséget látja, teret a vízióinak, melyekkel kapcsolatba léphet más emberekkel. Neki magának is voltak a részletekre ötletei, de ezek kevésbé voltak fontosak a számára. Főrendezőként, szervezeti vezetőként szolgálta mások ötleteinek a megvalósulását, gondolatok egymásba kapcsolását. És amikor felnőtt egy gondolata, teremtett rá egy másik keretet, saját gondolatai által és mellett megint sok mindenki másnak teret adva az alkotásra. Ezt mutatja a Kodály–Bartók Ifjúsági Világzenei létrehozása, neki magának semmilyen szerep nem juthatott a színpadon, a művészi alkotófolyamatban. Az ő alkotása a keret, a lehetőség volt, amiben mások megvalósíthatták önmagukat.

A Csiperó honlapja tetején ott áll a jövő nyári találkozó dátuma. Legalul Farkas Gábor halála híre, a kettő között az egyesület újabb hírei. Így van ez rendjén. Tette a dolgát, beütött a baj, és mire megijedhettek volna az ő szeretők és tisztelők, a pálya véget ért. Még a halála sem állhatott az alkotása elé. Mintha ugyanúgy ment volna el, mint huszonhárom évvel ezelőtt első felesége, akivel most már egy sírban nyugszanak hamvaik. Nem mondhatunk mást, mint amiket Farkas Gábor mondott Andrea sírja felett: „Maradjunk abban, hogy él!” És most már neki is tartozunk a fejében és részvételével született gondolatok megvalósításával.

Ajándékok voltak, ajándékot osztottak, ajándék volt ismerhetni őket.

Tóbiás László

A HELYI NYILVÁNOSSÁG (ÚJRA)FELFEDEZÉSE

Gyenes Zsuzsa

■ Tanulmányom egyik célja, hogy a helyi nyilvánosság témájának átfogó ismertetését adja. Van ugyanis szakirodalma a nyilvánosságnak, a helyi társadalomnak. A helyi tömegkommunikációról is szólnak írások – melyek kisajátítják maguknak a helyi nyilvánosság fogalmát. A közösségfejlesztés szakirodalmában természetesen szerepel a helyi nyilvánosság általam vallott felfogása és fejlesztésének lehetőségei¹, a téma oktatójaként azonban azt látom, hogy nincs olyan szakirodalom, mely összefüggéseiben mutatja be a helyi nyilvánosság témáját – erre teszek most kísérletet. Másik nem titkolt célom, hogy felhívjam a figyelmet a helyi nyilvánosság jelentőségére és a benne rejlő lehetőségekre, melyek a demokráciát és a civil társadalmat erősíthetik.

Nyilvánosság, közvélemény, demokrácia és civil társadalom

Mindenekelőtt szeretném röviden ismertetni a nyilvánosság fogalmát, és ehhez kapcsolódóan felvillantani a demokrácia és a civil társadalom témakörét.

Habermas a téma alapvető irodalmának tekintett művében (A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása) úgy definiálja a nyilvánosságot (pontosabban a polgári nyilvánosságot), hogy az a közönséggé összegyűlt magánszemélyek nyilvános okoskodása az őket mint magánszemélyeket érintő közügyekről (Habermas 1993:81). A nyilvánosság történeti megközelítését nyújtva a polgári nyilvánosság kialakulását a polgári társadalom ki-

Fotó/Gönczö Viktor

alakulásához köti: az új társadalmi rendszerben a polgárság számára magántulajdonuk gazdasági függetlenségét, és egyben magánszférát biztosít. A magánszféra nem az intim szférát jelenti (annál többet), hanem azt az autonómiát, amelyben az ember teljessége megélhető: mind az „emberi” (homme), mind a tulajdonosi (bourgeois) minőség – utóbbi az alapja az állampolgári (citoyen) minőségnek. Így válik érthetővé a definíció ellentmondásossága. Angelusz (2000:19) ennél is egyszerűbb definíciót ad, amikor a nyilvánosságot a nyilvános kommunikációval azonosítja.

A polgárok a nyilvános okoskodás során megismerik egymás véleményét, ez alapján alakítják saját véleményüket, és formálják a közvéleményt (a polgárok nyilvános vitájában kialakuló véleményt), melynek a kormányzás alapját kell képeznie. Angelusz (1995) fontosnak tartja megjegyezni, hogy nem egy egységes véleményről van szó, a közvélemény különböző állásfoglalásokat tartalmaz.

Érdemes itt kitérnünk a látens közvélemény fogalmára is, melyről akkor beszélünk, ha a nyilvános vitában (a nyilvánosságban) megjelenő vélemények nem tükrözik az állampolgárok valódi véleményét (Angelusz 2009:23). Ennek oka lehet, hogy az állampolgárok szándékosan elrejtik véleményüket, vagy hogy az állampolgárok (csoportjai) nem vesznek részt a nyilvánosságban. A kiterjedt látens közvélemény tehát torz közvéleményt eredményez, amely egyrészt megnehezíti a jó kormányzást, másrészt erősíti a hallgatáspirált², és ezzel tovább torzítja a közvéleményt.

A demokráciát több oldalról is megközelíthetjük, meghatározhatjuk. A demokrácia a szabadságjogok érvényesülését jelenti. Az alapvető szabadságjogok (lásd többek között Emberi jogok európai egyezménye) közé tartozik, hogy ember-ségében minden ember egyenlő, joga van a szabadsághoz és a biztonsághoz, a tulajdonhoz. Mindenkit megillet, hogy magánéletét tiszteletben tartsák, a gondolat és véleménynyilvánítás, a gyülekezés és egyesülés szabadságához. Popper (2001) a demokrácia lényegét a hatalommegosztásban és a hatalmon lévők lecserélhetőségében látja. És természetesen a szó eredetét sem szabad felednünk: a „nép” „uralmát”, amelyet úgy értelmezhetünk, mint az állampolgárok részvételét a közügyekben. A demokrácia tehát az egyik oldalon garantálja a nyilvánosság működésének feltételeit, a másik oldalon a nyilvánosság garantálja a demokrácia működését.

A civil társadalom ideája az a nyilvános „tér”, amelyben az állampolgárok, mint egymással egyenlő, autonóm (szabad és öntevékeny) személyek jelennek meg. Ahol nincs „külső” kötelezettség, csak a szabad akaratból történő cselekvés, nincs más kötöttség, csak a szabad akaratból létrehozott társulás. A nyilvánosság a civil társadalom terepe is egyben: ugyanazok az autonóm polgárok, akik a nyilvános okoskodásban részt vesznek, ebben a nyilvánosságban cselekszenek és alakítanak társulásokat szabadidős vagy érdekvéleményi tevékenység céljából.

Helyi társadalom

A helyi társadalmak a „nagy” társadalom részei és térben elkülönülnek – ezt mindenki elismeri, aki a helyi társadalommal foglalkozik. A meghatározások közötti különbség

abban van, hogy a helyi társadalmat társadalmi alrendszerként vagy máshogy értelmezik, és a térbeliségen kívül milyen kritériumok teljesülése esetén beszélnek helyi társadalomról, valamint hogy a helyi társadalomnak milyen funkciókat tulajdonítanak.

A nyolcvanas években végzett helyitársadalom-kutatás eredményei 6 kötetben jelentek meg, ezekben a helyi társadalom meghatározására (falusi térségekben folytatott vizsgálódások alapján) az alábbi megfogalmazásokat találjuk: „Helyi társadalomról akkor beszélünk, amikor egy (elsősorban falu jellegű) település lakónépessége rétegszerkezetében a társadalom egészére jellemző munkamegosztási viszonyok a helyi (térbeli) adottságok által módosítottan képződnek le, és a lakópolgárok magatartásában az integrációra, ehhez kapcsolódóan az elégedettségre és a lakóhelyhez való kötődésre, abban a település sorsát befolyásoló döntésekben való részvételre, és az ehhez kapcsolódó kooperációs magatartásokra utaló viselkedésmódok a szomszédos településekhez viszonyítottan megkülönböztető módon kifejeződnek, és e különbözőségek a lakóhelyhez kapcsolódó stratégiákban, személyes perspektívákban is megfogalmazódnak.” (Pál 1985:24) „Helyi társadalomnak nevezem az egy-egy településen kialakult mezo-csoportot, amely az individuuum és a társadalmi egész mögött a primér csoportokon keresztül érdekeket, értékeket, ideológiákat közvetít, tradíciókat őriz és az autochton strukturálódás lehetőségét nyújtja. A fel- és leépülés által szüntelen mozgásban levő társadalmi egység hierarchikusan tagolt immanens csoportjai a strukturálódás különböző fázisait reprezentálják az integrálódás, a kohézió és az identitás fokozatai alapján.” (Bóhm 1985:46) A helyi társadalomhoz, a település közösségéhez tehát Bóhm Antal megközelítése alapján a családból indulva, a rokonságon és szomszédságon, majd az érdekszövetségeken át jutunk. (A kortárs, baráti, szabadidős stb. csoportok nem szerepelnek ebben a sorban.)

A helyi társadalom és a makrotársadalom viszonyában Bóhm (1985:42; valamint Bóhm 1996:18) három köteléket (közvetítő mechanizmust, csatornát) lát: a termelést és fogyasztást, a közéletet (amely például a helyi érdekek becsatornázódását jelenti) és a kommunikációt (amely ideológiákat, értékeket közvetít). A helyi társadalom funkciói között pedig a fenti közvetítő funkció mellett az integrációt, valamint a közösségteremtő lehetőséget említi. Utóbbiak alapja a részvétel, következménye pedig a helyi társadalom kohéziója és identitástudata.

A. Gergely András (1993:43) szerint a helyi társadalom tölti meg tartalommal a makrotársadalom adta kereteket, játékkeret. Helyi társadalmak csak akkor alakulhatnak ki, ha van történelmi múltjuk, vannak kulturális hagyományaik. A helyi társadalmakat jellemzi még az érdekek helyi struktúrája és a helyi nyilvánosság („a társadalom »információs tagoltságának« helyi körülményei” [A. Gergely 1993:66]).

Bánlaky Pál (2006) is kiemeli a helyi társadalom közvetítő funkcióját, és számára is kritérium a hagyományokat, valamint az érték- és normarendszert megalapozó közös történet, amely mentén az identitástudat és a lokálpatriotizmus kialakulhat.

A helyi társadalomnak a makrotársadalomtól eltérő struktúráját, strukturálódási szempontjait minden szerző kiemeli – de nem feltétlenül magyarázza. A magyarázatok között Bóhm és Pál (1983:14) a kliensi kapcsolatokat, a helyi érdek- és hatalmi viszonyokat, valamint a helyi társadalmi életben való részvételt emeli ki, míg Bánlaky (2006)

szerint a helyi társadalmi struktúrában elfoglalt hely egy hármas „koordináta-rendszerben” állapítható meg, ahol a tengelyek: a presztízs, a látható vagyon és az informális befolyás.

A személyességet, a személyes viszonyrendszert minden szerző kiemeli³: a helyi társadalom ad „megélhető” kötődést a társadalomhoz.

A helyi társadalomról írtakat átszövi, hogy nem csak a társadalom, hanem – ezzel összefüggésben – a demokrácia, a civil társadalom és a nyilvánosság is értelmezhető lokálisan. A helyi nyilvánosságot eszerint úgy definiálhatjuk, mint egy település nyilvános kommunikációja a helyi közügyekről.

A lokalitás létjogosultsága

A helyi társadalomra vonatkozó kritériumokat számba véve is kiderül, hogy egy történelmi múlttal nem rendelkező (és viszonylag nem állandó népességű) lokalitást a szerzők egy része nem tekint helyi társadalomnak. De ettől függetlenül is megkerülhetetlen a kérdés: a globalizáció, a nagyfokú mobilitás idejében, a technika korában, amikor az emberek jó része nem lakóhelye szerint választ iskolát, munkahelyet, művelődési, szórakozási lehetőséget és – ezektől, valamint az internet adta lehetőségektől nem függetlenül – barátokat (mellékesen jegyezzük meg, a társadalmi egyenlőtlenségnek ennek lehetősége is fokmérője lehet): van-e létjogosultsága a helybeliségnek? Véleményünk szerint van.

Napjainkban ugyan már nem igaz (A. Gergely 1993:19), hogy az ember csak a lakóhelyén betöltött szerepében válik értelmezhetővé, így a makrotársadalomhoz tartozás a lokalitáson keresztül jelenik meg, de azt nem vitathatjuk, hogy a lakóhely, bármilyen szűken is értelmezzük, minden ember életének fontos része, és ettől – még ha lazán is – minden ember kapcsolódik a lakóhelyéhez, legalább annyiban, hogy érdekei egy része lakóhelyéhez kötődik. Ezen kívül azt sem vitathatjuk, hogy a leggyorsabb segítség a szomszédból érkezik.

Még a nagyvárosi környezetben is vannak élethelyzetek, amelyek „helyhez kötnek”, ilyen a kismamaság (a másik oldalról a kisgyermek kor), a nyugdíjas kor, a háztartásbeli szerep (amelyet kényszer is szülhet). Ezen élethelyzetekben lévőknek már önmagában van akkorra számossága minden település(rész)en, hogy a lokalitás ne legyen megkerülhető.

A lokalitást erősíti a közhatalom és a közigazgatás helyhez kötöttsége is.

Szomszédság

Érdemes elidőznünk a lokalitásnál, hogy számba vegyük, hol húzható meg a határa, illetve hogy a helyi társadalomban létezhet-e – a közigazgatási határoknál kisebb – belső, „helyibb” társadalom.

Az építészet, a szociológia és a társadalomföldrajz is használja a szomszédság fogalmát. Az építészetben, várostervezésben a szomszédság a környezetétől valamilyen módon elkülönülő, önálló életet élni képes városrész, amely az ott lakók számára is átlát-

Fotó/Gönczö Viktor

ható és egységként megélhető. A szociológiában a szomszédság mint csoport, vagy mint belső társadalom jelenik meg. Izgalmas a társadalomföldrajzi megközelítés a funkcionális terekről, melyekből szintén levezethető a szomszédság-fogalom.

Enyedi György (1991) az emberi élet szükségleteiből indul ki (ezeket ő funkcióknak nevezi), és abból az igényből, hogy ezeket a szükségleteket az emberek belátható közelségben szeretnék kielégíteni. (Ilyen funkciók például az ellátások és szolgáltatások, a kultúra, a közösségi élet.) Ezekhez a funkciókhoz terek tartoznak, ezek a funkcionális terek. A szomszédságot tehát az alapvető funkcionális terek is kijelölhetik, más megközelítésben szomszédságnak lehet nevezni azt a lokalitást, amelynek lakói ugyanazokat a funkcionális tereket használják. A funkcionális terek általában a találkozásra is lehetőséget adó nyilvános terek (bolt, orvosi rendelő, művelődési ház stb.), így kapcsolódunk a szociológiai megközelítéshez: a funkcionális tereken ismétlődő találkozások, és e mentén kapcsolódások, kapcsolatok alakulnak, mely a helyi (belső) társadalmat építik.

A nyilvánosság normatív fogalma és elemzésének lehetőségei

Habermas (1993) idézett művében azt elemzi, milyen feltételek mellett, hogyan jött létre a polgári nyilvánosság a XVIII. század végén (és aztán hogyan esett szét a XIX. század végén) – ez egy történeti nézőpont. Mindemellett azonban Habermas a nyilvánosság normatív fogalmát is megalkotja. Azt az ideális nyilvánosságot, amelyet bármikor és bárhol viszonyítási pontként használhatunk. Leszűrhetjük belőle azokat a kritériumokat, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a nyilvánosság be tudja tölteni szerepét.

1. Állam és társadalom szétválásának (majd újra összefonódásának) elemzése messzire vezet, vegyük csak azt az ezzel párhuzamosan alakuló kritériumot, hogy a nyilvánosságban független magánemberek vesznek részt.
2. A hozzáférést Habermas alapvető kritériumnak tekinti. Úgy fogalmaz, hogy „A polgári nyilvánosság az általános hozzáférés elvével áll vagy bukik. Olyan nyilvánosság, amelyből körülhatárolható csoportok eo ipso ki vannak zárva, nemcsak tökéletlen, hanem egyáltalán nem is nyilvánosság.” (Habermas 1993:150) A liberális elmélet szerint ugyanis mindenkinek megvan a lehetősége arra, hogy azt a vagyont és műveltséget, amely a polgárrá váláshoz és a polgári nyilvánosságban való részvételhez szükséges, megszerezze.
3. A nyilvánosságba lépve eltűnnek a gazdasági és egyéb különbségek, a nyilvánosságban „mint ember” mindenki egyenlő (Habermas 1993:92).
4. A polgári nyilvánosság kezdetben a művészetekről szóló nyilvános diskurzus (Habermas megfogalmazásában ez még nem politikai, hanem irodalmi nyilvánosság), amely csak akkor alakulhat ki, amikor a nyilvánosság tárgyát képező művek egyrészt hozzáférhetővé, másrészt vitathatóvá váltak (Habermas 1993:92). Ezt a kritériumot azonban a politikai nyilvánosságra is vonatkoztathatjuk, akkor a közéletre vonatkozó információk hozzáférhetőége és vitathatósága lesz a kritérium.

Angelusz (2000:12) – a nyilvánosság és demokrácia összefüggésében – még azt is hozzáteszi, hogy

5. szükség van a jól átlátható politikai intézményrendszerre, a közügyek átlátható kezelésére, valamint
6. aktív és tájékozott állampolgárokra, akik értik és nyomon követik a történéseket és ez alapján a közvéleményt (ki)alakítják, ami aztán visszahat a hatalmat gyakorlóokra,
7. de ehhez arra is szükség van, hogy legyen lehetőség a nyilvános kommunikációra, a közvélemény formálódására.

A nyilvánosságot Angelusz (2000:28) annak mértékével, gradualitásával elemzi, ez a nyilvánosság minden dimenziójában (Angelusz 1995) vizsgálható. A nyilvánosság egyik dimenziója annak alanyi és tárgyi oldala, vagyis a nyilvánosságban részt vevő állampolgárok (a vitaközönség), valamint az információ, illetve az üzenetrendszerek téma- és véleménystruktúrája. A nyilvánosság másik dimenziója a közügyek megközelíthetőségének, a nyilvánosság intézményei elérhetőségének lehetősége, valamint hogy e lehetőségből mi válik valósággá (tényleges nyilvánosság). Egy harmadik dimenzió a nyilvánosság tartalmi és formai oldala: a közéleti szempontból fontos és aktuális ügyek megközelíthetősége, a kommunikációs eszközök nyitottsága (ami közérdekű, mennyire hozzáférhető), valamint a nyilvánosságban megjelenő témák és a valóság viszonya (például mi az, ami egyáltalán nem kap publicitást).

A gradualitás (az egyes dimenziókban) témánként is vizsgálható, és az elemzés kiterjedhet az információáramlás pályáira, a nyilvános kommunikáció folyamatainak típusaira: 1. a lefelé, vagyis az állami intézményrendszer felől a nagyközönség felé áramló információkra, 2. a felfelé, vagyis az állami szféra vagy annak egyes intézményei felé áramló információkra, 3. a horizontális információáramlásra, vagyis a társadalmi szféra keretein belül zajló nyilvános információcserékre.⁴ Minden csatorna esetén vizsgálható, hogy ott egy- vagy többirányú kommunikáció folyik.

A nyilvánosság még teljesebb elemzéséhez Angelusz (2000:31) bevezeti a báziskommunikáció fogalmát, amely lényegében a félig nyilvános horizontális kommunikáció: „A báziskommunikáció fogalmához az olyan hétköznapi beszélgetések tartoznak, amelyeket az emberek a magánélet kereteit érintő közéleti témákról vagy olyan politikai kérdésekről folytatnak, amelyeknek a beszélgető partnerek között viszonylag nagy a hírértéke. (...) két ember közötti vagy kiscsoportokban kialakuló privát jellegű kommunikáció”. Angelusz a báziskommunikációt nem tekinti a nyilvánosság részének (de azt elismeri, hogy a közvélemény-formálódás folyamatában a báziskommunikáció is szerepet játszik), ugyanakkor a nyilvánosság gradualitása fontos mutatójának tartja a bázis- és a nyilvános kommunikációban megjelenő témák azonosságát – vagy különbségét.

Helyi nyilvánosság

Az eddig írtak fényében érdemes pontosítani és kibontani a helyi nyilvánosság fent írt szűkszavú definícióját (miszerint a helyi nyilvánosság egy település nyilvános kommunikációja a helyi közügyekről).

A „helyi” a helyi társadalmat jelenti, amely egyrészt egy térben megjelenő egység, másrészt egy viszonyrendszerrel, struktúrával rendelkező szerveződés. (Érdemes rugalmasan kezelnünk a „helyi” fogalmát, mert ahogy az identitásnak is táguló körei lehetségesek, úgy helyi nyilvánossága sem csak a településnek, hanem egy annál kisebb lokális egységnek, településrésznek, szomszédságnak is lehet.) Ennek a struktúrának a helyi lakosok és csoportjaik a tagjai (ez a csoport lehet rokonság, etnikai alapon szerveződött egység, azonos szabadidős tevékenységet együtt végzők csoportja, érdekszövetség – mindez az intézményesültség bármely szintjén), de tagjai a helyi intézmények is, és úgy is mint intézményfenntartó, munkáltató, meg úgy is, mint a hatalmi struktúra „feje” része az önkormányzat is. Az e szereplők közti viszonyrendszer részben történelmileg, részben más módon meghatározott.

A „nyilvánosság” a közügyekről való nyilvános kommunikációt jelenti, amelyet két irányban is szeretnénk tágítani. Egyrészt a közügyek irányába: a lakóhelyen nehezen „határolható le” a közügyek köre, mert minden, ami az itt élők jól-létéhez kapcsolódik, közügynek tekinthető. Ezzel a nyilvánosság fogalmát is bővítettük, mert nem csak a (köz)hatalmi dimenzióban értelmezzük. Másrészt a nyilvánosság irányába: szerintünk helyi szinten a báziskommunikáció is része a nyilvánosságnak.

Fontos hangsúlyozni továbbá, hogy a nyilvánosságnak az az ideája, mely a nyilvános kommunikációt vitaként, beszélgetésként értelmezi, helyben, a személyesség viszonyai között teljes mértékben megvalósítható.

Bővebben kifejtett definíciónk ezért így hangzik: A helyi nyilvánosság egy település(rész) nyilvános kommunikációja azokról az ügyekről, amelyek a helyi közösséget bármilyen módon érintik. A helyi nyilvánosság alapja az információ – a nyilvánosságban az információk közzététele, befogadása, feldolgozása, megvitatása és az így kialakult vélemények, álláspontok közvetítése történik. A helyi nyilvánosság szereplői a helyi lakosok és csoportjaik, a helyi intézmények, szervezetek, cégek, egyházak és a helyi önkormányzat. A kommunikáció a helyi lakosok között, illetve a lakosság és/vagy a többi szereplő között folyik minden irányban. Ideálisan a helyi nyilvánosság a helyi demokrácia működésének is garanciája, amely biztosítja, hogy a tájékozott állampolgárok érvényesíthessék akarataikat és kontrollálni tudják a közhatalmat.

A helyi nyilvánosság tehát az alábbi szempontok szerint írható le:

- a hely, amelyre vonatkozik;
- a szereplők, akik részt vesznek benne;
- személyes kapcsolatháló (az elsődleges információs csatorna) a szereplők között;
- a közvetlen és a közvetett kommunikáció fórumai: terek (közterek és az épületeken belüli közösségi terek), találkozási alkalmak, a közvetett kommunikáció felületei (helyi újság, tévé, honlap, facebook csoport stb.).

A helyi nyilvánosság elemzéséhez is jól használható a nyilvánosság normatív fogalma és Angelusz szempontjai.

A helyi nyilvánosság fejlesztésének lehetősége és a közösségfejlesztés megoldásai

Nézzük meg, hogyan teljesülhetnek a nyilvánosság kritériumai a helyi nyilvánosság esetén, és az itt bemutatott hiányosságok hogyan csökkenthetők.

1. A nyilvánosságban független magánemberek vesznek részt: Az a fajta független polgári státusz, amelyről Habermas ír, külön tanulmányt érdemelne. Legyen elég itt csak a helyi társadalom egyik sajátjaként kiemelt kliensi viszonyokra és függőségekre utalni: eleve adott egy – a helyi társadalom természetéből következő – feszültség, amely egy „második nyilvánosságot”, kiterjedt látens közvéleményt szül. Ennek ellensúlyozása lehet a kevésbé függőségben lévő csoportok (például ellátásra még nem rászoruló nyugdíjasok, kismamák) megszólítása, illetve a függőségben lévők tömeges megszervezése.
2. Hozzáférés a nyilvánosságban való részvételhez: A hozzáférés a helyi nyilvánosságnak is központi kérdése, mind az információhoz való hozzáférés, mind a kommunikációban való részvétel szempontjából. Ha nincs hozzáférés, az megint csak a látens közvélemény kialakulását támogatja. A hozzáférés fejlesztése lehet a kapcsolatok építése, valamint a közvetlen és közvetett kommunikáció fórumainak növelése. Azért is fontos, hogy a közvetett kommunikáció felületeinek létrehozásában és működtetésében a helyi lakosok is részt vegyenek, mert ezzel közeledik a „hivatalos” és a mindennapi nyelvhasználat, ami a közvetett kommunikációban megjelenő tartalmak megértését segíti. A kommunikációhoz való hozzáférést mindenfajta társadalmi részvétel segíti, nem csak a kapcsolatok épülése miatt, hanem azért is, mert ezáltal válnak a helyi lakosok egyre bátrabbá a kommunikációban való részvételre is.
3. A nyilvánosságban „mint ember” mindenki egyenlő: A „nyilvánosságban való egyenlőség” szintén messzire vezető téma, de optimista hozzáállással azt mondhatjuk, hogy a helyi közösség ennek kialakítására, megélésére jó közeget kínál. (Pesszimista hozzáállással meg azt, hogy a helyi hagyományok és megrögzült viszonyok épp hogy ez ellen dolgoznak.) Alapvetően az a fajta fejlesztői szemlélet lehet sikeres, amely minden embert értékesnek, a közösség potenciális erőforrásának tekint.
4. A nyilvánosság tárgyának hozzáférhetősége és vitathatósága: A közéletre vonatkozó információk hozzáférhetősége és vitathatósága, a „hivatalos” állásponttal szembeni kritikai álláspontok megfogalmazásának szabadsága egyrészt összefügg a nyilvánosság szereplőinek függetlenségével, másrészt fejleszthető a közvetett kommunikáció helyiek által működtetett csatornáival. Legfőképp pedig ide kapcsolódik az a további kritérium, miszerint szükség van aktív és tájékozott állampolgárookra. Ez mindennek az alapja: a helyi fejlesztés során a helyi lakosok aktív állampolgárrá válnak, akik a közügyekért felelősen kezdenek cselekedni, és elérik az információk hozzáférhetőségét, a vélemények nyilvánosságát.
5. Jól átlátható politikai intézményrendszer, a közügyek átlátható kezelése: Az intézményrendszer, a közügyek kezelése helyi szinten mégiscsak közelebb van az emberekhez, mint országosan, elvileg átláthatóbb, de legalábbis könnyebben érthető és megközelíthető, személyességgel átszótt.

6. Aktív és tájékozott állampolgárok: Az aktív és tájékozott állampolgárokról már volt és még lesz szó, ahogy arról is, hogy az aktivitást helyi szinten könnyebb „kiváltani”.
7. Lehetőség a nyilvános kommunikációra, a közvélemény formálódására: A nyilvános kommunikáció lehetőségének megteremtése lényegesen egyszerűbb helyi, mint országos szinten, hiszen helyben kell teret és alkalmat teremteni a helyiek találkozására, beszélgetésére. A közvetett kommunikációnak is könnyebb felületet adni, ha a helyi – a helyieket közvetlenül érintő – ügyekről van szó, amelyben a helyiek inkább tekintik magukat kompetensnek, mint országos ügyekben. Ráadásul ezeket a felületeket úgy működtetik, hogy „maguknak” (szomszédjaiknak) működtetik.

A *közösségfejlesztés* a lokalitásból, a szomszédságból kiindulva a helyi közösség aktivizálását, és – a közösség belső erőforrásait felhasználó – fejlesztését tűzi ki céljául. A közösségfejlesztők az animátor szerepét töltik be, miközben az aktív szereplők mindvégig a helyi lakosok maradnak.

A helyi nyilvánosság fejlesztése a közösségfejlesztő folyamatok természetes velejárója: ahol kapcsolatok épülnek, ahol az embereket képessé teszik és felhatalmazzák – ott a helyi nyilvánosság „automatikusan” fejlődik. Az aktívvá váló lakosok tevékenysége (például új csoportok alakítása, események szervezése) tovább építi a kapcsolatokat a helyi közösségen belül. A tevékenység lehet egy új kommunikációs fórum megteremtése is (például egy levelezőlista létrehozása a szomszédság tagjai számára). A helyi nyilvánosság fejlesztése megjelenhet kifejezett célként és tudatos tevékenységként, ha a helyi nyilvánosság működését a helyi közösség problémaként azonosítja.

A helyi nyilvánosság fejlesztése kiindulópontja is lehet a közösségfejlesztő folyamatnak, illetve önálló fejlesztési területként is megjelenhet – de ebben az esetben is „csak” az történik, hogy az aktivizálás útja a helyi nyilvánosság új felületeinek kialakításán és működtetésén, illetve az önkéntes tudósító szerepben történik.

A közösségfejlesztés demokratikus szemléletű, demokratikus eszközökkel dolgozó, a helyi demokráciát erősítő fejlesztési mód, ezáltal hozzájárul a helyi közösség tagjai közötti egyenlőséghez. Az aktívvá váló lakosok átrajzolhatják a helyi struktúrát, a megrögzült viszonyrendszert, ha „tömegesen”, megszerveződve kezdenek tevékenykedni. De önmagában már az is „egyenlősítő hatású”, hogy a helyi közösség új szerepben ismerheti meg tagjait – és ez a hatás még erősebb, ha ez az új szerep a helyi médiában való részvétellel valósul meg: internetes magazint működtető nyugdíjasok, rádióműsort vezető iskolázatlan romák...

A közösségfejlesztő folyamat és/vagy a helyi nyilvánosság új felülete (például a kisközségi rádió) sokszor az önkormányzat anyagi támogatásával valósul meg, ezzel viszont – akár csak azért, mert az önkéntesek öncenzúrárt gyakorolnak – sérülhet a nyilvánosság tárgyának vitathatósága.

A helyi nyilvánosság funkciója és jelentősége a civil társadalom szempontjából

Összefoglalásképpen nézzük meg, hogy a demokrácia és a civil társadalom vonatkozásában mi a jelentősége a helyi nyilvánosságnak.

A nyilvánosság fontos meghatározója a demokráciának, mert eredményképp alakul ki a közvélemény, mely a közhatalom gyakorlásának alapja kell legyen, illetve a nyilvánosságon keresztül történik a közhatalom kontrollálása. A civil társadalomnak pedig létezik olyan felfogása is (idézi Mészáros 1999), amely annak lényegét a nyilvánosságban látja. A helyi nyilvánosság a nyilvánosság része, tehát betölti ezeket a funkciókat.

A helyi nyilvánosság egyik jelentősége, hogy helyben van, a másik, hogy egy otthonos, biztonságos, személyes közegehez tartozik. Ebből következik a helyi nyilvánosságnak az a már említett előnye, hogy számtalan lehetőséget nyújt a közvetlen kommunikációra. A közvetlen kommunikáció pedig természetéből következően egy többirányú kommunikáció, melyben az egyénnek lehetősége nyílik az információk értelmezésére, mások gondolatainak, véleményének megismerésére és megértésére, saját gondolatainak, véleményének kikristályosítására (ezáltal önazonossága megteremtésére, lásd Varga–Vercseg 2001). A személyes kommunikációval megsegítve a közvélemény a köz valódi véleményét tükrözheti, kikristályosodott véleményáramlatokkal, sőt, akár közmegegyezéssel.

El kell oszlatnunk azt az alapvető tévhitet, hogy a közvetett kommunikációban megjelenő információk automatikusan részeivé válnak a helyi nyilvánosságnak, az egyéni és közös tudásnak. A tömegkommunikációban olvasott, hallott információk „megjegyzését” és „dekódolását” a közvetlen kommunikáció segíti, vagyis a közvetett kommunikációban megjelenő információk a helyi nyilvánosságot meghatározó közvetlen kommunikációban kerülnek „társadalmi használatba” (Varga–Vercseg 2001).

A „helyi” közegekből adódik, hogy a helyi nyilvánosság, az ebben való részvétel lehet az elsődleges terepe az aktív, felelős állampolgárrá válásnak – mely (a helyi társadalom és a makrotársadalom kapcsolatának köszönhetően) messze túlmutat a lokalitás szintjén: a civil társadalmat erősíti.

Irodalom

- A. Gergely András (1993): *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Angelusz Róbert (1995): *Kommunikáló társadalom*. Budapest: Ferenczy Kiadó.
- Angelusz Róbert (2000): Nyilvánosság és társadalmi látásvizonyok. In: Angelusz Róbert: *A láthatóság görbe tükrői. Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 9–38.
- Angelusz Róbert (2009): A látens közvélemény újragondolása. *Szociológiai Szemle*, 19., (4.), 7–24.
- Bánlaky Pál (2006): A helyi társadalom mint kultúraközvetítő közeg. In: Török József (szerk.): *Tér – társadalom – kultúra*. VII. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged, 2005. július 4–8. Szeged: Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ. 72–83.
- Bóhm Antal–Pál László (1983): Helyi társadalom. Előtanulmány a helyi társadalom tagolódásának vizsgálatához. In: Bóhm Antal–Pál László (szerk.): *Hipotézisek – kutatási módszerek. (Helyi társadalom 1)* Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. 11–30.
- Bóhm Antal (1985): Társadalomszerkezet, település, helyi társadalom. In: Bóhm Antal–Pál László (szerk.): *Strukturális viszonyok a helyi társadalomban. (Helyi társadalom 3)* Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. 27–55.
- Bóhm Antal (1996): *A helyi társadalom*. Kaposvár: Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi és Közművelődési Tanszéke.

- Enyedi György (1991): A lokalitás szerepe a modern társadalmakban. In: B. Vörös Gizella (szerk.): *Lokalitás, kultúra, önkormányzat*. A konferencia rövidített jegyzőkönyve (1991. október 18.). Budapest: Vita Kiadó és Nyomda Kft. 7–12.
- Habermas, Jürgen (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest: Századvég – Gondolat.
- Miszlivecz Ferenc (1999): A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben. In: Csefkó Ferenc–Horváth Csaba (szerk.): *Magyar és európai civil társadalom*. Pécs: MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete – Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület. 178–193.
- Noelle-Neumann, Elizabeth (2007): A hallgatáspirál elmélete. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert–Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Gondolat Kiadó. 776–800.
- Pál László (1985): A helyi társadalom fogalmának artikulációjához. In: Bóhm Antal–Pál László (szerk.): *Strukturális viszonyok a helyi társadalomban. (Helyi társadalom 3.)* Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. 5–26.
- Péterfi Ferenc (1989): Helyben, nyilvánosan. *PC Lemezűjság*, 14.
- Popper, Karl R. (2001): *A nyitott társadalom és ellenségei*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Varga A. Tamás–Vercseg Ilona (2001): Lokalitás, szomszédság. A társadalmi nyilvánosság. In: Varga A. Tamás–Vercseg Ilona: *Közösségfejlesztés*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet. 75–87.

Jegyzetek

- 1 Péterfi Ferenc a téma szakértője.
- 2 A hallgatáspirál elméletét Noelle-Neumann fogalmazta meg (Noelle-Neumann [1991] 2007). Az elmélet azon feltevéseken, szociálpszichológiai jelenségeken alapul, hogy a társadalom izolációval fenyegeti a deviáns egyéneket, az egyének pedig az izolációtól való folyamatos félelmet élnek át. Ezért az egyének megpróbálják megbecsülni a közvéleményt, és eszerint cselekszenek, eszerint nyilvánítanak véleményt.
- 3 Emiatt húzza meg Bánlaky (2006) a helyi társadalom népességszámának felső határát 30–40 000 főben.
- 4 Angelusz (2000:25) egy másik horizontális csatornát is tárgyal: az állami intézmények egymás felé irányuló nyilvános kommunikációját.

Fotó/Gönczö Viktor

KÉNYSZER SZÜLTE CIVILSÉG

A lakóparki civil/nonprofit szervezetek hazai jellemzői

Gyorgyovичné Koltay Elvira

■ A civil/nonprofit szervezetekről tudjuk, hogy – társadalmi beágyazottságukból következően – létrejöttükben és működésükben is reagálnak az őket körülvevő gazdasági, társadalmi és politikai környezetre, amely maga is visszahat rájuk (Seibel 1992). A hazánkban újnak számító társadalmi közegben létrejött lakóparki civil/nonprofit szervezetekre, melyekről jelen tanulmányomban szólok, különösen igaz ez a megállapítás, mivel ezek rendkívül érzékenyek a mindenkori gazdasági és társadalmi körülményekre.

Különlegességüket működési közegük, a lakópark adja, melynek sajátosságai (társadalmilag jórészt homogén, felső és felső középosztályi lakosság, privát közösségi területek és szolgáltatások, területi elkülönültség) magyarázatul szolgálhatnak létrejöttük okaira és működésük mikéntjére (Cséfalvay 2008). Ugyanakkor esetükben a közhasznúság értelmezésével kapcsolatos kérdések is felvetődnek.

A lakópark – az általánosan elfogadott nemzetközi meghatározás szerint – olyan lakóövezet, „...amely rendelkezik:

- *a lakóterületre való belépés korlátozásának és kontrolljának valamilyen eszközével (fal, sorompó, videokamerás térfelügyelet, huszonnégy órás portaszolgálat stb.);*
- *valamilyen közösségi és közösen használt tulajdonnal (park, szabadidős létesítmények, közutak stb.), valamint közösen igénybe vett szolgáltatásokkal (kertápolás, őrző-védő szolgálat stb.), és ezek használati jogát az egyéni lakástulajdonnal kombinálja, illetve*
- *a lakástulajdonosok között – szerződéses alapon – létrejött közösségi öngazgatás valamilyen formájával, szervezetével.” (Cséfalvay 2008:13)*

Igen sajátos lakóforma tehát, mely újnak sem számít mindenhol, hiszen története a XX. század elejére nyúlik vissza. Az első közülük – a mai értelemben vett lakóparkként nyilvántartott – a Fremont Place 1915-ben, Los Angelesben létesült, gyárosoknak és film-sztároknak épült. A kontinensen elsőként, Angliában az 1920-as években jelent meg ez a lakóforma, hasonlóan szűk rétegek számára. A jelenség tömegessé csupán a XX. század közepén vált, először szintén Amerikában, ahol ekkorra általánossá vált a gépkocsi-használat, ugyanakkor a városok közbiztonságának romlása miatt a középosztályhoz tartozók szívesen költöztek az elővárosokba. Az 1970-es évektől egyre több országban terjedt el ez a lakóforma, majd az 1980-as évektől hódította meg az egész világot (Schneller 2012), mindenhol támaszkodva a helyi sajátosságokra.²

Hazánkban csak a rendszerváltás után, de főként az ezredforduló idején jelentek meg lakóparknak nevezett beruházások. A fogalomhasználat ugyanakkor nálunk nem egységes, sokszor elég a lakófunkció ellátása ahhoz, hogy lakóparknak nevezzenek egy adott területet. Korábbi, 2009-ben végzett kutatásom (Koltay 2010) egyik fontos eredménye az volt, hogy ha a nemzetközi definícióból kiindulva tipizáljuk őket, elkülöníthetjük a lakóparknak nevezett hazai lakóövezetek különböző fajtáit. Ez a tipizálás pedig hozzásegíthet a különböző típusú lakóparkokban működő civil/nonprofit szervezetek megismeréséhez.

A hazai lakóparkok, véleményem szerint, egy zárt–nyílt skálán helyezhetőek el aszerint, hogy mennyiben felelnek meg a zárt lakópark fentebb ismertetett nemzetközi meghatározásban lefektetett feltételrendszernek. Ennek alapján a lakóparkok három fő csoportját különítettem el: zárt, félig zárt és nyílt lakóparkok csoportjába soroltam őket (Koltay 2010).

A *zárt lakóparkok* csoportjába sorolhatók a nemzetközi kritériumrendszernek teljes mértékben megfelelő, fallal vagy kerítéssel is körülvett lakóparkok, melyből hazánkban négy példát ismerek. Közös jellemzőjük, hogy mindegyikük esetében megjelenik valamilye öngazgatás, mely fenntartja közös szolgáltatásaikat és gondozza közös tulajdonukat.

A *félig zárt* lakóparkok csoportjába azon beruházásokat sorolom, melyek területileg elkülönülnek a településtől, ahová tartoznak és általában valamilyen módon, jellemzően térfelügyelő kamerával, kontrollálják is a belépőket. A legtöbbjük nyújt bizonyos mértékű szolgáltatásokat a lakók számára, akik többnyire közös tulajdonnal is rendelkeznek.

A *teljesen nyílt* lakóparkok valójában csak nevükben lakóparkok, szerves részei az adott településnek és attól egyáltalán nem különülnek el. A belépést nem kontrollálják és jellemzően saját belső szolgáltatásokkal sem rendelkeznek. Amennyiben lenne a lakóparkokra vonatkozó jogi szabályozás, talán nem is lehetne lakóparknak nevezni őket.

A hazai lakóparkok e tipizáláson túl, más szempontból is elkülöníthetők. Elhelyezkedés szerint a lakóparkok alapvetően két típusáról beszélhetünk: a *reurbanizációs folyamatok* részeként a városokban felépülő többlakásos épületegyüttesekről, illetve a *szuburbanizációs folyamatokkal* összefüggő, városon kívüli, főleg a nagyvárosokat körülvevő szuburbán gyűrűn elhelyezkedő, sok esetben családi házas beruházásokról (McKenzie 2003:205). Saját kutatásom ez utóbbi lakóparki csoportra, ezen belül is a budapesti agglomeráció lakóparkjaira terjed ki.³

A lakóparkok létrejöttének magyarázatai

A lakóparkok születését kezdettől fogva különböző tudományos diszciplínák érdeklődése kíséri. Nemcsak építészeti, társadalom-földrajzi, hanem többek között szociológiai, közgazdaságtani és politológiai szempontú értelmezések és vizsgálataik jelenleg is tartanak, egyrészt létrejöttük okaira, területi sajátosságaira, másrészt a társadalomra gyakorolt hatásaikra fókuszálva. A vizsgálatok és elemzések nagy részének érdeklődése nem csupán magára az új lakó- és életformára terjed ki, hanem egyben a fenti meghatározásban is szereplő közösségi öngazgatást próbálja értelmezni.

Szociológiai, szociálpszichológiai nézőpontból a lakóparkok lehetnek a bűnözéstől való félelem (Low 2003) vagy a közterületek privatizációjának (Atkinson–Blandy 2005) jelei. Sőt, azáltal, hogy a lakóparkok homogén közösségeibe költözve tehetős csoportok vonják ki pénzüket a „köz” finanszírozásából, egyes szerzők szerint a lakóparkok a társadalomban megfigyelhető szegregációs (Lasch 1995) és individualizációs tendenciák (Reich 1991) megtestesítői is. Ezek a csoportok a lakóparkokban maguk próbálják megteremteni az igényeiknek megfelelő életmódot, egyben létrehozva saját magán lakóhelyi kormányzati struktúráikat (Scott 1994).

McKenzie (2003) gyakorlatiasabb megközelítése szerint azonban mindössze a három fő érintett – beköltözők, beruházó, helyi önkormányzat – érdekeinek találkozása áll a jelenség mögött. A beköltözők szempontjából a lakóparkba költözés egyik fontos oka ugyanis a túlszűfolt és túlszabályozott városból való elvágódás a biztonságos, nyugodt, „extrákkal” ellátott környezetbe. A befektetők haszon-maximalizálásuk érdekében kínálják a lakásokat és házakat extra javakkal és szolgáltatásokkal kibővített „csomagban”, a helyi kormányzat pedig azért ad szívesen engedélyt az ilyen beruházásokra, mert így a beköltözőkkel magas adófizetői réteget remél jelentős infrastrukturális beruházás nélkül, hiszen utóbbit (elvieken legalábbis) a befektető biztosítja.

Giglia mexikói kutatása szerint a lakóknak fontos az is, hogy az ő lakhelyük különbözik másokétól, összetartja őket a közös ízlés és az ebből adódó közös identitás. Jacobs 1961-es munkáját idézve – „a minőség a funkciók és jelentések egy helyen való összpontosulását jelenti” – úgy gondolja, hogy ez esetben a minőség a városokból a lakóparkokba ment át (Giglia 2008:82).

A lakóparkokban működő civil/nonprofit szervezetek szempontjából ezek a nézőpontok is megfontolandók, főként, ha a civil szervezetek közhasznúságáról gondolkodunk, most mégis a lakóparkok és öngazgatásaik létre magyarázatot kereső közgazdaságtani magyarázattal szeretnék részletesebben foglalkozni, mivel úgy gondolom, hogy általa érthető meg igazán a lakóparki civil/nonprofit szervezetek létrejötte és működése is.

Közgazdaságtani szempontból a James Buchanan (1965) nevéhez köthető klubjavak elmélete bír jelentős magyarázó erővel, amelynek kiinduló pontja Paul Samuelson és Richard Musgrave közjavakról szóló teóriája. Buchanan szerint a helyi közjavak előállítása – a közjavakról alkotott általános felfogással ellentétben – nemcsak állami/önkormányzati úton lehetséges, hanem magánúton is, amihez a következő feltételek szükségesek: a fogyasztók homogén összetétele, közel azonos preferenciái, melyre alapozva önkéntesen

hoznak létre csoportosulásokat, más néven klubokat. A klub az emberek olyan önkéntes csoportosulása, amely a tagok jellemzőinek, termelési költségeiknek vagy valamilyen jószág használatának megosztásából szerez közös hasznot (Cséfalvay 2008). Ezen tulajdonságai miatt a helyi közjavak előállításában a klub versenyelőnyben van az állammal és a helyi önkormányzattal szemben, hiszen a tagok homogenitásából következően a közösen használt és finanszírozott közjavakról viszonylag könnyű egyezsége jutni, tehát a döntéshozatali költség minimális. A szervezési költség csökkenését a szerveződés önkéntes volta okozza, a tagdíj pedig kizárja a potyautasokat.

A klub természetéből fakad az is, hogy csak bizonyos taglétszámig működőképes. James Buchanan az ideális taglétszám meghatározására két költségtényezőt vezetett be: a klubjavak előállításának és fenntartásának egy főre jutó költsége minden új tag belépésével értelemszerűen csökken. Ugyanakkor új tagok belépésével nő a *tömörülési költség*, vagyis több emberrel kell osztozni az adott jószág fogyasztásán. Ezen két költségtényező egymáshoz való viszonya határozza meg, hogy meddig érdemes a taglétszámot bővíteni, amely tehát korlátozott. Ez a korlátozott taglétszám az oka, hogy a klub csak olyan javak előállításában versenyképes az állammal és az önkormányzattal szemben, amelyet a viszonylag szűk létszám mellett elő lehet állítani és működtetni. A helyi közjavak csoportja az, amely többnyire megfelel ennek a feltételnek.

A zárt lakóparkok a klubok valamennyi ismérével rendelkeznek:

- *helyi közjavakat hoznak létre és működtetnek* (utak, játszótér stb.);
- *a közjavak finanszírozása és használata a tagok között megosztott*, amit a közös költség biztosít;
- *képesek kizárni a potyautasokat*. A biztonság és a közös javak védelme mellett ezt szolgálja a zártság;
- *a helyi közjavak terén versenyeznek a települési önkormányzatokkal*. A javakat hatékonyabban, gazdaságosabban és sok esetben magasabb színvonalon állítják elő a lakóparkok;
- *taglétszámuk korlátozott*;
- *önkéntes alapon szerveződnek*: a leendő lakók maguk döntenek el, hogy hol akarnak ingatlant vásárolni;
- *társadalmi összetételük meglehetősen homogén*, amely következik az előző pontból. Adott lakóparkot árai és kínált szolgáltatásai okán közel azonos anyagi helyzetű és preferenciájú vásárlók választják.

Az a homogén társadalmi csoport, mely a lakóparkokban világszerte él, a (felső) középosztály (Cséfalvay 2008:130). Ennek oka a klubok optimális méretét meghatározó, két költségtényező elmélettel magyarázható. A jövedelmi helyzet ugyanis összefügg azzal, hogy adott egyénnek mennyire érdemes elviselnie a tömörülési költséget az egy főre jutó előállítási és működtetési költség csökkenése érdekében. Buchanan (1965:12) szerint általános tendencia, hogy a jövedelmek emelkedésével egyre kisebb lesz az optimális klubméret.

Mindez azt mutatja, hogy ennek a (felső) középosztályba tartozó csoportnak a lakóparkokban való elkülönülése nem feltétlenül saját szegregációs törekvéseiből fakad,

hanem logikus következménye lehet a helyi közjavak klubszerű előállításának és működtetésének.

A klubjavak elmélete tehát magyarázatul szolgál a lakóparkok létrejöttére és egyben magán-önkormányzataik szükségességére, hiszen a lakóparkok klubjainak biztosításához szükség van valamilyen igazgatási szervezetre. Ezt a lakóparki irányító szervezetet az angol „private urban government” kifejezés nyomán *magán-önkormányzatnak* nevezem, utalva arra, hogy ezek a szervezetek sokszor tipikus önkormányzati feladatokat látnak el a lakóparkokban (közvilágítás, utak fenntartása, közösségi terek fenntartása, személtel-szállíttatás, területfejlesztés stb.). A lakóparkok magán-önkormányzatai általában non-profit gazdasági társasági formában működnek, kft.-ként, egyesületként vagy a helyi település részönkormányzataként. Ideális esetben már az ingatlan fejlesztője létrehozza őket, vagy legalábbis közreműködik létrehozásukban, más esetekben pedig a lakók szervezik meg önmagukat.

A lakóparkok egyik jellegzetessége – mely az ezeket érő szegregációs vádak alapja –, hogy nagyjából homogén, (felső) középosztályba tartozó társadalmi csoportok lakják (anyagi helyzet, fogyasztási szokások, preferenciák stb.). Társadalmilag homogén lakóövezetek azonban nem csak lakóparkokban vannak. Gondolhatunk itt a deprivált társadalmi rétegek szegregátumaira, vagy a gazdagabb társadalmi rétegek városon belüli lakóövezeteire. Az előbbi esetben a szegényebb csoportoknak általában nincs meg a képességük, társadalmi, kulturális és anyagi tőkéjük ahhoz, hogy külső segítség nélkül „önszerveződjenek”, és saját javukra alakítsák környezetüket. A gazdagabb lakóövezetek lakói rendelkezhetnek mindezekkel a képességekkel, mégsem hoznak létre a lakóparkokhoz hasonló öngazgatásokat, mégpedig azért, mert többnyire nincs miért. A klubjavak azok, amik a lakóparkokban szükségessé teszik az önszerveződést, és mivel magánterületekről van szó, a magánirányítást. Ezen túlmenően az itt élő (felső) középosztálybeli csoportok tagjai egyenként is az átlagnál magasabb anyagi, társadalmi és kulturális tőkével rendelkeznek. Így, hogy egy helyen laknak – a tőkekoncentrációnak köszönhetően –, még hatékonyabban tudják érvényesíteni érdekeiket. Ez az, ami véleményem szerint különlegessé és vizsgálatra érdemessé teszi a lakóparkokban működő civil/nonprofit szervezeteket.

A vizsgálat céljai, módszerei

A kutatás első szakaszában, 2009-ben a legfontosabb vizsgálati cél az volt, hogy a hazai lakóparki civil/nonprofit szervezetek egy csoportján, a budapesti agglomeráció lakóparki szervezeteinek vizsgálatán keresztül ismereteket szerezhessünk a hazai lakóparki civil/nonprofit szervezetek világról. Milyen motivációk hozzák létre őket? Miként működnek? Milyen funkciókat látnak el?

A vizsgálatot területi szempontból leszűkítve, a budapesti agglomerációban található lakóparkokhoz köthető civil/nonprofit szervezetek körében végeztem. Ahogy említettem, hazánkban a lakópark fogalma koránt sem egyértelmű, módszertani megfontolá-

A budapesti agglomeráción belül teljes lekérdezésre törekedtem. Mivel adatbázis ezekről a szervezetekről nem áll rendelkezésre, a bírósági civil névjegyzékben az agglomeráció településeire bejegyzett, lakóparkokban működő szervezeteket kerestem meg. Ezt kiegészítte a hólabda módszer, vagyis ezeken keresztül továbbiakhoz is eljutottam. A szervezetek történetéről és működéséről a 2008–2009-es év során, interjú keretében számoltak be vezetőik. Az egyesületek esetében ezt kiegészítette a tagság körében végzett kérdőíves adatfelvétel.

A kutatás második szakaszában, 2016–2017-ben a folytonosság biztosítása érdekében szintén a budapesti agglomerációt választottam kutatásom helyszínének. Ismét a teljes lekérdezés volt a célom. Első lépésként pótolni szerettem volna azt a hiányt, hogy a lakóparkokról nincs adatbázis, így önkormányzati adatokra és saját adatgyűjtésre támaszkodva kialakítottam egy teljességre törekvő lakóparkregisztert a teljes budapesti agglomerációra vonatkozóan. Az agglomeráció 81 településén⁴ összesen 149, lakóparknak nevezett lakóövezetet találtam. Ezek közül azok a lakóparkok kerültek be a vizsgálatba, ahol – önkormányzati információk és saját adatgyűjtés alapján – civil/nonprofit szervezet működik. Ezek között szerepeltek azok a lakóparkok, amelyeket már 2009-ben is megkerestem, de újabbak is bekerültek az adatfelvételbe. Ennek során ismét interjút készítettem a szervezetek vezetőivel, illetve az adott települési önkormányzat egy képviselőjével is. A jelenleg is folyamatban levő kutatás egyik fő célja a korábbi kérdések megválaszolása mellett a lakóparkok és civil szervezeteik elhelyezése a helyi társadalmon belül. Éppen ezért nem csak a civil szervezetek vezetőivel, hanem az érintett önkormányzatok képviselőivel is készültek interjúk. Mint ahogy az 1. táblázat is mutatja, 2016-ban és 2017-ben összesen 14 agglomerációs település önkormányzatának és 17 lakóparknak a képviselőjével készítettem interjút. A 17 lakóparkban összesen 19 civil/nonprofit szervezet működik, közülük 15 egyesületi formában, 2 alapítványként, további 2 pedig nonprofit kft.-ként. Közhasznú státusszal 10 vizsgált civil szervezet rendelkezik.

1. táblázat. A 2009-es és 2016–2017-es adatfelvétel számadatai

Elhelyezkedés		Északnyugati agglomerációs övezet	Északkeleti agglomerációs övezet	Déli agglomerációs övezet	Összesen
Vizsgálatba került települések száma	2009	4	3	2	9
	2017	5	5	4	14
Vizsgált lakóparki szervezetek száma, ebből közhasznú státusszal rendelkezik	2009	10/6	5/4	1/0	16/10
	2017	8/4	7/3	4/3	19/10

Forrás: Saját szerkesztés.

Az agglomeráción belüli elhelyezkedés mellett, ahogy korábban említettem, a vizsgálat másik dimenzióját a lakóparkok típusokba való besorolása adta. A vizsgálatba került

17 lakópark közül 4 felelt meg teljes mértékben a zárt lakópark definíciójának, 10 lakóparkot soroltam a közepesen zártak csoportjába, míg a teljesen nyílt lakóparkok közül háromban találtam működő civil szervezetet.

A következőkben kutatásom legfontosabb eredményeit ismertetem.

Hazai példák és empirikus tapasztalatok a hazai lakóparkok és szervezeteik jellemzőire

A lakóparkok magyarországi elterjedésének lehetséges magyarázatai

A hazai lakóparkok elterjedésének okait keresve kiindulópontként szolgál az a tény, hogy Magyarországon a piacgazdaság kiépülése az 1990-es évek közepére tehető. Ekkorra fokozatosan csökken az állam szolgáltatói, finanszírozói szerepvállalása, egyre több ellátásban lesz csupán szabályozó-irányító funkciója. A nyugati országokban a jóléti állam válságakor indult el az a folyamat, hogy az emberek (akik megtehetik) alternatív megoldásokat keresnek. Magyarországon ezzel szemben a gazdasági fellendülés időszakában teheték meg egyes társadalmi csoportok, hogy az állam és a kialakuló piacgazdaság kudarcaira reagálva alternatív, csoportérdekeket megjelenítő lakhatási megoldásokat keressenek. Ilyen irányú útkeresésre alkalmasak piaci megoldások vagy a magán-önkormányzati működés, melyre a lakóparkok létrejötte egy szemléletes példa. Ennek oka részben az is, hogy az állami működés kevés teret hagy a helyi önkormányzatoknak, melyek – többek között ezért is – képtelenek biztosítani a javak megfelelő szintjét. Az egyén számára kilépési lehetőség a lakópark, mely más kormányzati formát kínál (Cséfalvay 2010b).

A lakóparkok hazai elterjedése (főként a 2000-es évektől) az állami ellátások fentebb említett erodálódása mellett több tényezőre is visszavezethető. Amennyiben – McKenzie (2003) érvelésére visszautalva – a kínálati oldalt tekintjük, akkor az ingatlanpiac kilencvenes évek végi felfutása kedvezett a lakóparkok építésének is. A befektetők számára magas hasznot jelentett ez az ingatlanfejlesztési forma. Az önkormányzatok pedig általában hazánkban is szívesen adtak engedélyt ilyen létesítményekre, hiszen ez esetben magasabb jövedelmű új lakosok beköltözésére számíthattak magas infrastrukturális költségek nélkül, hiszen ezt is a befektető biztosította/biztosítja.⁵

A beköltözők mozgatórugója elsősorban a szép, rendezett, nyugodt és „extrákkal” ellátott lakóhely iránti vágy, a biztonságra való törekvés legtöbb esetben másodlagos.

Ezek tehát a hazai lakóparkok létrejötte mögött sejtethető indokok, amelyek egybeesengenek McKenzie (2003) – korábban már említett – külföldi tapasztalataival.

A hazai lakóparkokban megjelenő civil/nonprofit szervezetek

A hazai lakóparkok civil/nonprofit szervezeteinek létrehozásának körülményei közt sajátos magyar jellemzőket is találtam. Az egyik ilyen fontos és igen meghatározó sajátosság a beruházói viselkedés. Nálunk ugyanis a lakóparkokat létrehozók tevékenysége szinte kivétel nélkül csupán a kivitelezésre és értékesítésre szorítkozik, az ingatlanpiaci

vállalkozások a lakóparkok későbbi életének megszervezésére, fenntartására már nem vállalkoznak. Sőt, sok esetben már a kivitelezés és értékesítés során olyan problémák merülnek fel, melyek kikényszerítik a lakók önszerveződését. A legtöbb általam vizsgált lakóparki civil/nonprofit szervezetet ugyanis a kényszer szülte! A szervezetalapítás tipikus mozgatórugói:

- a befektető idő előtti eltűnése és az ezzel járó tisztázatlan jogi helyzetek;
- a kivitelezés súlyos hibái;
- a közelben tervezett olyan újabb beruházás, melynek megvalósulása a lakópark lakóinak érdekeit sértené;⁶
- legritkább esetben pedig a közösségszervezés.

Ezekben az esetekben az egyetlen kézenfekvő megoldás a lakók számára, ha az érdekvédelmi célnak megfelelő egyesületet alapítanak, hiszen csak így tudnak fellépni ügyük érdekében. Ahogy egyik szervezeti vezető interjúalanyom említi: *„Ha egyesével szaladgálunk az önkormányzathoz, nem ér semmit. De ha egyesületként szólunk, akkor figyelembe vesznek, hiszen a mögött az egész lakóközösség ott van.”*

Ezt a szervezeti formát azért is választják, mert kevés anyagi ráfordítással könnyen létrehozható és működtethető. (Bár az új civil törvény óta interjúalanyaim szerint bonyolultabb a működtetés és az új bürokratikus szabályoknak való megfelelés jóval költségesebb is. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy egy kis szervezetnek is fizetnie kell a könyvelőt, mert hozzáértő szakember nélkül már nem tud megfelelni az előírásoknak.)

A kezdeti érdekvédelmi probléma megoldása vagy legalábbis rendeződése után, az így létrejött szervezetek újabb szerepekkel egészítik ki tevékenységüket. Előtérbe kerül a területfejlesztés és a közösségépítés, zárt lakóparkok esetében pedig a terület fenntartása, mely általában nonprofit kft. szervezeti forma keretein belül valósul meg.

A civil/nonprofit szektoron belül funkcionális szempontból (Sebestény 2001) valahol az ön- és csoportkiszolgáló szervezetek csoportjai között helyezhetők el ezek a szervezetek, melyeket a lakók egy kisebb csoportja működtet az egész lakópark javára. Szervezik az ott élők közösségét, fejlesztik és szépítik a lakókörnyezetet, fenntartják az adott esetben magántulajdonban lévő közös területeket és a közös szolgáltatásokat, ezzel létrehozva és fenntartva a lakópark, mint klub javait. Tevékenységük azonban ritkán mutat túl a lakóközösség határain.

Ezekben a jellemzőkben azonban jelentős eltéréseket tapasztaltam a lakóparkok különböző, fentebb ismertetett típusai között:

A *teljesen zárt*, nemzetközi kritériumnak megfelelő lakóparkokban a szervezetek alapítása sokkal tudatosabb és feladataik sokkal szerteágazóbbak. Négyből két esetben már a befektető gondoskodott arról, hogy létrejöjjön a lakók közösségének tulajdonában lévő lakóparkfenntartó nonprofit kft., melynek működtetéséért fizetett alkalmazott felel. Ebben a két zárt lakóparkban a tulajdonosok már eleve úgy vásároltak ingatlant, hogy kötelezettséget vállaltak a közös költség megfizetésére, melyet a fenntartó nonprofit kft. kezel. Ezeknek a szervezeteknek a feladata az egész terület gondozása, az utak és a világítás karbantartása, személyszállítás megszervezése, tehát kvázi önkormányzati feladatokat látnak el. Minden esetben működik mellettük egyesület vagy alapítvány, mely a többi

Fotó/Gönczö Viktor

funkcióért, a közösségépítésért és érdekvédelemért, alapítvány esetében a célzott forrásteremtésért (például saját óvoda) felel. A másik két lakópark esetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Az egyik esetben eltűnt a befektető, így a közös szolgáltatások (porta, gondnok stb.) nem működtek, ennek okán a lakók maguk hozták létre először egyesületüket, majd az egyesület tulajdonában lévő nonprofit kft.-t. Különösen ez utóbbi esetben, de nem csak itt, okoznak problémát a *potyautasok*, vagyis a lakók azon csoportja, akik nem fizetik a közös költséget. Mivel erre törvényi szabályozás nincs (a társasházi törvény vonatkozik a lakóparkokra is), előzetes szerződéskötés hiányában a fenntartó szervezetnek semmiféle jogköre nincs annak behajtására. A negyedik zárt lakópark esetében is megjelenik a potyautas probléma, illetve a lakók érdektelensége. Ráadásul itt a klasszikus, azaz zárt, extra szolgáltatásokkal bíró lakópark mindössze a tervek szintjén létezett az ingatlanok eladásakor, végül anyagi fedezet hiányában az elzártsgot biztosító kerítésen és sorompón kívül más nem valósult meg. Itt kevés a lakóingatlanok, tehát a háztartások száma is, nonprofit kft.-t pedig ilyen kevesen nem tudnak fenntartani, így maguk gondoskodnak a területről, illetve egyesületi formában próbálnak tenni közös ügyeikért.

Mint említettük, azokban az esetekben is, ahol nonprofit kft. felel a fenntartásért, működik egyesület vagy alapítvány is a lakóparkban, melyek tevékenysége (közhasznú státuszuk ellenére) elsősorban a lakóparkra terjed ki. Ezek a szervezetek hasonlóan működnek, mint más, lakóhelyhez kötődő civil szervezetek. Közösségi programokat szerveznek (majális, Mikulás-ünnepség, főzőverseny), szépítik a lakókörnyezetüket (szemétszedés, virágosítás, faültetés, játszótérépítés) és képviselik a lakók érdekeit, illetve a tágabb környezetükben reprezentálják a lakóparkot (például városi ünnepség, önkormányzati ülés).

Kiemelendő még a zárt lakóparkokkal kapcsolatban, hogy mindegyik esetben megjelent valamilyen formában az *önállósodási törekvés* és a saját közigazgatási egységgé válás vágya, ami a negyedik, legkisebb lakópark esetében még csak egy távoli ideális kép, ám a másik három esetében akár megvalósítható törekvés is lehetne/lehetett volna. Egy esetben 2009-ben részönkormányzatként működtek, egyik lakópark megpróbált önálló településsé válni, de nem sikerült, a harmadik pedig 2009-ben még tervezte ugyanezt, mivel nem voltak és azóta sincsenek megelégedve a helyi önkormányzat működésével, konfliktusos a viszony, egyszóval saját kezükbe szeretnék volna venni az irányítást. Amerikában Banerjee (2007) munkája alapján akad rá példa, hazai viszonyok között azonban ez igen nehéz vállalkozás. Az új önkormányzati törvény óta pedig interjúalanyaim szerint értelmét is veszítette ez a törekvés, mivel több költséget és terhet jelentene a lakópark számára, mint amennyi haszonnal kecsegtet⁷. A 2009 óta eltelt időszakban hasonló problémák miatt az említett lakóparki részönkormányzat is megszűnt. Egyszerűen nem érte meg fenntartani.

Az általam *közepesen zárt* lakóparkok csoportjába sorolt ingatlanegyüttesek közös jellemzője, hogy közös területeik és szolgáltatásaik (utak, világítás, szemétszállítás) önkormányzati tulajdonban vannak, éppen ezért olyan fenntartó szervezetre, mint a valóban zárt lakóparkok esetében, itt nincs szükség. Civil szervezet alapítása náluk általában

érdekvédelmi indíttatásból, ritkábban közösségfejlesztési céllal történik. Az esetek túlnyomó többségében történik valami a lakóparkok életében, ami hivatalos jogi személyként történő közös fellépést kíván, ezért döntenek az egyesületalapítás mellett. Fizetett alkalmazottjaik nincsenek, a feladatok nagy részét önréből és önkéntes munkával oldják meg. Mivel többnyire magas társadalmi pozíciójú lakókról van szó, akik jól képezettek, szinte minden feladatot profi szinten meg tudnak oldani maguk között (PR, könyvelés, jogi, pénzügyi feladatok). Szervezeteik – a zárt lakóparkokéhoz hasonlóan – többnyire közhasznú státuszt is elnyernek, és az szja 1 százalékából, illetve pályázatokból származó bevételek egészítik ki a tagdíjból származó bevételeiket.

Figyelemre méltó, hogy a kezdeti érdekvédelmi probléma rendeződése után a hangsúly áttevődik a lakóhely szépítésére, a közösségi programok szervezésére, valamint az anyatelepüléssel való kapcsolatok mélyítésére. A zárt lakóparkokhoz képest a közepesen zárt lakóparkokra és szervezeteikre jobban jellemző a település életébe való bekapcsolódás szándéka. Longitudinális vizsgálatom során azt tapasztaltam, hogy a szervezetek aktív tagjai előbb-utóbb még közfeladatokat is vállalnak a település életében (közalapítvány tagja, önkormányzati képviselő, települési újságban szerkesztő). Ugyanakkor általában megtartják a határt, ami természetesen is fennáll köztük és a település között. Részt vesznek települési rendezvényeken, de megvannak a saját, belső közösségi programjaik is.

A főváros agglomerációjára szorítókozó vizsgálatom során a teljesen nyílt, vagyis az anyatelepüléstől egyáltalán nem elkülönülő lakóparkok esetében csak kevés civil/non-profit szervezettel találkoztam. Míg a zárt lakóparkok esetében ennek oka az, hogy eleve nem sok ilyen beruházás született eddig Magyarországon, addig a nyitott lakóparknak tekinthető épületegyüttesből saját adatgyűjtésem során csak a budapesti agglomerációban közel százat találtam. Itt a szerveződés jórészt csak a közösségi média felületén szervezett csoportig terjed, komolyabb szerveződésre nincs szükség, hiszen ugyanúgy működnek, mint más településrészek és szervesen kapcsolódnak az anyatelepülés közösségi életéhez. Az ilyen lakóparkban működő szervezetek szinte kizárólag közösségi rendezvényekre összpontosítanak, melyek – hasonlóan a lakóhelyhez – teljesen nyitottak.

A lakóparki civil/nonprofit szervezetek települési kapcsolatai

Mindhárom típusba tartozó lakópark esetében megpróbáltam azt is felderíteni, hogy milyen viszonyban vannak azzal a településsel és társadalmi környezettel, amihez tágabb értelemben tartoznak, illetve mit jelent létük a helyi önkormányzatok számára. Az utóbbiak képviselőivel⁸ készült interjúk egyik tanulsága az volt, hogy maguk az önkormányzatok is sok esetben bizonytalanok voltak a lakópark fogalmi meghatározásában, illetve jelentős eltéréseket is tapasztaltam a fogalomhasználatban. A legtöbb helyi képviselő interjúalanyom tisztában volt azzal, hogy a lakópark olyan lakóforma, melyhez hozzátartozik a zártság és a szélesebb körű szolgáltatások biztosítása, és emiatt a zárt lakóparkkal rendelkező települések kivételével szinte mindenhol hangsúlyozták, hogy valójában az ő településükön nincs is lakópark, csak a köznyelv annak nevezi az adott területet. Olyan is előfordult, hogy lakópark alatt csak a társasházi formát értették és a Budapesten jellemző társasházakra asszociáltak. Abban is nagyjából összecsengtek az interjúkon elhang-

zottak, hogy minden településen érzékelhető valamilyen mértékű különbség és elkülönülés a korábban is ott élők és az újonnan beköltözők között. Ez részben adódik abból, hogy nagyjából egy időszakban, tömbszerűen és tömegesen érkeztek az új lakók, ami lakóparki formától függetlenül nehezíti integrációjukat a település életébe. Másrészt viszont az is tény, hogy a teljesen nyílt lakóparkok kivételével a beköltözők társadalmi összetétele, szocializációja is elüt az anyatelepülés régebbi lakóitól és a lakóparkok elkülönülése csak erősíti ezt a különállást. Ráadásul mindenhol jellemző, hogy az újonnan érkezők nagy része továbbra is Budapestre jár dolgozni, bevásárolni, szórakozni, így a többségükkel a találkozási esély is minimális, csak „alvó” településnek használják az agglomerációs településeket. Ezen a hatáson csak az enyhít, ha gyermekeiket a helyi iskolába íratják (bár ez sem jellemző a legtöbb helyen), mert az interjúalanyaim szerint ez az elsődleges integrációs közeg. Az újonnan beköltözők a gyerekeiken keresztül tudnak megismerni más helyi családokat és rajtuk keresztül tudnak elsősorban bekapcsolódni a települések életébe. Másik ilyen integráló tényezőként a lakóparki civil szervezeteket említették, melyek – amennyiben felvállalják ezt a szerepet – közvetítenek az önkormányzat felé és reprezentálják a lakóparkot a települési rendezvényeken.

Az új lakosság érkezésével kapcsolatban minden településen arról számoltak be, hogy a 2000-es évek elején volt egy igen jelentős kiköltözési hullám, ami a 2000-es évek végi válság idején szinte teljesen leállt, a korábbi évi több száz építési engedély helyett jó, ha egy-két ilyen kérelem érkezett, most pedig ismét fellendülés és nagy építkezési kedv figyelhető meg mindenhol. A jelenlegi terjeszkedésnek azonban erős gátat szab az új agglomerációs törvény,⁹ amely szigorú határt szab a belterületbe vonásoknak, előírva a kötelező zöld területek arányát. Ezen túlmenően a legtöbb önkormányzati vezető arról számolt be, hogy még ha lehetne, akkor sem szeretnének további bővítést. Szinte mindenhol úgy érzik, hogy elérték a növekedés határát, már így is túl sokan vannak és túl nagy a teher (infrastrukturális feladatok) az önkormányzatok számára. Maga a központi forráselosztás sem jelent ösztönzést, a személyi jövedelemadót már nem a települések kapják, így sokkal érdekeltőbbek abban, hogy a helyi ipar bővüljön, amelynek az adói – a jelenlegi szabályozás szerint – inkább helyben maradnak.

A lakóparki civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatát illetően azt tapasztaltam, hogy igen erősen meghatározta a kiinduló helyzet, vagyis magának a lakóparknak a története. Ahol az önkormányzat részéről is egy átgondolt és tervezett döntés volt a belterületbe vonás és megkövetelték a befektetőktől a megfelelő infrastrukturális hozzájárulást, az a későbbiekre vonatkozóan is megalapozta a jó kapcsolatokat. Ilyen helyeken általában a közösségépítés és/vagy a területfenntartás volt az elsődleges célja a létrejövő lakóparki szervezeteknek és ebben partnerre találtak az önkormányzatokban, és közösen tudnak együttműködni bizonyos közös célokért, de legalábbis nincs köztük konfliktus. Azokon a településeken azonban, ahol nem volt ennyire átgondolt a lakóparkok létesítésének engedélyezése/lehetővé tétele, melyhez minden esetben az önkormányzat belterületbe vonása, vagy területrendezési terve szükséges, ott akár komoly konfliktusok is kialakultak. Ezekon a helyeken jelentős infrastrukturális nehézségeket jelent a hirtelen megduzzadt lakosság, amelyre nem voltak felkészülve ezek a települések. Ez pedig

feszültségforrás a lakóparki civil szervezetek és az önkormányzatok, de a régi és új lakosság között is.

Összegzés

Eddigi vizsgálataim azt mutatják, hogy a hazai lakóparkok nem az elit elzárkózási szándékából jöttek létre, hanem sokkal inkább az ideköltözők jobb életminőségre vonatkozó vágyainak kielégítésére, mely vágy találkozott a befektetői és önkormányzati érdekekkel. A megvalósult beruházások a lakók anyagi hátterének megfelelően, a lakóparkok zárt–nyílt skálán való elhelyezkedése szerint széles palettán mozognak. Mindezek ellenére – különösen a zárt lakóparkok – szegregációs hatással is bírnak, hiszen tagadhatatlan az elkülönülésük az őket körülvevő társadalmi közegtől. Ez a különbözőség, habár nem olyan élesen, de a közepesen zárt lakóparkok esetében is érzékelhető, ahogy az is, hogy ezekben a lakóparkokban jelentős társadalmi tőke koncentrálódik. Erre példaként szolgál az, ahogyan maguk között találnak szakértőket szinte minden feladatra, illetve társadalmi kapcsolataik révén az átlagosnál hatékonyabban tudnak fellépni érdekeik érvényesítésére.¹⁰

Fontos jellemző, hogy a lakóparkokban és szerveződésekben az azonos lakóhely adja meg azt a közös identitást, amely alapja közösségi kezdeményezéseiknek. Ezt a hatást erősíti az anyatelepüléstől való elkülönülés mértéke és a közös ügy, amiért a szervezeteiket létrehozták. Ugyanakkor gyengíti az együttes fellépést, a szervezetek hatékonyságát és a valódi közösségséget az, hogy agglomerációs lakóparkokként sokszor csak az alvóhely funkcióját biztosítják lakóiknak, vagyis azok közül kifejezetten sokan ingáznak. Többségüket a munkahely és egyéb elfoglaltságok is mind a fővároshoz kötik, ami megakadályozza részvételüket a lakópark és az anyatelepülés közösségi életében. Talán ennek oka az a passzivitás is, amire több interjúalanyom is panaszkodott: *„...nagyon nehéz rávenni a lakókat arra, hogy bármi közösben részt vegyenek, arra meg végképp, hogy feladatokat is vállaljanak.”*

Részben az ingázás, részben pedig a lakóparki jelleg az oka annak is, hogy az általam vizsgált lakóparkokban élőknek nem sok kapcsolata van az anyatelepüléssel és annak lakosságával. Szinte az egyetlen kapcsolódási pont, ha gyermekeiket a helyi oktatási intézménybe íratják be, illetve oda járatják különórákra. Ugyanakkor az is jól látszik, hogy idővel kialakulnak helyi informális kapcsolatok, amelyek csökkentik a beköltözők „gyűttment” érzését a helyiekkel szemben, amely szintén minden eddigi vizsgálati helyszínen említett kifejezés volt. A civil szervezetek által felvállalt integrációs feladatok (kapcsolattartás az önkormányzattal, együttműködés más, helyi civil szervezetekkel, nyitott programok szervezése) ebben nagyon sokat segíthetnek.

Ahogy a bevezetőben említettem, a közhasznúság kérdése az, ami még a szegregációs vád kapcsán felmerül a lakóparki civil/nonprofit szervezetek kapcsán. Elméletileg minden civil szervezet rendelkezik egyfajta közhasznúsággal, de ezen túl az általam vizsgált 19 szervezetből 10 rendelkezik jogi értelemben közhasznú státusszal, ők számoltak

be az szja 1 százalékos bevételekről is. Két, teljesen nyílt lakóparkban működő közhasznú szervezetet találtam, amely teljesen nyitott, az egész települést megszólító programokat szervez. Vezetőik ezt azzal is indokolták, hogy ami közhasznú, az mindenkinek szól. A többség azonban, csoport-, illetve önkiszolgáló szervezet révén főleg vagy kizárólag a lakópark lakosaira összpontosít és a magas jövedelmű tagjaik által felajánlott 1 százalékos bevételeiket saját magukra, klubjaik biztosítására és fenntartására fordítják. A nyílt–zárt skálán a zárt lakóparkok felé haladva, melyek között szintén van közhasznú státusszal rendelkező, egyre inkább ez a jellemző.

Végezetül, 2010-ben, az ingatlanpiaci válság kirobbanása előtt, úgy tűnt számomra, hogy az általam vizsgálat lakóparki civil/nonprofit szervezetek egy érdekes fejlődési pálya különböző állomásait mutatják. Mintha csak egy szervezeti átalakulási folyamat közben találtam volna őket. A folyamat kezdeti stádiumában levőknek tűnnek azok a lakóparkok, amelyek csak nevükben azok, és semmiféle bejegyzett vagy informális szervezettel nem rendelkeznek. A következő stádium, amikor már megindul valamiféle informális szerveződés, közösségiség (például Facebook-csoport), majd bizonyos lakóparkokban – a fentebb leírt körülmények és jellemzők mentén – formális szervezések, többnyire egyesületek alakulnak. Ezeknek egy része, elsősorban a kiterjedt feladat- és szolgáltatási körrel rendelkező zárt lakóparkok szervezetei, célul tűzték ki maguk elé az önálló településsé válást, vagyis a „közkormányzatiságot”, a saját önkormányzat elérését. Ezek a 2010-ben tapasztalt törekvések azóta sem valósultak meg. Egyrészt a válság, másrészt a hazai szigorú szabályozás és az azóta elfogadott új, 2011. évi CLXXXIX. számú önkormányzati törvény miatt, illetve amiatt, hogy a magyarországi lakóparkok fejlettsége és kapacitása bőven elmarad attól, hogy ez a cél valósággá válhasson.¹¹ De a vágy az önállóságra, minden akadály ellenére, felmerül bennük. Így számomra úgy tűnik, a civil szervezeti forma nem cél számukra, hanem egy olyan fejlődési állomás, amiről jelenleg, a hazai gazdasági és jogi környezetben (egyelőre) nincs továbblépés.

Irodalom

1990. évi C. törvény a helyi adókról, 2017.06.15-én hatályos változat.
https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99000100.TV (Letöltés ideje 2017.06.15.)
2005. évi LXIV. törvény a Budapesti Agglomeráció Területrendezési Tervéről.
https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0500064.TV (Letöltés ideje: 2017.06.11.)
2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.
https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99000100.TV (Letöltés ideje: 2017.06.11.)
- Atkinson, Robert–Blandy, Sarah (2005): International Perspectives on The New Enclavism and the Rise of Gated Communities. *Housing Studies*, 20., (2.), 177–186.
- Banerjee, Tribid (2007): The Public Inc. and the Conscience of Planning. In: Verma, Niraj (ed.): *Institutions and Planning. Current Research in Urban and Regional Studies*. Oxford:Elsevier, 107–128.
- Béres Judit (2002): *A lakáspiac feltörekvő szegmensei: a lakóparkok terjedése Budapesten*. Kézirat. Budapest:ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék.
- Bodnár, Judit–Molnár, Virág (2010): Reconfiguring Private and Public: State, Capital and New Housing Developments in Berlin and Budapest. *Urban Studies*, 47., (2.), 789–812.
- Bourdieu, Pierre (1998/1983): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest:AULA Kiadó. 155–176.

- Buchanan, James M. (1965): An Economic theory of clubs. *Economia*, New Series, 32., (125.), 1–14.
- Csanádi Gábor–Csizmady Adrienne (2002): Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, XVI., (3), 27–55.
- Csanádi Gábor–Csizmady Adrienne–Kocsis János Balázs–Közszeghy Lea–Tomay Kyra (2010): *Város Tervező Társadalom*. Budapest: Sík Kiadó.
- Cséfalvy Zoltán (2008): *Kapuk, falak, sorompók: A lakóparkok világa*. Budapest: Gondolat–Marina Part.
- Cséfalvy, Zoltán (2010a) Searching for Economic Rationale behind Gated Communities: A Public Choice Approach. *Urban Studies*, 48., (4.), 1–16.
- Cséfalvy, Zoltán (2010b): Gated Communities for Security or Prestige? A Public Choice Approach and the Case of Budapest. *International Journal of Urban and Regional Research*. 35., (4.), 735–752.
- Csizmady Adrienne (2008): *A lakóteleptől a lakóparkig*. Budapest: Új Mandátum.
- Giglia, Angela (2008): Gated Communities in Mexico City. *Home Cultures*. 5., (1), 65–84.
- Hegedűs Gábor (2011): *A lakóparkok földrajzi vizsgálata és településfejlesztési kihívásai Magyarországon*. PhD értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Földtudományok Doktori Iskola Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.
- Koltay Elvira (2010): *Lakóparki civil/nonprofit szervezetek a budapesti agglomerációban*, Szakdolgozat. Piliscsaba: PPKÉ BTK Szociológia Intézet.
- Lasch, Christopher (1995): *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. London: W. W. Norton & Company.
- Low, Setha M. (2003): *Behind the Gates: Life, Security, and the Pursuit of Happiness in Fortress America*. London: Routledge.
- McKenzie, Evan (2003): Common interest housing in the communities of tomorrow, Security versus Status? *Housing Policy Debate*, 14., (1–2), 203–234.
- Puskás Hajnalka (2002): *Ipari parkok és lakóparkok, mint modern települési elemek megjelenése Kecskeméten*. Kézirat. Szeged: SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, 78.
- Reich, Robert B. (1991): Secession of the successful. *New York Times Magazine*. 1991. január 20, 42.
- Schneller István (szerk.) (2012): *Budapesti lakóparkok*. Budapest: Terc Kiadó.
- Scott, Stanley (1994): The homes association: will 'private government' serve the public interest? In: Barton, Stephen E.–Silverman Carol J. (eds.): *Common Interest Communities: Private Governments and the Public Interest*. Berkeley: Institute of Governmental Studies Press, 19–30.
- Sebestény István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. <http://docplayer.hu/233200-sebesteny-istvan-a-nonprofit-szektor-funkcionalis-megkozelitese-a-nonprofit-prizma.html> (Letöltés ideje: 2017.06.11.)
- Seibel, Wolfgang (1992): *Funktionaler Dilettantismus: erfolgreich scheiternde Organisationen im „Dritten Sektor“ zwischen Markt und Staat*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Vámos Dominika (2003a): Fogyasztás és lakásépítés: a lakóparkok világa. A lakásépítés strukturális változásai a rendszerváltás utáni Magyarországon. 1. rész. *Kortárs Építészet*, 5., (2) (http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/18/18vamosd.html (Letöltés ideje: 2017.06.11.)
- Vámos Dominika (2003b): Fogyasztás és lakásépítés: a lakóparkok világa. A lakásépítés strukturális változásai a rendszerváltás utáni Magyarországon. 2. rész. *Kortárs Építészet*, 6., (1) (http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/21/21vamos.html (Letöltés ideje: 2017.06.11.)

Jegyzetek

- 1 A cikk a Civil Szemle 2010. évi 3. számában megjelent kutatási beszámoló folytatása, mely tartalmazza a 2009. évi és a 2016–2017-ben végzett, részben longitudinális kutatás eredményeit.
- 2 Érdekeség, hogy a lakóparkok építésének első hulláma azokban az országokban jelentkezett erőteljesen, ahol a (sokszor diktatúrák utáni) gazdaságfejlesztési modellváltás és társadalmi átalakulás kiéleződött társadalmi egyenlőtlenségeket, felgyorsult társadalmi polarizációt és bizonytalan viszonyokat hozott magával. A lakóparkokba ezeken a helyeken a változások nyertesei költöznek, azaz a középosztály, melyet a presztízs, a biztonság és a színvonalas szabadidős lehetőségek igénye jellemez. Nyilvánvalóan egészen különböző helyzetekben, de hasonló okok miatt lehetséges a lakóparkok erős jelenléte Latin-Amerikában, Madridban, Lisszabonban, Moszkvában és Közép-Európa több országa közül Magyarországon is. Európa más országaiiban viszont, ahol a szociális piacgazdaság erősödött meg a II. világháború után, nem jellemzőek a zárt lakóparkok. Az állam ezekben az országokban erős jogosítványokkal rendelkezik a város- és területfejlesztés területén is, a köz érdekét a magánbefektető

érdeke elé helyezi. Így a közterületek védelme, fenntartása, fejlesztése az állam, illetve önkormányzat feladata, melyet el is lát. Ebből kifolyólag szinte fel sem merül azok kapukkal, sorompókkal való lekerítése (Cséfalvay 2008:102).

- 3 Magyarországon a lakóparkokkal kapcsolatos kutatások az ezredforduló után, társadalom-földrajzi nézőpontú vizsgálatokkal indultak meg (Béres 2002; Puskás 2002), először Budapest és Kecskemét lakóparkjainak vizsgálataival. Az ezt követő kutatások többsége jellemzően a fővárosra koncentrált. Vámos Dominika (2003a; 2003b) az építészeti jellemzőiket vizsgálja, Bodnár Judit és Molnár Virág a budapesti és berlini lakóparkokat hasonlítja össze, Csizmady Adrienne 2008-as, szociológiai nézőpontú könyvében a lakótelepekkel állítja párhuzamba a lakóparkokat, míg Cséfalvay Zoltán (2008) ugyanabban az évben megjelent kötete átfogóan bemutatva a nemzetközi trendeket, politológiai-közgazdaságtani nézőpontból helyezi el a hazai lakóparkokat, elsősorban szintén budapesti példákat hozva. Ez utóbbi szerző – más, a témában megjelent külföldi publikációi mellett – munkái közül kiemelendő még a budapesti lakóparkok terjedésének magyarázatát kereső 2010-es munkája (Cséfalvay 2010b).

A Budapesten kívüli lakóparkok közül az agglomerációs lakóparkok elemzésére is kitér Csanádi Gábor, Csizmady Adrienne, Kocsis János, Kószegehy Lea és Tomay Kyra 2010-ben publikált kutatása, saját – szintén 2010-ben megvédett – szakdolgozatot (Koltay 2010), valamint más megyei jogú városok vonzáskörzetének bevonásával Hegedüs Gábor 2011-ben készült doktori disszertációja, mely utóbbi munka szintén elsősorban gazdaság- és társadalom-földrajzi szempontból közelíti meg a témakört.

2012-ben jelent meg Schneller István szerkesztésében a „Budapesti lakóparkok” című kötet, mely építészeti, városrendezési szempontból mutatja be külön-külön is a fővárosi lakóparkokat.

- 4 Forrás: <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/budapesti-agglomeracio> (Letöltés 2017.05.29.)
- 5 Ez az utak, világítás, parkok létesítése, szemétszállítás stb. esetében többnyire igaz, ugyanakkor más önkormányzati feladatok, mint bölcsődei, óvodai férőhelyek, szennyvíztisztítás stb. már nem. A tömeges új beköltözések esetében, amit a lakóparkok épülése jelentett, erre nagyon sok helyen nem volt kapacitás és ez rengeteg kellemtelenséget és konfliktust eredményezett.
- 6 Ilyen tipikus problémaként előforduló esetek az általam vizsgált lakóparkokban:
Egyik esetben a befektető eltűnt, az utak elvileg az ő tulajdonát képezték, de így nincs, aki gondolja őket. A rossz kivitelezés miatt ráadásul több helyen beszakadtak, nincs, aki helyrehozza őket. A lakóknak képviselniük kell érdekeiket a céggel kapcsolatos pereskedésben és az önkormányzat felé is. Szintén a befektető eltűnése miatt válik lehetetlenné egy zárt lakópark megígért szolgáltatásainak (posta, sorompó, közös területek fenntartása) biztosítása, amikor szintén közös cselekvésre van szükség.
Más esetekben a lakópark mellé újabb hatalmas ingatlanberuházásokat terveznek, amely alapvetően befolyásolná az eddig ott élők életminőségét, nyugalomát és ennek megakadályozására alapítanak szervezetet.
- 7 Az önkormányzatokra vonatkozó törvényt 2014-ben módosították és 2015-ben lépett életbe.
Forrás: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100189.TV (Letöltés ideje: 2017.06.11.)
A személyi jövedelemadóból az önkormányzatok már nem részesülnek.
Forrás: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99000100.TV (Letöltés ideje: 2017.06.11.)
- 8 Többnyire a települési jegyzők, polgármesterek, illetve alpolgármester vállalták az interjút, olyanok, akik rálátnak az egész település életére.
- 9 A 2005. évi LXIV. törvényt, amely a Budapesti Agglomeráció Fejlesztési Tervéről szól, 2011-ben módosították, de 2015-ben is történtek változtatások benne.
Forrás: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0500064.TV (Letöltés ideje: 2017.06.11.)
- 10 Erre kiváló példa az egyik általam vizsgált lakópark, amelynek szomszédságába egy újabb hatalmas, a lakásszámot és ezzel együtt a forgalmat megnövelő, valamint a lakókörnyezetet jelentősen befolyásoló beruházást terveztek. Mikor ezt az ott élők megtudták, elég volt egy e-mail a közös levelezőlistára és pillanatok alatt össze tudták gyűjteni azokat a jogi lépéseket, mellyel el tudják lehetetleníteni a beruházást. Ezt a cselekvéstervüket aztán kapcsolataik révén eljuttatták a hazai bankok vezetésének, így már másnap nem volt olyan pénzügyet, mely hitelt adott volna a tervezett beruházásra.
- 11 Ahhoz, hogy egy településrész önállóvá válhasson, az önkormányzati törvény értelmében minimum 300 lakossal kell rendelkeznie, képesnek kell lennie olyan önkormányzati feladatok ellátására, mint óvoda és általános iskolai oktatás, egészségügyi és szociális alapellátások, közvilágítás, helyi közutak és köztemető fenntartása, valamint nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak biztosítása.

Fotó/Gönczö Viktor

EGYETEMISTA FIATALOK TÁRSADALMI SZEREPVÁLLALÁSA ÉS A CIVIL SZFÉRA ÖNKÉNTESSÉGGEL SZEMBENI ATTITÚDJE A PARTIUMI TÉRSÉGBEN

Bernath Krisztina

■ Bevezetés

■ Az elmúlt évek éleződő társadalmi kihívásai, mint például a gazdasági és általános bizonytalanság növekedése, a mélyülő szegénység, a környezetvédelmi és egyéb problémák kialakulása, és ezzel párhuzamosan az önkéntes kezdeményezések számának növekedése arra mutat rá, hogy a civil társadalomban rejlenek olyan erőforrások, melyekkel nem csak felismerni és megmagyarázni lehet ezeket, hanem beavatkozni, megoldani is. Bár Kelet- és Közép-Európában a legalacsonyabb mértékű (Mihai 2014), az elmúlt évek során számottevően javult az önkéntesség népszerűsége és társadalmi jelentősége is. Ezt a javuló tendenciát elsősorban néhány olyan tényezővel értelmezhetjük, mint például a munkatársadalom vége, a jóléti társadalom válsága, a növekvő szabadidő, a civil szféra és a nonprofit szektor erősödése, melyek következtében átalakulni látszik az önkéntes munka korábbi dinamikája (Fényes–Kiss 2011a). A társadalmi tevékenységekben való részvétel a demokratikus társadalom működésének alapfeltétele, ugyanakkor a fiatalok számára a fejlődés és az éretté válás kontextusát teremti meg. Ezen lehetőségek azonban nem egyenlő mértékben adóttak a különböző társadalmi rétegekhez tartozó fiatalok számára. Flanagan és Levine (2010) szerint a meghosszabbodott ifjúsági életszakasz a

felsőoktatásra ruházta azt a feladatot, hogy a fiatalok számára vonzóvá tegye a társadalmi problémák megoldása iránti érzékenységet és az abban való részvételt, így az ott tanulók számára kiegyenlítve valamelyest a lehetőségeket.

Tanulmányunkban két kutatás adataira építve azt vizsgáljuk, hogy milyen sajátosságokkal jellemezhető a fiatalok önkéntességgel kapcsolatos döntése, illetve a civil szféra szereplői hogyan viszonyulnak az önkéntesség kérdéséhez. Ehhez egyrészt a 2012-ben végzett HERD¹-kutatás három felsőoktatási intézményt érintő nagyváradi almintáját használjuk fel (N=1090), másrészt szociális területen tevékenykedő civil szereplőkkel 2016 őszén készült fókuszcsoporthoz tartozó interjúkat.

Az önkéntesség fogalmi és elméleti megközelítései

Az önkéntesség meghatározását négy elhagyhatatlan kritérium mellett rugalmasan kezeli a szakirodalom. A négy alapvető feltétel, melyek teljesülése mellett önkéntességről beszélhetünk a következők: 1. *anyagi ellenszolgáltatás nélküli*, 2. *mások (egyén, csoport) számára* vagy a közjó illetve egy „ügy érdekében” végzett anyagi, szellemi javak, szolgáltatások előállítására, 3. *önként, szabad elhatározásból, szabad akaratból* végzett, nem kötelező jellegű és 4. *belső* (szubjektív, értékorientált) *és/vagy külső* (instrumentális, de nem közvetlenül anyagi) indíttatású vagy *motivációjú* tevékenység (Fényes–Kiss 2011b; Nárai 2012). Egy másik megközelítés szerint az önkéntességet társadalmi jelenségként, olyan tevékenységként definiálhatjuk, amelyet bizonyos egyének kulturális mintáik mentén, bizonyos típusú tevékenységek formájában, eltérő intenzitási fokkal, meghatározott vagy meghatározatlan szervezeti keretek között, különféle motivációkkal végeznek (Rusu 2015).

Péterfi Ferenc (2003) az önkéntesség fenti jellemzői mellett kiemeli, hogy az önkéntes tevékenységekben való részvétel elősegíti, hogy az egyének és a közösségek részei legyenek saját problémáik megoldásának, ugyanakkor egyidejűleg jelentősen hasznos tevékenységet a támogatásra szorulóknak és az önkéntes munkát végzőknek is. Eképpen az önkéntesség, mint az egyéni szintű társadalmi felelősségvállalás/szerepvállalás egyik fontos megnyilvánulási formája erősíti az egyén társadalmi kötődéseit, biztosítja a közösséghez tartozást, fejleszti a közösségi részvételt, hozzájárul a társadalmi integráció megvalósulásához, hozzájárul a közössége(k) fejlődéséhez (Fényes–Kiss 2011a; Nárai 2012).

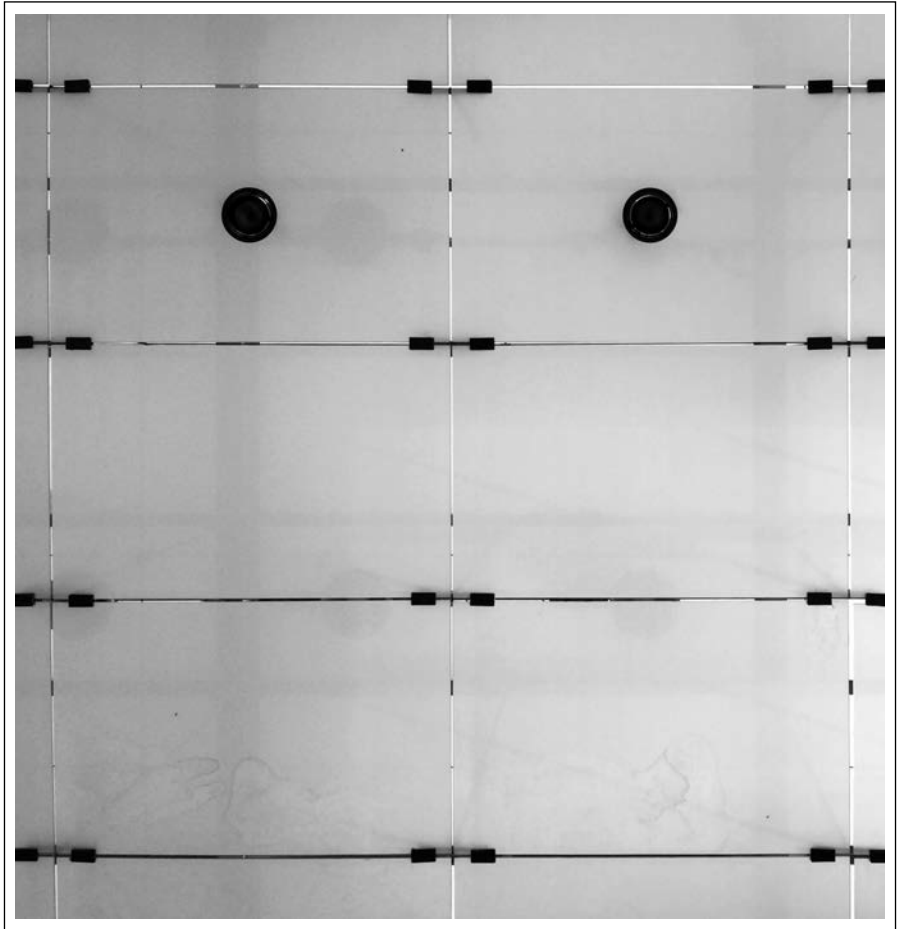
Az önkéntesség elsődleges motivációja alapvetően az emberek társadalmi elkötelezettségében és közösségi életében gyökerezik, legtöbbször valamilyen szubjektív érintettség hatására válnak önkéntessé (Czike–Bartal 2004). Ugyanakkor, az önkéntességi tevékenységek alakulásában meghatározó ereje van a végzett munka típusának és a munkahelynek, valamint az egyházi hovatartozásnak is, emellett pedig az iskolai végzettség és a civil szervezeti tagság is fontos tényező, mivel az önkéntesek jelentős része számára ezen ágensek az irányadók az önkéntességhez (Nárai 2012). Az önkénteseket különböző jellemzőkkel bíró csoportokba lehet sorolni különböző viselkedésformáik, mint például

demográfiai-társadalmi jellemzők, illetve a végzett önkéntes tevékenységük és a mögöttük rejlő indítékok alapján. Czike és Bartal (2004) szerint az önkéntes munkát végzők nem alkotnak homogén csoportot, megkülönböztetik az önkéntesség hagyományos (régi), új (modern) és vegyes típusát. A hagyományos típusú önkéntesség főként a jótékonykodás, a humanitárius társadalmi szerepvállalás és a szolidaritás kulcsszavakkal írható le. A modern önkéntességben az új társadalmi értékek a meghatározóak, ez az önkéntesség elsősorban a 26 éven aluli, gyermektelen, még egyedülálló fiatalokra jellemző, akiket elsősorban a tudás, a (szakmai) tapasztalatok megszerzésének vágya, a kreatív, innovatív munka, valamint az új kapcsolatok kiépítésének lehetősége vonz az önkéntes munkavégzésbe, és nem (csupán) az embereken való segítség vágya. E csoport motivációját tekintve jellemzően érdekalapú, és többnyire szaktudást is igénylő tevékenységekbe kapcsolódnak be (Czike–Bartal 2004). A harmadik, a vegyes típusú önkéntesség az előbbi kettőnek eltérő arányokban való megnyilvánulása (Stefanescu–Osvat 2011).

Egyetemista fiatalok önkéntessége

Az önkéntes munka és a felsőoktatás összefüggéseit, ezek egymásra gyakorolt hatását a társadalmi szerepvállalás és a közösségi részvétel erősítése szempontjából játszott szerepét számos kutatás igazolja (Péterfi 2003; Hatos et al. 2005; Săveanu–Hatos 2009; Voicu B.–Voicu M. 2009; Stefanescu–Osvat 2011; Boci–Fényes 2012; Nárai 2012; de Hart–Dekker–Halman 2013). Közismert, hogy a felsőoktatás történelmileg elismert szerepet játszik a demokratikus attitűdök formálásában, elősegítve az állampolgári részvételt és a társadalmi értékteremtést, melynek nevelő és tudástermelő funkciója egyaránt jelentős. Ugyanakkor a civil társadalom működése, az abban való részvétel is visszahat a felsőoktatásra, elősegítve úgy a mikro és makro szint közötti együttműködést, mint a tudástranszfert. Mindezek ellenére, úgy tűnik, hogy a felsőoktatás elzárkózott vagy passzívvá vált a civil szervezetek által képviselt társadalmi problémák közötti kommunikációtól (Benson–Harkavy–Puckett 2000; Ostrander 2004; Owens et al. 2006; Lester–Kronick–Benson 2012), így – bár körükben egyre népszerűbb – az egyetemre járó fiatalok elsősorban nem az intézmény által szervezett vagy közvetített önkéntességi tevékenységekben vesznek részt.

A hallgatók önkéntesség iránti nyitottsága magyarázható az önkéntességből származó egyéni haszonnal is, lévén (ahogyan arról részben fentebb már volt szó), hogy az önkéntesség elősegíti a diákok szakmai fejlődését, fejleszti az élethez szükséges készségeket, valamint fejleszti az állampolgári tudatosságot és felelősségvállalást is, így az önkéntes tevékenységekben való részvétel felsőoktatási eredményességi mutatónak is tekinthető. A felsőoktatásban tanuló hallgatók önkéntességét vizsgáló kutatások (lásd például: Dekker–Halman 2003; Owens et al. 2006; Voicu B.–Voicu M. 2009; Stefanescu–Osvat 2011; Fényes 2015) kiemelik, hogy a tradicionális önkéntesség mellett hangsúlyosan jelenik meg az önéletrajzba beírható, munkatapasztalat-szerző önkéntesség is, amely az érdek alapú önkéntes munkához csatlakozik.

Fotó/Gönczö Viktor

A generációváltás hatása a társadalmi intézmények működésére

A felsőoktatásba belépők körében ezekben az években zajlik a generációváltás folyamata. A fiatalokat jellemző viselkedésformák változása a társadalom több szegmensét, így az oktatást, a munkaerőpiacot és a civil társadalmat is átstrukturálja. Kutatásunk időszakában, 2012 tavaszán voltak jelen az egyetemeken az Y nemzedék tagjai, akiket az elmúlt öt év során a Z generáció tagjai váltottak fel. Az új generációk megjelenése a felsőoktatási intézményekben, a munkaerőpiacon és a civil szférában olyan társadalmi folyamat, amelyhez az előbbi nemzedékek által vezetett intézményi struktúra kevésbé dolgozott ki tudatos adaptációt, ám ahhoz, hogy a szereplők megérthessék egymást, fontossá válik, hogy ismerjék egymást és közös kommunikációs felületeket alakítsanak ki.

Az alábbiakban az Y és a Z generáció néhány jellemzőjét ismertetjük, azokat a támpontokat keresve, amelyek eligazítást nyújthatnak az önkéntességet végző fiatalok koordinálásában.

Az Y-okat, más néven a millenáriskok nemzedékét az 198(0)2–1995 között születettek alkotják, akiket általában optimista, csapatorientált, kimagaslóan teljesítő, szabálykövető nemzedékként jellemeznek (Martin–Tulgan 2002; Howe–Strauss 2007). Őket a Z generációhoz tartozó fiatalok váltják fel. Tapscott szerint (2008) az Y generáció a technológiai hozzáértéséről ismeretes, olyannyira, hogy „netgenerációként” is emlegetik. Ez a csoport az első, amely az internet által meghatározott környezetbe beépülve nőtt fel, modern médialehetőségekkel körülvéve. Az Y generáció a gazdasági terjeszkedés és virágzás idején nevelkedett, illetve egy gazdasági bizonytalansággal és fokozott erőszakkal jellemezhető időszakban válik éretté (Raines 2002). Mivel a korábbi generációkhoz képest az Y generáció több nehézséggel és tragédiával szembesült a korai életszakaszban, szemléletében a „legnagyobb nemzedék”-nek nevezett generáció (1925–1945 között született nemzedék) értékei tükröződnek. Ahogyan nekik, úgy az Y generációnak is erős a morális érzéke, hajlamos a hazafias érzésekre, hajlandó harcba szállni a szabadságért, társaságkedvelő, illetve megbecsüli az otthont és a családot. Az Y generáció hajlik az intellektuális kihívásra, igényli a sikert, küzd a változásért, illetve olyan munkaadókat keres, akik előmozdítják szakmai fejlődését (Brown 2004). A személyes célok kitűzése és elérése nagyon fontos az Y generációs kohorszoknak, ahogyan az értelmes munka is, amelyben ott rejlik a hozzájárulás egy jobb világ létrejöttéhez. Az anyagi javak megszerzése, úgy tűnik, kevésbé motiválja ezt a generációt, míg a hozzáadott érték, a gyermekneveléssel kapcsolatos értékek és a teljes, kiegyensúlyozott élet öröme erőteljesebb motivációként jelenik meg (Allen 2004). Az Y generációs korcsoportok számára megszokott a családi döntésekben való aktív részvétel, ezért nagyobb valószínűséggel várnak hasonló horderejű döntési lehetőségeket a foglalkoztató szervezeteken belüli döntéshozatalban (Johns 2003). A munkahelyen az Y generációsok előnyben részesítik az inkluzív jellegű vezetést; hajlamosak ellenszenvvel kezelni a lassúságot, illetve azonnali visszajelzésre vágyanak a teljesítményükkel kapcsolatban (Francis-Smith 2004). Azok a fiatalok, akik ilyenfajta középiskolai és felsőfokú oktatási környezetben szocializálódtak, a munkahelyi személyre szabott odafigyelés és mentorálás hiányával szembesülve problémásnak találják a teljesítés

hallgatói státuszról a teljesidős munkavállalói szerepbe való átmenetet. A munkaerőpiacon frissen érkezők fokozottabb személyes odafigyelést keresnek, magas szintű felügyeletet és komolyabb strukturáltságot várnak el, mint X generációs elődeik (Zemke et al. 2000).

A korábbi generációkhoz képest a Z generáció tagjaira leginkább jellemző, hogy a technológiában igen jártasak: többségük fiatalabb, mint a Google, ők az „első valódi digitális bennszülött törzs”, akik az internetre, mint valami állandóan jelenlévő kiegészítő agyra számíthatnak. Világuk szerves részei a kütyük, a publikus nagykorúvá válás, több feladat egyidejű végzése, szélesebb hozzáférésük van az én-publikációs eszközökhöz. Fontos jellemzőjük, hogy jobban befolyásolja őket a barátaik és a családjuk hatása, mint a reklámok. Továbbá elmondható, hogy bizonytalan jövő elé néznek, mivel a nagy gazdasági világválság óta legrosszabbnak számító gazdasági környezetben nőttek fel, a kilátások szerint alacsonyabb életszínvonalra és rövidebb várható élettartamra számíthatnak, mint szüleik. Magas a fizikai inaktivitás mértéke, több időt töltenek a tévé és a számítógép előtt vagy videojátékokkal, hajlamosabbak házon belül maradni, illetve a face-to-face kapcsolatok helyett virtuális kapcsolatot teremteni másokkal (Gibson et al. 2013). A kutatások (Stilwell 2012; Blakely 2014) vállalkozó szelleműeknek, szociálisan öntudatosoknak, puritánoknak és optimistáknak ábrázolják a Z generációt, akik olyan munkahelyet és tevékenységeket céloznak meg, amelyek hatással vannak a világ menetére. Ez a generáció igényli, hogy már a legelső naptól hozzájárulhasson ötleteivel a szervezeti élethez. A Z generáció olyan társadalmi-gazdasági környezetben nőtt fel, melyre bizonytalanság, káosz és bonyolultság jellemző, és talán ezek hatására váltak radikálisan pragmatikussá az életszervezésükben, munkával és szabad idejükkel kapcsolatos attitűdjükben. Blakely (2014) szerint a Z generáció rendkívül érzékeny az adósságra, és gyanakvással kezeli azt, hogy az egyetem költségei előreláthatóan megtérülnek-e. Ez a generáció sokkalta érdekeltabb abban, hogy számára megbízható készségekkel fegyverkezzen fel, mint abban, hogy hosszú távon ugyanabba a vállalatba fektesse az energiáját. Esetükben egyre inkább összemosisdik a munka és a szabadidős tevékenységek időstruktúrája, ezért valószínűsíthető, hogy fokozottabban szociális, rugalmasabb munkaidőbeosztást igényelnek majd (Stilwell 2012).

Partiumi egyetemista fiatalok értékpreferenciái

A munkaerőpiacon most legaktívabb és az egyetemeken most tanuló két generáció általános jellemzőinek bemutatása után a továbbiakban egyetemista fiatalok önkéntességgel kapcsolatos attitűdjét és motivációit szeretnénk felvázolni a HERD-kutatás adatai alapján (HERD 2012). A kutatásba bevont intézmények válaszadói közül a teljes mintából 1090, alapszakra tanuló diák válaszait elemezzük, azokét, akik a kutatás hét felsőoktatási intézményét érintő mintájából Nagyváradon tanulnak; a Nagyváradai Egyetemen (NE), a Partiumi Keresztény Egyetemen (PKE), illetve a Nagyváradai Emanuel Egyetemen (NEE). A kvantitatív kutatás során a rétegzett és a többlépcsős csoportos mintavételi technikák

kombinációját alkalmaztuk. A kérdéstömbök különböző témákat érintettek, az önkénység és vallásosság mellett a diákok értékrendjét, továbbtanulási motívumait, szabadidős tevékenységeit, nyelvtudását, tanulással kapcsolatos attitűdjét mérték fel. A válaszadók többsége (565 fő) a Nagyváradi Egyetemen tanul (40,1 százalék férfi, 59,9 százalék nő), a Partiumi Keresztény Egyetemen 400-an (32,9 százalék férfi, 67,1 százalék nő), 125 válaszadó pedig a Nagyváradi Emanuel Egyetem diákja (43,2 százalékuk férfi, 56,8 százalékuk nő).

A vizsgált három egyetem kutatásba bevont 1090 alapszakos hallgatójának 98 százaléka az Y generáció tagja, 2 százalékuk pedig az 1980 előtt született X generációhoz tartozik, így nemzedéki összetétel szerint viszonylag homogén csoportról beszélhetünk. Korcsoportok szerinti bontásban elemezve a válaszadókat, egynegyedük a 19–20 éves korcsoporthoz tartozik, kétharmaduk a 21–24 éves korcsoport tagja, 7 százalékuk pedig 25 évesnél idősebb.

1. táblázat. A válaszadók intézmények és korcsoportok szerinti aránya

Intézmény	19–20 év	21–24 év	25+ év	Összesen
Nagyváradi Egyetem	22%	73%	6%	100%
Partiumi Keresztény Egyetem	33%	59%	9%	100%
Nagyváradi Emanuel Egyetem	25%	66%	9%	100%
Összesen	26%	67%	7%	100%

Forrás: HERD-adatbázis, saját szerkesztés.

A három felsőoktatási intézmény korösszetétele szerint a Partiumi Keresztény Egyetemen tanul a legtöbb fiatal hallgató, míg a másik két intézményben valamivel magasabb a 21–24 éves korcsoporthoz tartozó fiatalok aránya.

A válaszadók további jellemzője, hogy többségük városi származású. Ez az arány a Nagyváradi Állami Egyetemen a legmagasabb (68 százalék), a két magánegyetemen pedig közel egyforma arányban 65, illetve 63 százalék a városi fiatalok aránya. Származási hátterük szempontjából fontos kiemelni, hogy a PKE-n tanuló fiatalok közel kétharmada elsőgenerációs értelmiségi, a két román tanítási nyelvű egyetemen pedig arányuk 45 százalék. A vallásosság két dimenziója, a templomba járás és az imádkozás gyakorisága szempontjából az figyelhető meg, hogy míg a Nagyváradi Emanuel Egyetemen tanuló fiatalok több, mint 90 százaléka jár hetente legalább templomba és imádkozik, ezen tevékenységek gyakoriságának aránya a PKE-n és a NE-n hasonló, közel 60 százalék.

Az oktatásszociológiai kutatások szerint a felsőoktatási rendszer elsősorban azon hallgatók számára hozzáférhető, akik a középosztályra jellemző életmód- és attitűdbeli jegyekkel és életcélokkal jellemezhetőek. Ezek mindegyike összefügg az értékpreferenciák jelenségkörével is. Az értékrend és a felsőoktatás kapcsolata abból az elképzelésből indul ki, miszerint az értékpreferenciák bizonyos sajátosságai, amelyek leginkább otthon-

ról hozott tényezőkkel magyarázhatók, elősegíthetik a felsőoktatásba, annak különböző presztízzsel bíró szegmenseibe való bekerülést (Bocsi 2012). Veroszta (2010) szerint a klasszikus hallgatói értékek között a tudás keresése, a tudományos érdeklődés és a kutatótanulás szerepelt, ezek tartalmát azonban a felsőoktatás piacosodása, valamint az ifjúságszociológia tendenciái (lásd: élménytársadalmak, korszakváltás, destandardizált biográfiák stb.) átszabták. Miközben ezt a folyamatot egyesek fenyegetőnek tartják, Scott (1998) szerint az egyetemi értékek átalakulása jelentheti az intézmény adaptációs sikerét is, valamint egy új típusú egyenlőségeszmény, újraértelmezett társadalmi felelősség felé nyithat utat.

Az értékekre vonatkozó kérdéseket a HERD-kutatásban használt kérdőívben egy 16 ítemes csoportban soroltuk fel, a válaszadók felé intézett felszólításban arra kértük őket, hogy osztályozzák az értékeket egy 1–4-ig terjedő pontszám alapján (*egyáltalán nem fontos – rendkívül fontos skálán*), annak függvényében, hogy mennyire fontosak a felsoroltak az életükben.

Az elemzés első lépéseként az értékrendskála átlagpontjait vizsgáltuk meg. Azt találtuk, hogy az intézmények között viszonylag kevés eltérés van az átlagok tekintetében: a legmagasabb átlagot a család biztonsága, a szerelem/boldogság és az igaz barátság érte el. Az Emanuel Egyetem diákjai számára kiemelkedő értéknek a család biztonsága, a szerelem, boldogság, a vallásos hit, valamint az igaz barátság, az eredetiség és az érdekes élet jelenik meg. A Partiumi Keresztény Egyetemen a hallgatók átlagpontjai két érték kapcsán kiemelkedőek a többiekhez viszonyítva: a műveltség és a tiszteletre méltó szokások megőrzése jelenti a legfontosabb értékeket. A Nagyváradai Egyetem diákjai pedig a politika és közélet értékét, valamint a hatalom és a mások feletti ellenőrzést tartják fontosabbnak, mint a másik két intézmény hallgatói. Némek szerint megvizsgálva nem találtunk szignifikáns különbséget az értékekre adott átlagpontok tekintetében. Az életkori csoportok függvényében sem találtunk jelentős különbségeket, ám talán jelzésértékű lehet az a tény, hogy az átlagpontok 2-3 tizedponttal magasabbak a 19–20 éves korcsoport esetében a műveltség, az igaz barátság, az érdekes élet és az anyagi javak értékeinek esetében, míg a 25 év fölöttiek a társadalmi rend és stabilitás értékét pontozták magasabbra.

Schwartz (2011) az értéktípusokat szembeállítja aszerint, hogy inkább egyéni érdekekhez (individuális szint) kapcsolódnak vagy valamilyen társadalmi csoporthoz, közösséghez fűződő viszonyt jelenítenek meg. E felosztás szerint, melyet a nemzetközi hallgatói értékvizsgálatok is gyakorta alkalmaznak, a posztmaterális és a törekvő értéktípus az egyéni, míg a privátszféra (kiscsoportok) és a tradicionális értéktípus (tágabb csoport, közösség) a közösségi értékfajtaéhoz tartozik.

Korábbi magyarországi és romániai ifjúsági értékrendvizsgálatok (Csata 2006; Veroszta 2010; Bocsi 2012; Szabó–Bauer–Pillók 2013) eredményeinek főbb megállapítása szerint a család biztonsága életkortól függetlenül a leginkább preferált értékek közé tartozik. A Fél-sziget-kutatásokban részt vevő erdélyi fiatalok értékpreferenciáit vizsgálva Kiss Zita, Plugor Réka és Szabó Júlia arra a következtetésre jutottak, hogy az egyéni versus közösségi felosztásban vizsgálva azon értéktípusok, amelyek inkább az egyén érdekeit

szolgálják, nem állíthatók szembe a köz érdekeit szolgáló értéktípusokkal, vagyis nem lehet egyértelmű preferenciát meghatározni esetükben (Kiss–Plugor–Szabó 2006).

A HERD-kérdőívben szereplő értékrend skála belső konzisztenciáját a Cronbach Alfa megbízhatósági teszttel vizsgáltuk meg. A hiányzó adatok kiszűrését követően 16 változóval számolva, az eredmény Alfa értéke 0,806, ami a megbízhatóság szempontjából elfogadható skálát² jelöl. Ezt követően faktorelemzéssel tártuk fel az értékrendre vonatkozó kijelentések belső struktúráját. Több faktortipológiát megvizsgálva végül egy három csoportból álló struktúrát fogadtunk el. A három faktor csupán többedik szelekcióra, néhány bizonytalanokodó változó kiszűrése után tisztult le és érte el a magyarázott varianciához elfogadható mértékét. Az elemzésből kiszűrt öt változó a következő értékeket jelölte: a társadalmi rend és stabilitás, belső harmónia, a tiszteletre méltó szokások megőrzése, az eredetiség és fantázia, valamint a politika és közélet. A főkomponens-elemzés így nyert eredményeként három fő értékcsoporthoz tartoztunk és neveztünk el. Az alábbi táblázat szemlélteti az értékeket faktorok és faktorsúlyok szerint.

2. táblázat. Az értékrend faktorsúlymátrixa (csak 0,1 feletti faktorsúlyokkal)

A megjelölt értékek	Faktorok (magyarázott variancia)		
	Egyéni és közösségi értékek faktora (31,2)	A tradicionális értékek faktora (12,9)	Anyagi – hatalmi értékek faktora (11,9)
A család biztonsága	0,758	0,129	
Igaz barátság	0,744	0,147	
A szerelem/boldogság	0,713	0,124	
Érdekes élet, élmények	0,693		0,218
Szabadság	0,666		0,234
A békés világ	0,628	0,354	
Műveltség	0,565	0,116	0,292
A vallásos hit		0,855	
A haza, a nemzet védelme	0,312	0,648	0,147
Hatalom, ellenőrzés mások felett	-0,105	0,267	0,749
Az anyagi javak, pénz	0,222		0,729

Főkomponens-elemzés Varimax rotációval (KMO=0,850; Teljes magyarázott variancia: 56,07%)

Forrás: HERD-adatbázis, saját szerkesztés.

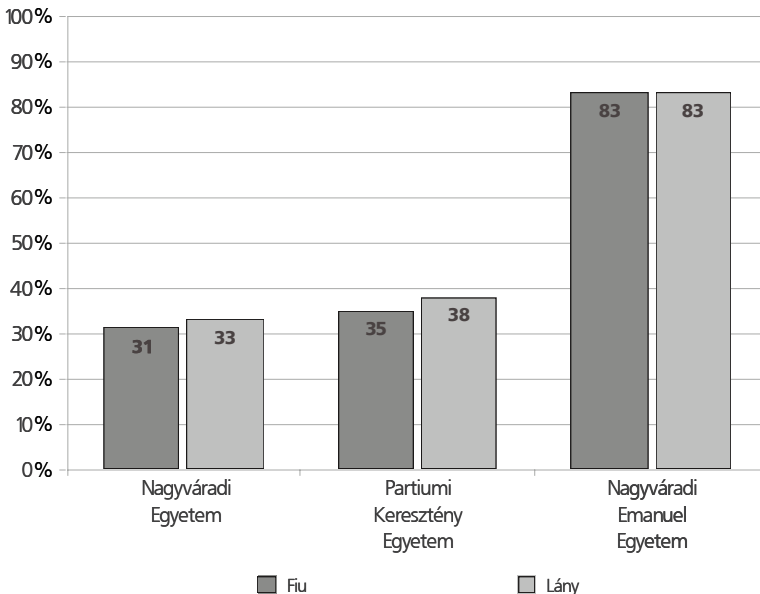
Az egyéni és közösségi értékek faktora, mely a varianciához egyharmadát magyarázza, a következő értékeket foglalja magában: a család biztonsága, igaz barátság, a szerelem/boldogság, érdekes élet, élmények, szabadság, a békés világ és a műveltség. A tradicionális értékek faktora – jellegzetesen ifjúsági értéktípusnak tekintett faktor – a teljes varianciához 13 százalékát magyarázza, és két értéket, a vallásos hitet, valamint a

haza és a nemzet védelmét foglalja magában. Az anyagi–hatalmi értékek faktora a varianciahányad 12 százalékát magyarázza és szintén két értéket tömörít, ezek: a mások felett való ellenőrzés és hatalom, valamint az anyagi javak és a pénz.

Partiumi egyetemista fiatalok önkéntességgel kapcsolatos magatartása

A kutatások eredményei azt igazolják, hogy az önkéntességre a társadalmi-demográfiai háttérváltozók kevésbé hatnak, míg a vallásosság és az értékek hatása jelentősebb (Dekker–Halman 2003; Handy et al. 2010). A fentebb bemutatott HERD-kutatás eredményei és szakirodalmi hivatkozások alapján megfigyelhető, hogy úgy Magyarországon, mint Romániában a fiatalok és a felnőtt lakosság körében a vallásosság növelte az önkéntesség gyakoriságát, ezen belül is a vallásos közösséghez való tartozás bír a legjelentősebb hatással. Az önkéntes tevékenységek végzését leginkább a társadalmi ügy és a csoport melletti elköteleződés segíti elő, ami kiváltja az altruisztikus magatartást és a segítséget (Voicu B.–Voicu M. 2009; Bartal–Kmetty 2011). Több kutatás egybehangzó eredményei szerint Kelet- és Közép-Európában nincs jelentős különbség az önkéntesség mértékében a férfiak és nők között (Voicu B.–Voicu M. 2009; Fényes–Kiss 2011b; Stefanescu–Osvat 2011; Bocsi–Fényes 2012), továbbá a nemek aránya nem tér el szignifikánsan az önkéntesség motivációja szempontjából sem (Fényes 2015).

1. ábra. Voltál-e önkéntes egyetemi tanulmányaid alatt?
(Az „igen” válaszok aránya nemek és intézmények szerint)

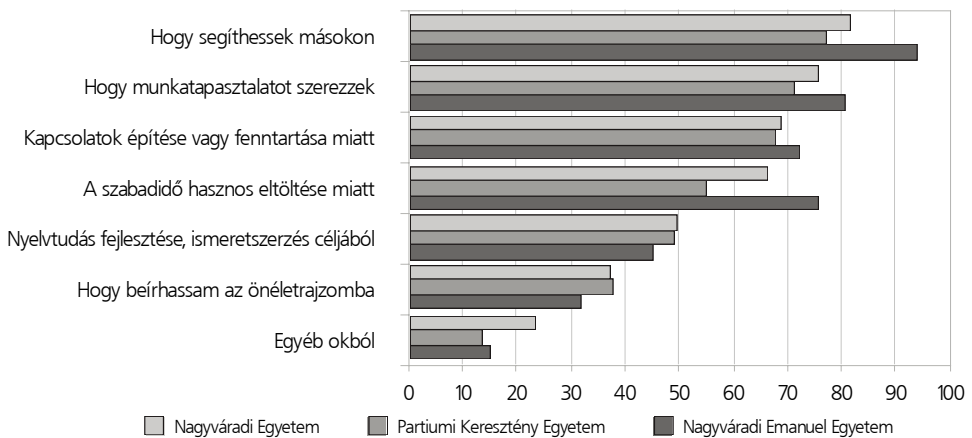
Forrás: HERD-adatbázis, saját szerkesztés.

Vizsgálatunkban azt figyelhetjük meg, hogy míg nemek szerint nem igazán mutatkozik számottevő különbség az önkéntes tevékenységekben való részvétel szempontjából, a három felsőoktatási intézményben eltérő az önkéntesség mértéke. Ez az arány a Nagyváradi Emanuel Egyetem diákjai körében a legmagasabb, 83 százalékuk vett részt önkéntes tevékenységekben tanulmányai időszaka alatt, míg a Partiumi Keresztény Egyetemen és a Nagyváradi Egyetemen ez a tevékenység a diákok egyharmadára jellemző. Az intézmények közötti különbségeken túl szakterületenként is eltérő mértékű az önkéntes tevékenységekben való részvétel. Az eredmények értelmezése során láthattuk, hogy bár nemeként nem volt szignifikáns különbség az önkéntességben, de a hagyományos férfias képzési területeken alacsony az önkéntesség mértéke. A tradicionális segítő szakmáknál viszont átlag feletti az önkéntesség. A teljes egyetemista populáció 40 százaléka végez önkéntes tevékenységet, ezek közül a legaktívabb hallgatók bölcsészettudományokat és művészeteket tanulnak, akik az önkéntesek közel egyharmadát jelentik (ide soroltuk a történelem, filozófia, teológia és művészetek képzést), a közgazdaságtan és üzleti adminisztráció szakon és a társadalomtudományokat tanuló hallgatók (szociológia, politikatudomány, szociális munka, pszichológia) közül pedig a diákok egyötöde önkénteskedik.

Az önkéntességgel kapcsolatos motivációk tekintetében megfigyelhetjük, hogy mindhárom intézményben elsősorban az altruista indítékok jelennek meg, de szinte ugyanakkora hangsúlyt kap az önérdeket szolgáló motiváció is.

Az altruista önkéntesség dimenzióját a „*hogyan segíthessek másokon*” válaszlehetőség fedte le. Az önkéntességet végző diákok számára ez jelentette a legfőbb indítékot az önkéntes tevékenység végzésére mindhárom egyetemen. A NEE önkénteskedő diákjai közül 93,8 százalék jelölte meg ezt a válaszlehetőséget, a NE-en 81,6 százalék, míg a PKE-n tanuló diákok közül 77,1 százalék.

2. ábra. Miért végzel önkéntes munkát? (%)

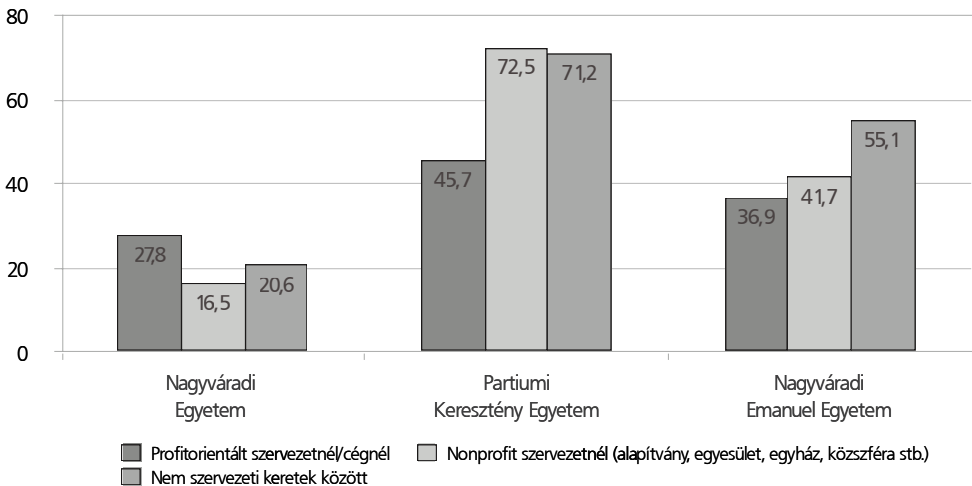
Forrás: HERD-adatbázis, saját szerkesztés.

Az önérekből végzett önkéntesség dimenziói közé a szakirodalom által új típusú motivációként említett indítékok sorolhatók: *hogyan beírhatom az életrajzomba, hogy munkatapasztalatot szerezzek, a szabadidő hasznos eltöltése miatt, illetve a nyelvtudás fejlődése, ismeretszerzés céljából.* Ezen instrumentálisnak is nevezhető motívumok a diákok számára a tanulmányi előmenetelt és a karrierépítést is egyaránt szolgálják, talán nem véletlen tehát, hogy ebben az életszakaszban igen nagy jelentőséggel bírnak számukra.

Az önkéntesség egy harmadik, ún. szociális motívuma, a kapcsolatépítés, mely szintén jelentős hangsúllyal szerepel a válaszadók által megjelölt prioritások között.

Az önkéntesség terepe mindhárom intézményben hangsúlyosan a nonprofit szféra, a két magánegyetem önkéntes diákságának több mint 70 százalékára jellemző módon, és jelentős még a nem szervezeti keretek között végzett önkéntes tevékenység is, mely leginkább a NEE-en tanuló diákok körében népszerű (51 százalék). A profitorientált szervezeti struktúrában végzett önkéntesség a diákok alig 16,5 százalékára jellemző a PKE-n, míg a NEE-en és a NE-en a diákok 20,6, illetve 27,8 százalékára. A viszonylag magas arány azzal magyarázható, hogy a hallgatók egy része a szervezeteknél végzett szakmai gyakorlati időn túl önkéntesként is bekapcsolódik különböző feladatok elvégzésébe.

3. ábra. Hol végzel önkéntes munkát?

Forrás: HERD-adatbázis, saját szerkesztés.

Mindhárom felsőoktatási intézményben megfigyelhető az a tendencia, hogy a középiskolai időszakhoz viszonyítva az egyetemi tanulmányok ideje alatt megnövekszik az önkéntesség mértéke, ami egyrészt a lehetőségek kiszélesedésével is magyarázható, másrészt pedig a felsőoktatási környezet társadalmi ügyekkel szembeni elköteleződést elősegítő hatásával is.

Az egyetemista fiatalok közül azonban igen kevesekre jellemző az, hogy valamely civil szervezet alapítói vagy tagjai volnának. A PKE hallgatói között a legmagasabb ez az arány, 10,4 százalék, míg a Nagyváradai Egyetemen tanuló hallgatók körében ez az arány 6,7 százalék, az Emanuelen pedig 5,7 százalék.

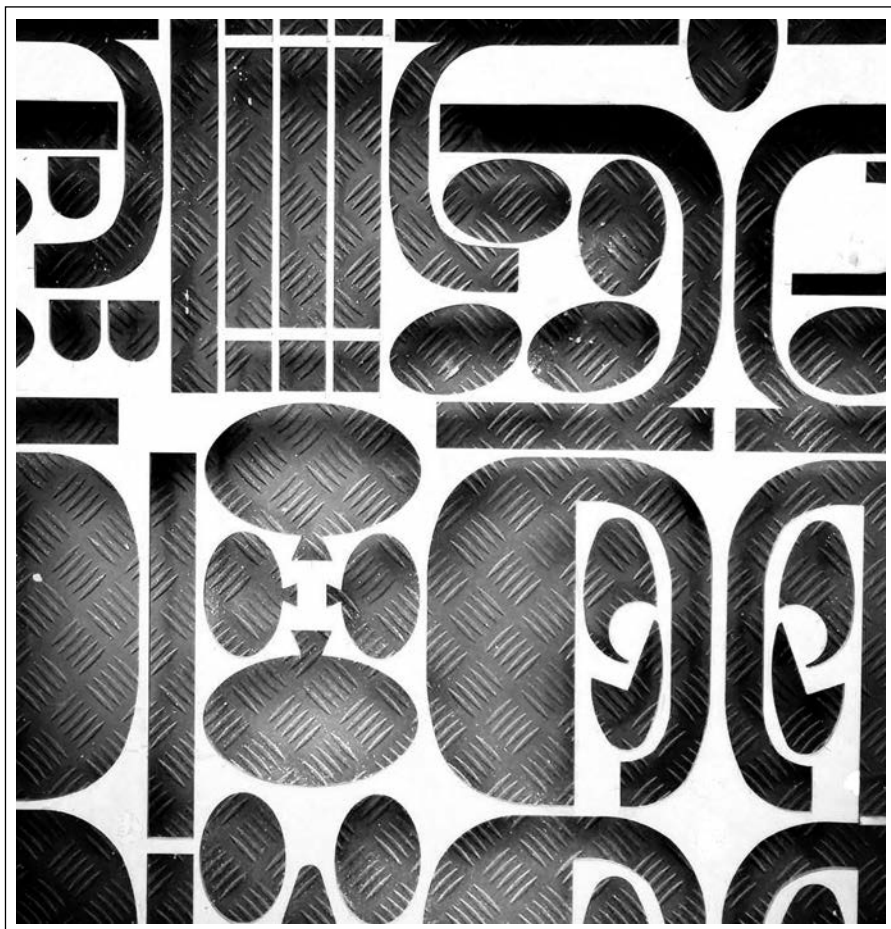
Az egyetemista fiatalok almintáján végzett elemzések főbb következtetései

Az egyetemista fiatalok önkéntességével kapcsolatosan elmondhatjuk, hogy a tradicionális férfias képzési területeken átlagos vagy átlag alatti az önkéntesség, viszont azon a szakokon, ahol nőtöbbség van, átlag feletti az önkéntesség (esetünkben a bölcsészettudományi, a társadalomtudományi és a közgazdaságtudományi szakoknál). A szakirodalom és a mi kutatásunk eredményei szerint is az önkéntesség nem gyakoribb a nők körében, ezzel szemben a vallásosság és az értékrend meghatározza az önkéntes tevékenységek gyakoriságát. Mindkét nemre hasonló motivációk voltak a jellemzőek, a tisztán tradicionális motiváció (a másokon segítség) mindhárom felsőoktatási intézményben elsődleges szerepet játszott az önkéntes munkavégzésben, emellett pedig hangsúlyos az új típusú, a szakmai fejlődést szolgáló motiváció is a diákok körében. Eredményeink alapján azt látjuk, hogy a fiatalok egyre inkább ráéreznek az önkéntesség jelentőségére, és egyre többen és rendszeresebben vesznek részt önkéntes tevékenységekben, mégis ezek az arányok a nyugati országokban élő fiatalokéhoz viszonyítva alacsonyabbak. Ebben az önkéntesség kultúrájának alakulása mellett a civil szervezetek által nyújtott lehetőségek jellege, a tájékoztatás és a felkészítés hiánya is szerepet játszanak.

A civil szféra önkéntesekkel szembeni attitűdje

A hallgatók önkéntességgel kapcsolatos attitűdjének vizsgálatát követően az alábbiakban a civil szféra szereplőinek hozzáállását szeretnénk bemutatni, arra keresve a választ, hogy van-e szükség önkéntesekre, illetve mennyire felkészültek a szervezetek az önkéntesek fogadására. A kérdéseket fókuszcsoportos interjúk keretében fogalmaztuk meg, mivel ezt a módszert találtuk legalkalmasabbnak arra, hogy a célcsoportok véleményét megkérdezzük. Az egyéni szint vizsgálatára a témaorientált mélyinterjú vagy az élettörténet kínálkozott volna alkalmasabb módszernek, mivel ezek természetéből adódóan az egyéni hozzáállások derültek volna ki (Bögre 2003; 2007), de minket itt most elsősorban a szervezeti szint érdekelt.

A következőkben tehát egy 2016 őszén készült fókuszcsoportos interjúsorozat³ főbb következtetéseit mutatjuk be. A kutatás keretében azon önkéntességgel kapcsolatos szükségleteket szerettük volna felmérni, amelyeket a Bihar, Szilágy és Szatmár megyei szociális szolgáltatások területén működő civil szervezetek tapasztalnak. A fókuszcsoportok tagjai a tevékenység típus szempontjából homogén csoportot alkottak, azonban a szervezet mérete, a résztvevők főbb demográfiai jellemzői szerint heterogén közösségről

Fotó/Gönczö Viktor

van szó. A három, közel harminc Bihar megyei civil szervezet képviselőit bevonó fókusz-csoportos interjú alapján a civil szervezetek önkéntességgel kapcsolatos hozzáállását szeretnénk bemutatni.

Előjáróban a civil szervezetek számával kapcsolatosan pontosítani szeretnénk, hogy bár léteznek bizonyos országos szintű adatok a regisztrált civil szervezetekre vonatkozóan, ennek ellenére nem állnak rendelkezésünkre naprakész információk a civil szervezetekről. Azt tapasztaltuk, hogy az adatok elavultak, a szervezetek elérhetőségei nem működőképeseek, sok esetben a szervezet maga is megszüntette tevékenységét. Mindez azon kihívásokra, köztük a nagyfokú bizonytalanságra is rámutat, amelyek közepette ma Romániában a szociális területen működő civil szervezetek tevékenykednek. Leszögezhetjük tehát, hogy a meglévő adatbázisok nem nyújtanak elegendő támpontot a Bihar megyei civil szervezetek számáról vagy egyéb jellemzőikről. Ebből a felismerésből kiindulva, a kutatás keretében első körben feltérképeztük azon Bihar megyében regisztrált civil szervezeteket, amelyek jelenleg is folytatnak szociális tevékenységet. Összesen közel 250 aktív civil szervezetet azonosítottunk be, akik számára a kutatás során egy kérdőívet is eljuttattunk azzal a céllal, hogy az önkéntességre vonatkozó tapasztalataikat és igényeiket megismerhessük⁴.

Az alábbiakban a fókuszcsoportos interjúk fontosabb tanulságait 3 fő téma köré csoportosítva mutatjuk be: 1. az önkéntesek toborzására és megtartására vonatkozó tapasztalatok; 2. a szervezet működésével kapcsolatos tapasztalatok és 3. az önkéntességre vonatkozó tapasztalatok SWOT-elemzése.

Az önkéntesek toborzásával és megtartásával kapcsolatos tapasztalatok és kihívások

Az önkéntesek bevonásának fontos háttérét jelenti az a tény, hogy az önkéntesség társadalmi megítélése nem minden esetben pozitív, a szervezetek képviselői gyakran találkoznak azzal a felfogással, hogy a szociális problémákkal küzdő egyéneknek segíteni, önkéntesként részt venni ilyen tevékenységekben lealacsonyító. Ezt sokszor maguk a – főként kezdő – önkéntesek is így élik meg. Emiatt a résztvevők hangsúlyozták az önkéntességet népszerűsítő kiadványok fontosságát, az érzékenyítő programok és a tájékoztató tevékenységek megszervezését. Az önkéntesek toborzására alkalmazott módszerek közül a fókuszcsoportos interjúk résztvevői leghatékonyabbnak a személyes megszólítást, a korábbi önkéntesek kapcsolathálózatán keresztül történő rekrutációt tartják, de megemlítették a szervezet online felületein (weboldal, közösségi média) történő megszólítást is. Ez utóbbiak főként a kampányszerű események megszervezésében bizonyulnak hatékonyak, a rendszeres tevékenységekhez a hosszabb távra elkötelezett önkéntesekre számíthatnak. A meglévő önkéntesek megtartását a szervezetek a hatékonyabb motiválásban és olyan új programok beindításában látják, amelyek egyaránt igazodnak a szervezet és az önkéntes céljaihoz is. Továbbá, szükségesnek tartják mindkét fél felkészítését az önkéntességre, mivel rendszerint az önkéntesmenedzsment hiánya bizonyul a kudarcos kimenetelű tapasztalatok elsődleges okának úgy a szervezetek, mint az önkéntesek esetében is. Új önkéntesek eredményesebb

bevonását és megtartását a szervezetnél a hatékonyabb kommunikáció, az önkéntesek képzése, az önkéntességre vonatkozó törvény önkéntesek és szervezetek számára nyújtott előnyeinek és lehetőségeinek népszerűsítése, valamint társadalomérzékenyítő programok, jó példák és gyakorlatok bemutatása tenné lehetővé. A megemlített javaslatok közül, a résztvevők szerint, a szervezetek tagságának hatékonyabb adminisztrációja, a tagok létszámának bővítése, a meglévő tagok bevonása és felelőssé tétele jelentene még megoldást a munkaerőhiányra. A megosztott tapasztalat szerint a különböző vallásos közösségek tagjai bizonyultak a leginkább aktívakként az önkéntes tevékenységekben. Az önkéntesek rendszerint egyszerű, de a társadalmi problémák iránt érzékeny, áldozatkész, segítőkész szándékú emberek, férfiak és nők, akik jellemzően a fiatalok (főleg egyetemisták) vagy a nyugdíjasok csoportjának tagjai. Az aktív korosztályból főleg a különböző szakterületek képviselői ajánlják fel szakértelmüket társadalmi célokra, emellett pedig a külföldről érkező, önkéntességben már járatos jelentkezők nyitottabbak az önkéntességre. A fiatal önkénteseket elsősorban a gyerekeket és az időseket célzó tevékenységekbe és programokba szeretnék bevonni a szervezetek. Kiemelték, hogy az idősekre tapasztalatuk szerint nagyon jó hatással vannak a fiatal önkéntesek, akik lelkesedést, új ötleteket, frissességet is visznek magukkal a segítség mellett, ugyanakkor a gyerekek számára mintaként szolgálhatnak, könnyen megtalálják a közös hangot. A fiatal önkéntesek bevonásának szükségességét a szervezetek a fentiek mellett további okok miatt is fontosnak tartják. Ezek között megemlítették azt, hogy az önkéntesek innovatív ötleteket hoznak magukkal, specifikus területeken való jártasságot, további önkéntesek bevonását a jelentkezők kapcsolathálózatán keresztül, és amennyiben fogadókészség van rá, a szervezet megújításának lehetőségét is magában hordozza az önkéntesek bevonása. Továbbá fontos még, hogy a közösségi médiában járatos Y és főként Z generáció önkéntesei széles körű nyilvánosságot is biztosítanak különösebb erőfeszítés nélkül. Ugyanakkor szókimondásuk, elfogulatlanosságuk objektív visszajelzést is biztosít a szervezet számára. Az önkéntesek toborzása kapcsán javaslatként elhangzott az is, hogy mivel a – főként fiatal – jelentkezők sok esetben segítőkész szándékkal, de kevés önismerettel jelentkeznek különböző tevékenységekre, szükség lenne olyan felkészítő program megszervezésére, amely magában foglal egy önismereti modult is. A résztvevők megfogalmazták, hogy kihívást jelent számukra a szervezetek közötti kommunikáció és tapasztalatcsere hiánya, melyre lehetséges megoldás egy civil szervezeteket és önkénteseket tömörítő hálózat kiépítése lehetne, amire a kutatásnak keretet teremtő pályázat biztosít felületet.

Milyen tevékenységekbe vonnak/vonnának be önkénteseket?

A szervezetek stabil finanszírozás és munkaerőhiány miatt egyrészt a saját fejlesztésüket és működésüket elősegítő tevékenységekhez igényelnék önkéntesek segítségét, másrészt a kedvezményezetteket érintő tevékenységek megszervezésében és lebonyolításában. A résztvevők által jelzett szakértőhiány igen széles körű, az említettek között szerepel például a jogi, pénzügyi, pályázatírói, szervezetfejlesztői tanácsadás és a marketingtevékenységekkel kapcsolatos feladatok megszervezése. A specifikusan a szervezet célkitűzéseit szolgáló programok kapcsán különböző szakmákban és szakterületeken jár-

tas önkéntesek bevonásának szükségességét jelölték meg a résztvevők (például fodrász, pedagógus, gyógytornász, pszichológus stb.). A programok működtetése kapcsán nyilván eltérőek a szükségletek a szervezetek profilja függvényében is, de szinte egybehangzóan megemlítették, hogy nagy szükségük volna önkéntesekre az időszakosan vagy rendszeresen szervezett rendezvény- és programszervezésben, a forrásteremtésben, a kreatív, művészeti és sporttevékenységekben, a szabadidő hasznos/technikamentes eltöltését célzó foglalkozások megszervezésében. A szervezetek képviselőinek önkéntességre vonatkozó célkitűzései közül két fő irányban fogalmazódnak meg igények és javaslatok. Egyrészt, a szervezeten belüli önkéntesmenedzsment javításának szükségességét fogalmazták meg, ami sok esetben a szervezet programjainak és célkitűzéseinek világosabb megfogalmazását és átlátszóbb kommunikációját is előfeltételezné úgy szervezeten belül, mint azon kívül is. Másrészt az önkéntesek bevonására és megtartására vonatkozó motívációs stratégiák kidolgozását/javítását is szükségesnek látják. Szinte kivétel nélkül minden résztvevő megfogalmazta, hogy több önkéntesre volna szüksége, ugyanakkor azt is, hogy szervezeten belül ritka esetben van olyan személy, aki (kizárólag vagy elsődlegesen) az önkéntesekkel foglalkozna. Ugyanakkor a képviselt szervezetek között több olyan is előfordul, ahol a programok 90–95 százalékát önkéntesek bevonásával oldják meg.

A szervezet működésének erősségei és gyengeségei, lehetőségei és kihívásai

A fókuszcsoporthoz tartozó interjúk egyik fő témakörét a civil szervezetek önkéntességgel összefüggésbe hozható SWOT-elemzése jelentette. Az alábbiakban ezeket felsorolásszerűen mutatjuk be a SWOT-elemzés struktúráját követve, az erősségek, gyengeségek, lehetőségek és kihívások kapcsán megfogalmazott válaszokat ismertetve.

Erősségek a humán erőforrás területén

- fiatal és családi munkaközösség;
- teret adnak az új ötletek átgondolásának és beépítésének;
- elvétve, de léteznek példák olyan civil szervezetekre, ahol rendelkezésre állnak kidolgozott, hatékony folyamatok az új munkaerő toborzására;
- összhang, összehangolt, jó hangulatú együttműködés és csapatmunka;
- szakértői csapat megléte;
- fejlett kompetenciákkal rendelkező kollegák;
- motivált munkaközösség;
- hatékony tervezés és elégséges kontroll;
- a munkatársak nyitottak a kihívásokkal szemben;
- a csapat elkötelezettsége, odaadása a feladatok elvégzésében és a segítség iránt;
- rugalmas munkaidő (túlóra vállalása);
- a tevékenységek és feladatkörök pontos, világos, részletes leírása, az önkéntesek is világosan tudják, hogy melyek az általuk végzett tevékenységekkel szemben megfogalmazott követelmények.

Fotó/Gönczö Viktor

Kihívások a humánerőforrás területén

- feladathalmaz, szerterágazó és összetett tevékenységekben kell részt venni, mivel a szervezet kevés alkalmazottat tud megfizetni;
- az akut munkaerőhiány miatt folyamatosan szükség volna önkéntesekre, ám ezen tevékenység hatékony összehangolásában is szükség volna stabil munkaerőre;
- bár szükség van önkéntesekre, a szervezet nincs felkészülve az önkéntesmenedzsmentre, hiányzik az önkéntességre vonatkozó stratégia;
- hiányos kommunikáció és az ebből adódó információhiány és konfliktusok akadályoztatják a szervezet hatékonyságát;
- az elismerés és megbecsültség hiánya;
- anyagi erőforrások és pénzügyi motiváció hiánya;
- a szervezet láthatóságának, a PR- és marketingtevékenységeknek a hiánya;
- a szervezet vezetőinek érdektelensége;
- tapasztalatlan kollegák;
- a túlórák és a szerterágazó feladatok miatt kialakuló szabadidőhiány és az ebből származó kiegészítő problémája.

Az önkéntesekkel való munkában tapasztalt kihívások

Szervezeti szinten

- a szervezetben történő személyi változások az önkéntesbázist is befolyásolják, mivel az önkéntesek sokszor az őket koordináló személyhez kötődnek és nem elsősorban a szervezethez;
- hiányoznak az önkéntesmenedzsmenthez és az önkéntesek motiválásához szükséges erőforrások;
- az önkéntesek fluktuációja kiszámíthatatlanná teszi a szervezet tevékenységeit és működését;
- az adatok, információk bizalmas kezelésében és a szakmai titoktartás feltételeinek érvényesítésében rejlik kihívások egyensúlyának megtalálása;
- megfelelő motiváció kialakítása és fenntartása.

Az önkéntesek szintjén

- az önkéntesek érdeklődésének és motiváltságának fenntartásában rejlik kihívások;
- felelősségtudat, elköteleződés hiánya;
- az elvégzett munkában tapasztalható felszínesség;
- bizalmatlanság hiánya mindkét oldalról;
- a szervezet alkalmazottai és az önkéntesek közötti kapcsolat dinamikája nem mindig alakul jól, ez megfelelő kezelés híján feszültségekhez és konfliktusokhoz is vezethet;
- az önkéntesek nem mindig tudják jól kezelni a kompetencia és egyéb határokat a szervezeten belül;
- az önkéntesség egyik nem szándékolt következménye a szervezet tagjaival vagy akár a kedvezményezettekkel való visszaélés;

- az önkéntesek válogatnak a felkínált tevékenységtípusok között, így bizonyos feladatokra túljelentkezés van, másokra pedig hiány jelentkezik.

Lehetőségek az önkéntesek foglalkoztatásában

Szervezeti szinten

- az önkéntesek hatékonyabb bevonásával szélesebb körű szolgáltatást tudna nyújtani a szervezet (főként a gyermek- és az idősgondozás terén volna erre szükség);
- az ideiglenesen vagy hosszabb távon hiányzó munkaerőt önkéntesekkel tudná pótolni a szervezet;
- a fiatalok lelkes és rugalmas önkéntesbázist jelentenek;
- a szervezet önkéntességre vonatkozó stratégiája eredményesebbé tenné ezt a tevékenységet;
- az önkéntesek innovatív, újszerű megoldásokat is hoznak magukkal;
- az önkéntesek általánosságban nagyfokú nyitottságot, érzékenységet, figyelmességet tanúsítanak a szervezet kezdvézményezettjei felé;
- az önkéntesek rugalmas munkaerőt jelentenek;
- konkrét, jól megszervezett tevékenységek kapcsán kiváló segítséget jelentenek;
- a szervezet láthatósága megnö az önkéntesek tevékenysége révén;
- a célok világos megfogalmazása a szervezet részéről elősegíti az önkéntesek elköteleződését, főként azokat, akik esetében ezek a célok egybeesnek a személyes életcélokkal és értékekkel.

Az önkéntesek szintjén

- az egyén és a szervezet számára is személyiség-, illetve szervezetfejlődést, jobb önismeretet, csapatmunkában való részvételt tesz lehetővé;
- sikerélményt, a segítség és az új dolgok kipróbálásából származó örömet teszi lehetővé;
- lehetőséget teremt a különböző területeken való jártasság és tapasztalat megszerzésére;
- kölcsönös szocializáció, tapasztalatcsere az önkéntesek és a szervezet gondozottjai között;
- a visszajelzések szerint az önkéntesség fizetsége a segítség, szeretet, gondosság következtében érzett öröm és hasznosságtudat, ezek megtapasztalása segíti az önkénteseket abban, hogy kitartóak legyenek;
- az önkéntesek hálásak a szervezet által kínált önkéntességi lehetőségekért.

A fókuszcsoportos interjúk főbb következtetései

A fókuszcsoportos interjúk első fő tanulsága megerősíti egy korábbi kutatásunk azon megállapítását, mely értelmében a civil szervezeteknek elengedhetetlen szerepük van a helyi kontextusok megteremtésében (Bernath–Bögre 2011). Az önkéntesség eredményesebb működése szempontjából fontos, hogy hatékonyabban működjön a kommunikáció

a civil szervezetek és a társadalom önkéntességre nyitott szereplői között. A beszélgetéseken részt vevő civil szervezeti képviselők egyetértenek Bartal és Kmetty (2011) következtetésével, miszerint szervezeti oldalról alapvető fontosságú, hogy ezek világos értékrendet és célokat közvetítsenek, ugyanis minél több ember számára hitelesek és hihetőek egy szervezet céljai, annál többen köteleződnek el önkéntes tevékenységekre. Másrészt az is lényeges, hogy az önkéntesek több támogatást és eligazítást kapjanak önkéntességükben. Mindezt egy átláthatóbb, kommunikatívabb és professzionalizált szervezeti és önkéntesmenedzsment tenné hatékonyabbá.

Következtetések

A két kutatás eredményei alapján – bár más-más szemszögből vizsgálták az önkéntesség jelenségét – egybehangzóan megállapíthatjuk, hogy a vizsgált térségben élők egyre nyitottabbak az önkéntességre; a fiatalok körében az új típusú önkéntes munka van elterjedőben, melyre az intézményesülés, a professzionalizáció jellemző. A szervezetek és az önkéntesek számára is előnyös a társadalom céljait szolgáló tevékenységekben való részvétel, mely azonban csak akkor lehet hatékony, ha egy jól kidolgozott értékelési és elosztási stratégián alapul. Az önkéntesek képzése ehhez elengedhetetlen feltétel, ugyanúgy, mint a civil szervezetek felkészítése, az önkéntesek hatékony menedzsmentje. Az eredményes önkéntes munkához specifikus kompetenciákat szükséges kialakítani, új szervezési módokat kell elsajátítani mindkét oldalon. Ehhez a célhoz, úgy véljük, további kutatásokkal tudnánk közelebb kerülni, hiszen egy igen dinamikusan változó társadalmi tevékenységről és szervezeti struktúráról van szó, melyben a szereplők indítékainak és az önkéntességgel kapcsolatos tapasztalatainak a vizsgálata, a szervezeti szükségletek ismerete és összehangolása előnyt jelentene.

Irodalom

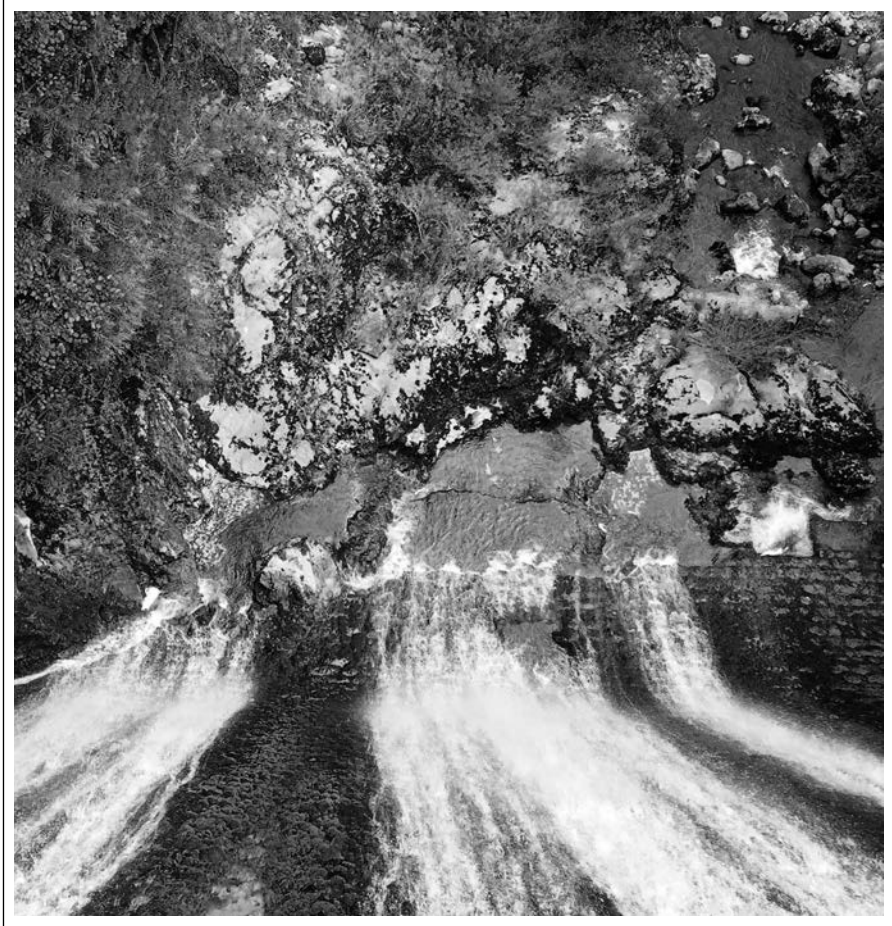
- Allen, Paula (2004): Welcoming Y. *Benefits Canada*, 28., (9), 51–56.
- Bartal Anna Mária–Kmetty Zoltán (2011): A magyar önkéntesek motivációi – a Magyar Önkéntes Motivációs Kérdőív szterenderizálásának eredményei alapján. *Civil Szemle*, (4.), 7–30.
- Benson, Lee–Harkavy, Ira–Puckett, John (2000): An implementation revolution as a strategy for fulfilling the democratic promise of university-community partnerships: Penn-West Philadelphia as an experiment in progress. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 29., (1), 24–45.
- Bernath Krisztina–Bögre Zsuzsanna (2011): Nagyvárad a lokális és a nemzeti identitás keresztmetszetében – Élettörténeti kutatás alapján. In: Balogh Brigitta–Bernath Krisztina–Bujalos István–Hatos Adrian–Murányi István (szerk.): *Európai, nemzeti és regionális identitás – Elmélet és gyakorlat*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 185–210.
- Blakely, Rhys (2014): Watch out, we're Generation Z. *The Times*, 2014. T2.
- Bocsi Veronika (2012): Hallgatói értékvilágok és kari struktúrák. *Educatio*, (3), 480–88.
- Bocsi, Veronika–Fényes, Hajnalka (2012): Values and the Motivations of Higher education Students' Volunteering in a Borderland Central Eastern European Region. In: Pusztai, Gabriella–Hatos, Adrian–Ceglédi, Tímea (eds.): *Third Mission of Higher Education in a Cross-Border Region*. Debrecen: CHERD. 160–179.
- Bögre Zsuzsanna (2003): Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle*, (1), 155–168.
- Bögre Zsuzsanna (2007): Személyes történelem. *Aetas: Történettudományi folyóirat*, (2), 224–227.

- Brown, Scott C. (2004): Where this path may lead: Understanding career decision-making for postcollege life. *Journal of College Student Development*, 45., (4.), 375–390.
- Czike Klára–Bartal Anna Mária (2004): *Nonprofit szervezetek és önkéntesek – új szervezeti típusok és az önkéntes tevékenységet végzők motivációi*. Piliscsaba:Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Csata István (2006): Az erdélyi magyar fiatalok értékeiről. In: Gábor Kálmán–Veres Valér (szerk.): *A perifériából a centrumba – Erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged–Kolozsvár:Belvedere-Meridionale.
- Dekker, Paul–Halman, Loek (2003): *The values of volunteering: Cross-cultural perspectives*. Springer Science & Business Media.
- Fényes Hajnalka (2015): Nemi különbségek a felsőoktatási hallgatók önkéntes munkájában. *Metszetek*, 4., (2), 68–78.
- Fényes Hajnalka–Kiss Gabriella (2011a): 2011 – az Önkéntesség Európai Éve. Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége. *Debreceni Szemle*, (4.), 360–68.
- Fényes Hajnalka–Kiss Gabriella (2011b): Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség*, II., (1), 35–47.
- Flanagan, Constance–Levine, Peter (2010): Civic Engagement and the Transition to Adulthood. *The Future of Children*, 20., (1), 159–179.
- Francis-Smith, Janice (2004): Surviving and thriving in the multigenerational workplace. *Journal Record*, 1, (1), 1.
- Gibson, Kristin–Cabler, Taylor–Cance, Kyle–Beck, Julie–Santos, Jennifer (2013): Generation Z. The next generation of college students. Előadás: NIRSA, Las Vegas.
- Handy, Femida–Cnaan, Ram A.–Hustinx, Lesley–Kang, Chulhee–Brudney, Jeffrey L.–Haski-Leventhal, Debbie–Holmes, Kirsten et al. (2010): A Cross-Cultural Examination of Student Volunteering: Is It All About Résumé Building? *Non-profit and Voluntary Sector Quarterly*, 39., (3), 498–523.
- Hart, Joep de–Dekker, Paul–Halman, Loek (2013): Introduction: European diversity and divergences. In: *Religion and civil society in Europe*. Springer. 1–12.
- Hatos, Adrian–Săveanu, Tomina–Wildemeersch, Danny–Stroobants, Veerle–Bron, Michail (2005): Building a Credible NGO Sector-Confidence in Romanian NGOs between performance and belief. In: Wildemeersch, Danny–Stroobants, Veerle–Bron, Michail (eds.): *Active Citizenship and Multiple Identities in Europe: a learning outlook*. Frankfurt am Main:Europäischer verlag der Wissenschaften.
- HERD (2012): Higher Education for Social Cohesion – Cooperative Research and Development in a Cross-border Area. <http://unideb.mskszmsz.hu/hu/kutatasrol>.
- Howe, Neil–Strauss, William (2007): *Millennials go to college*. LifeCourse Associates Great Falls, VA.
- Johns, K. (2003): Managing generational diversity in the workforce. *Trends & Tidbits*, April, 11.
- Kiss Zita–Plugor Réka–Szabó Júlia (2006): Értékrend és ifjúsági szabadidő-kultúra a Fél-szigeten. *WEB*, 14–15.
- Lester, Jessica Nina–Kronick, Bob–Benson, Mark (2012): A university joins the community. *Phi Delta Kappan*, 93., (6), 42–45.
- Martin, Carolyn A.–Tulgan, Bruce (2002): *Managing the generation mix: From collision to collaboration*. Amherst:Human Resource Development Press.
- Mihai, Elena Claudia (2014): The Motivation of Romanian Volunteers: values and implications. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (127), 616–620.
- Nárai Márta (2012) A társadalmi szerepvállalás egyik formája – az önkéntesség. In: Nárai Márta–Budai István (szerk.): *Együttműködés és felelősségvállalás tanulása a szociális és közösségi munkában*. Győr:Széchenyi István Egyetem. 95–114.
- Ostrander, Susan A. (2004): Democracy, civic participation, and the university: A comparative study of civic engagement on five campuses. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 33., (1),74–93.
- Owens, Edward F.–Henderson, Charles N. R.–Gudavalli, Ram M.–Pickar, Joel G. (2006): Head repositioning errors in normal student volunteers: a possible tool to assess the neck's neuromuscular system. *Chiropractic & osteopathy*, 14., (1), 5.
- Péterfi Ferenc (2003): Az önkéntességről. In: *Önkéntesség Magyarországon – konferenciakötet*. Budapest:Önkéntes Központ Alapítvány. 7–16.
- Raines, Claire (2002): Managing millennials. *Connecting Generations: The Sourcebook*.
- Rusu Szidónia (2015): Önkéntességi mintázatok az észak-erdélyi és székelyföldi középiskolások körében. *Erdélyi Társadalom*, (2), 107–124.
- Săveanu, Tomina–Hatos, Roxana (2009): Associative And Voluntary Participation: A Path To Community Development. *Annals of Faculty of Economics*, 2., (1), 548–553.
- Schwartz, Eric S. (2011): Relevance of Utility Maximization in Student University Choice—A Consumption-Based Model for Higher Education. *Review of Economic and Business Studies*, (7), 157–177.

- Scott, Peter (1998): Massification, internationalization and globalization. *The globalization of higher education*, 108–129.
- Stefanescu, Florica–Osvat, Claudia (2011): Volunteer landmarks among college students. *Anuarul Institutului de Cercetari Economice "Gheorghe Zane"-Iasi*, 20., (2.), 133.
- Stilwell, Tori (2012): Colleges nurture Generation Z entrepreneurs. *The Spectator*, March 3., szak. CLA.
- Szabó Andrea–Bauer Béla–Pillók Péter (2013): MOZAIK 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Szeged–Budapest: Belvedere Meridionale–Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Tapscott, Don (2008): *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World* HC. McGraw-Hill.
- Veroszta Zsuzsanna (2010): *Felsőoktatási értékek – hallgatói szemmel. A felsőoktatás küldetésére vonatkozó hallgatói értékstruktúrák feltárása*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Voicu, Bogdan–Voicu, Malina (2009): Volunteers and volunteering in Central and Eastern Europe. *Sociológia*, 41., (6.), 539–563.
- Zemke, Ron–Raines, Claire–Filipczak, Bob–American Management Association et al. (2000): *Generations at work: Managing the clash of Veterans, Boomers, Xers, and Nexters in your workplace*. New York, NY: Amacom.

Jegyzetek

- 1 A HERD-kutatás *"Higher Education for Social Cohesion – Cooperative Research and Development in a Cross-border Area"* című, a Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program által finanszírozott pályázat keretében készült (HURO/0901/253/2.2.2.). Az adatfelvételre 2012 tavaszán került sor. A kutatás fő célkitűzése a felsőoktatás társadalmi kohézió erősítésében betöltött szerepének vizsgálata. A teljes minta esetszáma 2728 fő. A kutatás további részletei megtalálhatóak a projekt weboldalán.
- 2 A szakirodalom szerint a Cronbach Alfa értékét 0,70–0,85 között tartjuk elfogadhatónak: alatta nem elég konzisztens a skála, fölötte viszont már redundáns, azaz fölösleges többletet tartalmaz.
- 3 A fókuszcsoportos interjúkra az „Önkéntességi hálózat létrehozása Bihar, Szilágy és Szatmár megyében – VOLO” című projekt keretében került sor, melyet az Európai Unió a Svájci Alapból finanszíroz. Részleteket a projektről a www.volonet.ro oldalon találhat.
- 4 Az elsődleges cél a már említett önkéntességi hálózat létrehozásával kapcsolatos szükségletfelmérés. A választási hajlandóság alacsony volta miatt ezek az eredmények jelenleg még feldolgozás alatt állnak.

Fotó/Gönczö Viktor

A NEM SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK SZOCIÁLIS SZEREPE: JÓ GYAKORLATOK ELTÉRŐ KÖRNYEZETBEN¹

Koudela Pál

Bevezetés

■ Sok helyütt a világban különös jelentősége van a szociális szövetkezeteknek, a legtöbb esetben állami támogatással, szövetkezeti formában megvalósuló, ám valójában állami szociális vagy válságkezelő szerepet betöltő elképzelésről van szó. Elképzelésről, hiszen sem intézményi, sem szervezeti-hálózati formái nem körvonalazhatóak sem a szövetkezet hagyományos piaci értelmezése felől, sem az állam mára klasszikusnak is nevezhető szociális rendszerei felől önmagában. A szociális szövetkezetek legpregnánssabb példájának Olaszországot, és konfliktushelyzetként a jelenlegi mediterrán menekültválságot, Lampedusa szigetét választva, pontosan kirajzolódik, hogy milyen kétségek merülhetnek fel a szövetkezetek „szociálissá szűkítése” kapcsán.

A 2013. október 3-án az Afrikától csupán 70 mérföldre fekvő olasz sziget mellett elsüllyedt egy menekülteket szállító hajó, és a rajta utazó 600 főből csupán 155-öt sikerült kimenteni. Habár nem az első, és főként nem az utolsó esetről van szó, mégis – talán kiemelkedő médiavisszhangja miatt is – mind a nemzetközi szervezetek, mind a nem állami szereplők számára fordulópontot jelentett az esemény (Amnesty International 2011; CIR 2014; IOM 2014). Az intézmények és a közvélemény által formált kétség már nem egyszerűen az állam, hanem az Európai Unió felelősségére vonatkozott, és hamarosan már az 1990-es évek óta eltelt idő alatti húszezer ember halálát firtatta. A fokozódó krízishelyzet hatására az olasz állam és az Unió egy helyi infrastruktúra kidolgozásába

kezdett, melynek célja a migrációs helyzet kezelése (Chu 2010; Xiang–Lindquist 2014). A létrejött intézményi háló számtalan, már meglévő és új elemet tartalmaz: állami hivatalok, jótékonyági szervezetek, NGO-k, alapítványok és szociális szervezetek vesznek részt a munkában. Mind az olasz állam, mind az EU hozzájárul az egészségügyi, oktatási, lakhatási, tolmácsolási, munkáltatási és egyéb feladatok költségeihez.

Olaszország szerepe kiemelkedő a szociális szervezeteki forma fejlődésében. Miközben az Európai Unió számára az elmúlt évtizedekben egyre inkább a szociális vállalkozások segítése vált céllá, mintegy az állami feladatok átvállalására, és egyben a közösségi integráció erősítésére is, és miközben a forprofit és nonprofit lehetőségek piaci és társadalmi előnyei közötti különbségek kaptak hangsúlyt a vitákban, elsikkadt az a tény, hogy mindezt piaci szereplőként és kvázi-szociális intézményként önmagában is megvalósítja a szervezeteki forma. Meg kell jegyezni, hogy a szociális vállalkozás fogalma az EU számára bármilyen önkéntes szervezetre kiterjed, beleértve a szociális szervezetet és a közös részvényi vagy egyéb tulajdonnal rendelkező magánvállalatokat is, melyek valamilyen szociális célt igyekeznek megvalósítani. A kritérium a nonprofit jellegén vagy a profit szociális célú visszaforgatásán van (Európai Bizottság 2017). Ezzel ellentétben a szervezeteki fogalmát az olasz állam 1942 óta törvényi formában is úgy korlátozza csupán, hogy bizonyos számú tagságot és alaptókért ír elő, és csupán az éves profit 3 százalékát szabja meg kötelező befizetésként. Ezen túl csupán a szervezetek típusai szerinti működés szab korlátot, ám 1991 óta létezik szociális szervezet is (Thomas 2004:247).

Az állam szociális funkciói hatékonyságának fokozatos csökkenése és a piaci szereplők érdektelensége következtében az utóbbi évtizedekben éppen az önkéntes szervezetek veszik át a fenti társadalmi feladatokat. A probléma tehát elsősorban úgy jelentkezik, hogy az állam támogatása esetén létrejövő differenciálatlan normák alapján nyújtott szolgáltatások képtelenek kielégíteni a többségi felhasználók igényeit, így az önkéntes, nonprofit társaságok leginkább forprofit cégek támogatásával képesek olyan áron nyújtani a differenciált szolgáltatásokat, hogy azok elérhetőek legyenek a hátrányos helyzetű fogyasztók számára (Borzaga–Tortia 2010:15). Az olasz példa tanulsága szerint a hetvenes évektől eltérbe kerül, és 1991 óta törvényi támogatást is élvező szociális szervezetek mindkét – a szociális szolgáltatást (egészségügy, oktatás stb.) nyújtó vagy a piaci alapon működő, ám hátrányos helyzetűeket foglalkoztató – formája sikeresen működik, erős lobbitevékenységet is kifejtve (Villotti–Zaniboni–Fraccaroli 2014:59–60). Ugyanakkor a különböző intézményrendszereket kombináló, erős állami és uniós direktívákra alapuló és ellenőrzésű rendszerben az ő szerepük is korlátozott, nem hatékony.

Nem célunk általános elemzésbe bocsátkozni a szociális gazdaságról vagy nonprofit szektorról, sem arról, hogy a nonprofit vállalkozás vagy a szervezeteki formában megvalósuló szociális szolgáltató a hatékonyabb gazdasági forma. Valójában az állami kontroll és a profitorientált piaci szereplőknek való kiszolgáltatottság egyaránt azt a kényszerhelyzetet mutatja, amiért a független szervezeteki forma létrejöttkor hatékonynak bizonyult, és egyszerre volt képes a piaci feltételek között működni és annak kockázatait kiszűrni. Célunk tehát bemutatni, hogy ma is képes az egyéni versenyszellemre építve közösségi integrációt megvalósítani, így szükségtelen lehet a fejlődést alternatív formák

és intézményi kapcsolatok, ellenőrzés stb. mentén támogatni – vagy akár a céllal ellentétben korlátozni –, ha már kialakult egy időtálló szociális piaci intézmény. Az, hogy milyen mértékben járult hozzá vagy éppen korlátozta a mediterrán válságkezelés hatékonyságát a hagyományos olasz liberális és az EU központosító politikáinak elegye, szintén nem tartozik szorosan a témánkhoz, ám érdemes végiggondolni, mint lehetséges elemzési szempontot.

Hagyományos és egyesített fogyasztói szövetkezetek Észak-Amerikában

A szövetkezeti forma az ipari forradalommal egyidős, nagyjából a munkásmozgalmakkal rokon gazdasági szerveződés. Az egyik legelsőként ismert szövetkezet a Fenwick Weavers' Society volt, mely 1761-ben alapult Skóciában, kedvezményes zabpehely árusítására a helyi munkások számára (McFadzean 2008). Hamarosan azonban már a megtakarítások, hitelek, kivándorlás és oktatás kérdéseiben is segítséget nyújtott a tagjainak. A legismertebb korai szövetkezet azonban Richard Owen nevéhez fűződik, a legismertebb, ma is ható társaság pedig az ugyancsak takácsok által alapított Rochdale Society of Equitable Pioneers volt, mely 1844-ben alapult, és modellül szolgál ma is, különösen a Rochdale Alapelvek segítségével² (Hibberd 1968).

A szövetkezetek a világ számtalan táján bizonyultak hasznos gazdasági együttműködési formának, és egyben milliók életét változtatták meg. Létrejöttük az Egyesült Államok középsőnyugati államaiban családi tulajdonban lévő farmok százait óvta meg a tönkremenéstől a nyolcvanas évek banki krízise közepette, és alig egy évtizedre rá, a kilencvenes években a mexikói Chiapasban több ezer maja család gazdaságát és kultúráját segítették megőrizni. Hatalmas szövetkezetek jöttek létre Indiában és Délkelet-Ázsiában, melyek a mikrofinanszírozásra tették a hangsúlyt, megmenekítve az alsóbb kasztokat a neokolonializmus és a szegénység ártalmaitól (Williams 2007:9).

Mint látható, a szövetkezet mint forma az első pillanattól kezdve magában hordozza a szociális feladatot, funkciót, amennyiben a piaci kockázatok elkerülése, az egyén védelme a célja. Mindamellelt a legtöbb szövetkezet, függetlenül annak szereplőitől és gazdasági területétől kialakított valamilyen szociális védőhálót a tagjai számára, legalább a vállalkozások piaci védelme értelmében, és mivel a legtöbb esetben a szövetkezetek családi vállalkozásokból állnak – ezen túlmenően is a legtipikusabb globálisan a farmerokból álló mezőgazdasági szövetkezet –, így ez közvetlenül is érinti a társadalom legalapvetőbb egységét, a családot. Mindezek az általános elvek lényegében nem különböznek a kimondottan szociális célra létrehozott szövetkezetektől, melyeknek gyerekek, idősek, más hátrányos helyzetűek vagy munkanélküliek egyaránt lehetnek célcsoportjai.

A szociális feladatok elsősorban a közösség általános előnyeit és a társadalom integrációját célozzák minden esetben, ám területétől függően nagy különbségek is lehetnek: így az egészségügy vagy az oktatás területén elsősorban intézmények a szövetkezet tagjai, ám a hátrányos helyzetűek munkaerő-piaci reintegrációjára összpontosító szövetkezetek esetén akár magánszemélyek is tagok lehetnek. Az ilyen szövetkezetek elsősorban

Fotó/Gönczö Viktor

Európában jellemzőek, Olaszország mellett Nagy-Britanniában, Svédországban és Lengyelországban a legfontosabb a szerepük, ám a világ más tájain működő szövetkezetek is jelentős mértékben megvalósítanak szociális, társadalmilag önálló értékkel bíró feladatokat, funkciókat, így azok számbavétele is fontos.

A REI (Recreational Equipment Incorporated) volt az első szövetkezet az USA-ban, amit Lloyd és Mary Anderson alapított Seattle-ban, Washington Államban, 1938-ban (Morse 2003). Eredeti céljuk az outdoor tevékenységek támogatása volt, hogy a szövetkezeti tagok a szükséges felszereléshez elérhető áron jussanak hozzá. És valóban, ők segítették hozzá az első amerikaiakat, James W. Whittakert a Mount Everest meghódításához is 1963-ban, aki ekkor a szövetkezet vezetője volt (Kjeldsen 1998:196; Shnayerson 2012).

Az 1980-as évektől a hegymászás mellett már a családi táborozás, kajakozás, bicikli és más sportok ellátása is a tevékenységek közé került; az outdoor ruházat ugyancsak fontos terméküké vált. Habár ekkor a szövetkezetet jelölő „coop” lekerült a márkanévből, ilyenén jellegét mindvégig megőrizte, és 2014-től ezt újra hangsúlyozni is kezdte, 2015-ben visszakerült a márkanévbe is a szövetkezeti jelölés (McGregor 2015). A Washington államban lévő Kentben működő szövetkezet jelenlegi igazgatója Sally Jewell, egy 13 fős igazgatósági tanács élén. A cég magántulajdonban van, minden tag egy szavazati joggal rendelkezik, a tagsági díj 20 dollár, továbbá 10 dollár éves kötelező vásárlás, az osztalék pedig az éves normálárú termékekre elköltött összeg 10 százaléka (Recreational Equipment).

1987-ben új ágazat született, a REI Adventures a nagyvilágban kalandozók számára, 2006-ban pedig újabb piacokat céltott meg az Outdoor School, ami egynapos kirándulásokat tesz lehetővé az adott üzletház környékén: utcai és hegyi kerékpározás, kajakozás, hátizsákos vagy sziklamászó túrák és más programok keretében³ (REI Co-op 2017b). A szövetkezet nemcsak tanfolyamokat szervez, hanem ugyancsak 2015-ben megvásárolta a Boulderban székelő Adventure Project vállalatot is, mely a MountainProject.com weboldalon 128 ezer hegymászó útvonalat tart nyilván és mutat be világszerte (Mountain Project). Mindezen feladatok alapvetően az egészséges életmód, az ökológikus gondolkodás támogatására és terjesztésére szolgálnak, az oktatás nem egyszerűen technikai tudásátadást jelent, hanem közösség- és életmódformálást is.

A REI mindemellett kizárólag zöld energiát használ és számtalan egyéb törekvést fejt ki a környezetvédelem, környezettudatos gazdálkodás terén is, például tudatos papírhasználat, energiahatékonyság, hulladékcsökkentés, zöld épületek terve stb. A lokális közösségek erősítése ugyancsak célja, és a nonprofit szervezeteknek éppen ezért ingyen összejöveteli helyet biztosít, támogat minden párbeszédet és éves kirándulásokat szervez számukra. Mindemellett a párbeszédet segítő szervezeteket országos szinten is szponzorálja; önkéntes csoportokat szervez a környezet megtisztítására, és ilyen tárgyú tanfolyamokat is tart. Ma a REI 12 ezer alkalmazottal és 2,38 milliárd dolláros bevétellel, valamint több mint hatmillió tagssal (Grant Thornton International 2013; King 2015; REI 2015) az USA legnagyobb szövetkezete.

Valójában nem több, mint egy fogyasztói szövetkezet: teljes szolgáltatási skálát nyújtó kiskereskedelmi lánc főként más gyártók termékeivel, de van néhány saját terméke, például REI, REI Co-Op, Novara márkanevek alatt. A tagság tulajdonosi előnyei mellett vásárlási, szállítási kedvezmények is beletartoznak, túrák, üzleti szolgáltatások (például beltéri mászófalak) is ingyenesen igénybe vehetők. Azonban nem véletlen, hogy a Fortune magazin az 1998-as első értékelése óta minden évben azon száz munkahelyek közé sorolja, ahol a legjobb dolgozni (REI Co-op 2017a). Ám a REI mind a mai napig megőrizte fogyasztócentrikus szemléletét, sőt ez vált fejlődésének egyik alapkövévé. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a termékek megítélését és forgalmazását fogyasztói vélemények alapján szűri, hanem minden, számára is elérhető információt közzé is tesz, hogy a döntés valódi együttműködésen alapuljon. Szép példáját láthatjuk ennek az egyes termékek károsanyag-tartalma és a kapcsolódó döntések kapcsán (Torrie et al. 2009: 25).

Bizonyos esetekben szövetkezetek másodlagos formát alkotva egy tágabb szövetkezeti szintet hoznak létre. Az ilyen egyesített szövetkezeteknek a tagjai maguk is szövetkezetek. Habár eredetileg többnyire szakszervezetekként vagy szövetkezeti nagykereskedelmi társaságokként jöttek létre, főként a nagytételű felvásárlás és a termelés megszervezésére (Gide 1921:122), mára önálló szövetkezetként értelmezik helyüket a gazdaságban. Ezt egyébként a Rochdale Alapelvek 6. tétele már másfél évszázada megfogalmazta.

Nyugat-Kanada mezőgazdaságában a kiskereskedelmi termékek legnagyobb szolgáltatóját, az FCL-t (Federated Co-operatives) 1955-ben alapították. A központját Saskatoonban, Saskatchewan tartományban működtető szövetkezet több mint 500 közösséget szolgál ki Nyugat-Kanadában. Termékei legfőképp: petróleum, élelmiszer, általános kisárú, építőanyag, takarmány, használati termékek (textil, ruházat), egyéb mezőgazdasági kellékek. Mindezek mellett a szövetkezet karbantartja a közösségek létesítményeit, az élelmiszerraktárakat, agrárközpontokat, közösségi otthonokat, kőolaj- és gáztározókat, szatócsboltokat. Az elmúlt évtizedben egymilliárd dollárt költött hasonló célokra (Co-op Connection 2017b).

Az Egyesült szövetkezetek 200 szövetkezetet tömörít, 1,8 millió taggal, és természetesen saját kiskereskedelmi márkanevekkel is rendelkezik, mint a Co-op Gold, Market Town, Centsibles vagy a Care+, ez utóbbi egy gyógyszertárlánc. Alkalmazottainak száma több mint 23 ezer, és bevétele 2014-ben 10,8 milliárd dollár volt (Co-op Connection 2017a). A központi nagykereskedelem, gyártás, adminisztratív szolgáltatások, piaci és munkaerő-piaci garanciák hagyományosan a tagsággal járó előnyök, ám a szövetkezet jelentősége, illetve általában a szövetkezetek jelentősége messze túlmutat ezen. Kanadában önálló szektort jelent ugyanis a szövetkezeti gazdálkodás az állami és a magánszektor mellett. A közösségekkel való kapcsolatuk, a tagok általi irányítás különleges egyensúlyban van, és ezáltal ideális eszközzé szolgál a közösségi gazdaság fejlődésének. A nagy hagyományokkal rendelkező szövetkezeti gazdálkodás gondoskodik az utánpótlás kineveléséről is, amennyiben nem csupán tanoncképzést biztosít, hanem a demokratikus irányítási modellt is kiskortól alapeszmeként állítja a fiatalság elé (Fairbairn 1989). Mindennek az általános értékteremtésen és megőrzésen túl a piaci stabilitás, a tagok munkaerő-piaci biztonságának megteremtése is célja.

Jól működő szövetkezetek államszocializmusban és utána: Kuba

Habár a szövetkezeti mozgalom története egybefonódik a korlátozások nélküli modern kapitalizmus elleni munkásmozgalmi küzdelemmel, valójában mégis a szabad verseny logikája szerinti érdekegyeztetés egyfajta intézményének tekinthető. Mindemellett a tagok érdekvédelme szükségszerűen társít hozzá nonprofit közösségi szervezeteket és üzleteket, melyek a tagok fogyasztási, takarékosági és hiteligényeihez vagy magukhoz a munkásokhoz kötődnek. A fogyasztói, hitel- és a munkás szövetkezetek mellett természetesen más formái is kialakultak idővel, és számtalan szociális funkciót ellát (például a lakhatást is támogathatja), és akár hibrid megoldásokat is létrehozhat az előbbiek kombinációjából.

Igaz, a haszna egy részét mindenképpen a közösségre fordítja, a szövetkezet mégiscsak közös tulajdonú, profitorientált piaci vállalkozás, melyet, ha önálló aktorként értelmezünk, akkor a közösség mint piaci szereplő haszna már ugyancsak nem nonprofit jellegű. Mára a világon nagyjából egymillárd embert tömörítenek szövetkezetek (Worldwatch Institute 2012), és a legjellemzőbb tagok farmergazdaságok tulajdonosai. Kubában a szövetkezetek legális hátterét mégis éppen az 1959-es forradalmat követő két agrárreform hozta létre: 1959-ben, illetve 1963-ban. A forradalmat közvetlenül megelőzően ugyanis a nagybirtok volt a jellemző tulajdonosi forma, a földek 73,3 százalékát a tulajdonosok 9,4 százaléka birtokolta. 1959-ben a földek 70 százaléka állami tulajdonba került, és habár a tulajdonos az állam lett, a tipikus állami gazdaságok lényegében nem sokban különböztek a korábbi nagybirtokoktól. A többi földet szétosztották, és több mint százezer kubai farmer osztozott rajtuk (González 2013:279).

Noha a forradalmat követően a nagy hitelintézetek kámforrá váltak Kubában, a termelőszövetkezetek nem a szovjet példát követték. 1960-ban a földreform nyertesei új tulajdonosként létrehozták saját hitel és szolgáltatói szövetkezetüket (Cooperativas de Créditos y Servicios, CCS). A hatvanas évektől ugyan az állami cukornádültetvényeken szovjet mintára is létrejöttek tsz-ek, haszonélvezeti joggal, ám részben a tulajdonosi forma, részben a korábbi dolgozók szakképzetlensége okán a nyolcvanas évekre mindezen mezőgazdasági konstrukció kudarcba fulladt. Ámde megmaradtak a magántulajdonú szövetkezetek, amelyek még a különösen nehéz hazai és nemzetközi gazdasági körülmények között is sikeresek voltak. Állami támogatásukat az 1975-ös Kubai Kommunista Párt Első Kongresszusa tovább növelte, és létrehozta a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket (Cooperativas de Producción Agropecuaria, vagy CPA-k) (Royce–Messina–Alvarez 1997). Ez utóbbi formában a belépő korábbi tulajdonosok közös tulajdonosokká váltak, és eszközeiket is eladták a szövetkezetnek. Mindez azonban nem jelentette a CCS-ek felszámolását, a korábbi, kevésbé szocializált termelési forma is megmaradt.

A keleti blokk összeomlása és a kilencvenes évekre már 82 százalékos állami tulajdonú földhasználat a kubai mezőgazdaságot ráfizetéssé tette. 1990-ben az állami gazdaságok mindössze 27 százaléka volt jövedelmező, ezzel ellentétben, 1992-ben a CPA-k 85 százaléka hozott hasznot (González 2013:282). A szövetkezetek pozitív példáját látva 1993-ban a Kubai Kommunista Párt a korábbi állami cukorültetvényeket is megpróbálta

Fotó/Gönczö Viktor

szövetkezetekké alakítani, létrehozva a szövetkezeti termelés alapvető egységeit (Unidades Básicas de Producción Cooperativa, UBPC): a dolgozók teljes körű tulajdonjogot kaptak, bankszámlát nyithattak, hiteleket vehettek fel. Mindezt azonban egyetlen nap leforgása alatt tette, nem csoda, hogy a hirtelen változáshoz nem sikerült alkalmazkodni, és a fentről irányított, teljes autonómiát sem biztosító privatizáció nem hozott kellő eredményt.

2009-re 3037 CCS, 1078 CPA és 2283 UBPC működött Kubában, az első kettő termeli az ország élelmiszertermelésének 57 százalékát, miközben a termőföldnek mindössze 24,4 százaléka van birtokukban. A 2010-es változásokat követően a parlagon hagyott földek kihasználása véget a CCS és a privát tulajdon tovább nőhetett, és elérte a 35 százalékot. 2014-re azonban a CCS-ek száma lecsökkent 1352-re, főként a nagyszámú kilépő magánvállalkozás miatt (ONEI 2015:12). Az elmúlt években Raúl Castro fokozatosan átalakította az országot, mely egyre inkább kezd piaci jelleget ölteni, ám a legsikeresebb gazdasági vállalkozási modell továbbra is a szövetkezet, mely immár először az ország életében nem csupán a mezőgazdaságban létezhet. A kubai szövetkezeti forma (CPA és CCS) olyannyira sikeres volt a múltban és ma is, hogy példaként szolgálhat akár más, Kubánál jóval fejlettebb országok számára is, és ezt kezdik egyre többen észrevenni (Frank–Valdés 2014; Johnson 2014).

A nemzetközi együttműködésben mindenesetre jól látható előremutató szerepük. Jóval 2014 decembere előtt, amikor is Barack Obama és Raúl Castro bejelentette a diplomáciai kapcsolatok normalizálásának tervét, megalakult az amerikai Országos Szövetkezeti Üzleti Egyesület Nemzetközi csoportján (National Cooperative Business Association CLUSA International) belül az USA–Kuba Munkacsoport (U.S.–Cuba Cooperative Working Group), hogy a hatvanéves múlttal rendelkező szervezet a tapasztalatcserét és az együttműködést megkezdje (NCBA CLUSA 2014).

Kubában 2014-ben 498 új, nem mezőgazdasági szövetkezetből 114 magánvállalkozásból jött létre: 257 jelenleg is működik, 43 százalék a vendéglátás, gasztronómia területén, 14 százalék az építkezés, 6,5 százalék a személyes és technikai jellegű szolgáltatások területén (IOISC 2014). Ilyen sikeres példát látva egy alapvetően a szociális biztonság megteremtésére létrejött államformán belül, felmerül a kérdés, hogy valóban a hagyományos értelemben vett szociális intézmények a legalkalmasabbak arra, hogy a társadalom illetén kockázatait csökkentsék? Nem kívánunk eszmetörténeti és ideológiai fejtegetésbe bocsátkozni, de belátható, hogy a szövetkezeti forma és a szociális gondolat közötti kapcsolat nem csupán a kettő direkt elegyéből hozhat közvetlen hasznot.

2013-ban, amint lehetővé vált nem mezőgazdasági szövetkezeteket is létrehozni (Álvarez–González 2014:93), megalapult a Cooperativa de Servicio de Transporte de Pasajeros (Servipas), Cotorróban, Havanna egyik külvárosában. A száz százalékban magántulajdonú szövetkezet állami tulajdonú buszokat lízingel, rugalmas idő- és eszközfelhasználás, magas fokú vállalkozás-üzemeltetési garancia jellemzi. Minden tagja korábban munkanélküli buszvezető volt, akiknek ez nem csupán munkavállalási lehetőség, hanem egyfajta szociális biztonság az egész családjuk számára. Az 57 vállalkozó ugyanis nem csupán alkalmi munkatársulás, hanem közösség is egyben, a tagok odafigyelnek

egymásra, szakmai szolidaritás alakult ki, és a segítségnyújtás itt intézményi feladatokat is helyettesít, szociális funkciókat tölt be. Ha elromlik egy busz, ha beteg az egyik buszvezető gyereke, a többiek segítenek, és ez természetesen nem csak szakmai, szövetkezeti szolidaritás is, nyilván a közös sors érzékeny is teszi őket.

A szövetkezet 40 buszt használ, melyek 80 százaléka üzemel folyamatosan. Cuatro Caminos, Havanna Cotorro nevű külső kerületének azon negyede, ahol a vállalkozás sikerrel elégíti ki a hiányos szolgáltatásokat a személyszállítás terén. A több mint 74 ezer főt számláló kerület elsősorban mezőgazdasági termeléséről ismert, sok a termőföld, de megtalálható az állattartásnak köszönhetően egy tejüzem, sörgyár, húsüzem, sőt egy vasgyár is. Habár számtalan buszjárat közlekedik a kerületben, és egy terminál is fellelhető, mégis jelentős igény van egyéb vállalkozások által működtetett szolgáltatásokra különösen a helyközi járatok üzemeltetése területén (Edured 2012). A helyi és helyközi buszjáratok igen megbízhatatlanok, nem járnak pontosan és időnként kimarad egy-egy járat, nem csoda, hogy a személyszállításban gyorsan garanciát szerzett vállalat már az első évben 199 millió peso (kb. 75 millió USD) bevételre tett szert.

A szövetkezet piaci erőssége tehát a megbízhatóság. Tagjai 30 éves tapasztalattal rendelkeznek. A buszok 20 százaléka a lemezmegmunkálás, festés és javítás területén működő nagyvállalatokat szolgál ki. A vállalkozók rugalmasan alkalmazkodnak a többműszakos feltételekhez, és gyakran önként vállalnak túlórákat a buszok megjavításához. A szövetkezeti forma nem változtatta meg a hagyományos rendszert, és az ahhoz társuló feladatok ellátását sem, például a diákok szállítását, vagy hogy a lízingelt buszokkal más vállalatok számára is asszisztenciát vállalnak. A szövetkezeti forma ugyanakkor lehetővé teszi, hogy minden költséget közösen vállaljanak, és a fennmaradó hasznot munkarányosan osszák el (Salgado 2013).

Fogyasztói szövetkezetek sajátos piaci körülmények között: Japán

A fogyasztói szövetkezetek Japánban a Taisó korban alakultak, és létrejöttüket az 1900-as ipari szövetkezetekről szóló törvény tette lehetővé. A két legnagyobb, és később egyesült Nada és Kobe fogyasztói szövetkezet ekkor alakult. A félkegyelmű császár halála utáni militarizálódás és fokozott állami kontroll átmeneti stagnálást okozott, a világháború utáni infláció és élelmiszerhiány azonban jelentősen megnövelte a szövetkezetek iránti igényt. 1948-ban új törvény született a fogyasztói szövetkezetekről, 1951-ben Tojohikó Kagava – aki már a kezdetekkor tanácsadója volt mindkét nagy szövetkezetnek – megalapította a Japán Fogyasztói Szövetkezetek Egyesületét (Imada 2010:30; JCCU 2017).

Az, hogy az Egyesült Államok vagy Kanada liberális piacgazdaságában a szövetkezeti forma jól működik, nem meglepő, mint ahogy az sem, hogy a szocialista gazdaságot kiépítő Kuba hatalmas szövetkezeteket hozott létre az ötvenes években a korábbi nagybirtokokból kialakított állami gazdaságok helyén. Tulajdonképpen az, hogy mindvégig megmaradt egy piacnak is nevezhető szegmens a magántulajdonú szövetkezetek révén, szintén nem teljesen ismeretlen, hiszen a hetvenes évektől hazánkban is több helyen

nyílt lehetőség egyfajta második gazdaság működésére. Japánban azonban sajátos piaci körülmények fejlődtek ki, melyekhez alkalmazkodni kellett, és melyek különleges közösfőformáló előnyeit is megmutatták a szövetkezetnek.

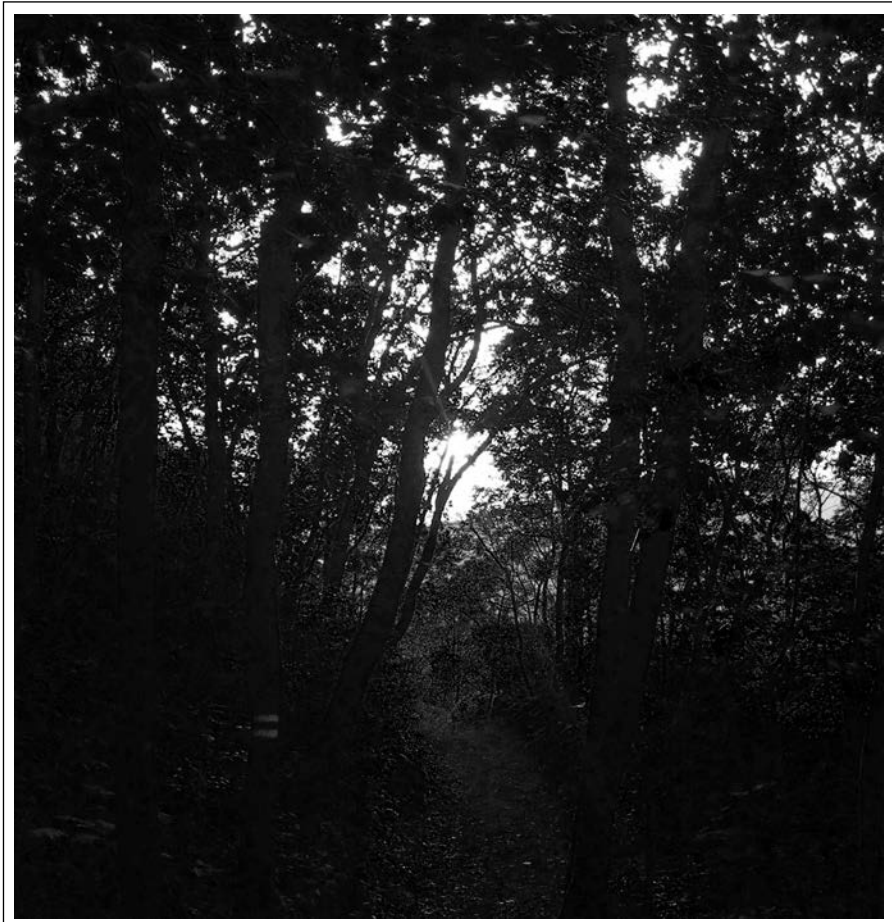
A jelenleg Szakurai Keikicsi által igazgatott Kobe Szövetkezet a világ legnagyobb ilyen jellegű gazdasági intézménye. 1921. április 12-én alapult Kobe városban, Hyogo prefektúrában (Kobe 2016), innen a neve is. A tagvállalatok tulajdonában álló komplex ellátási szolgáltatás és szociális előnyöket nyújtó fogyasztói szövetkezet leginkább kiskereskedelemmel, értékesítéssel és eladással foglalkozik. Alkalmazottainak száma 9434, üzleteinek száma 162, alaptőkéje 377,6 milliárd jen (kb. 3,3 milliárd dollár) volt 2016-ban, és tagjainak száma ekkorra már elérte a 1,68 millió főt.

A Kobe Coop tehát a világ legnagyobb szövetkezete, története az 1918-as évvel kezdődik, abban az évben, amikor a rizs ára az egekbe szökött Japánban, és még az Egyesült Államokban is válságot okozott az ellátásban. Ez az időszak igen zavaros volt, a japán munkásmozgalom talán legválságosabb éveit élte. Az 1905-ös hibijai zavargások⁴ és az 1918-ban kitört hatalmas tüntetések közötti években legalább kilencszer vonultak a tokiói tömegek az utcákra tüntetni (Gordon 1991:1). Az ezt követő évben a Kawasaki Hajógyár munkásai már igyekeztek megkerülni a kiskereskedelem irreális hasznát, és ésszerű áron ellátni saját szükségleteiket. Ehhez egy beszerzési uniót hoztak létre a vezetés és a szakszervezet segítségével. A vezetéssel azonban nehézségek adódtak a tárgyalások során, így a szövetkezetet végül a szakszervezet vezetője, Josiharu Naszu tervezte meg (Kobe 2017).

Az 1921-ben létrejött Kobe beszerzési unió még csak 10 főt számlált, év végére azonban már 1246 főre emelkedett a taglétszám, és ekkor nyílt meg első üzletük is, a Csuoku, Kobéban, ahol főként a napi szükségleteket igyekeztek ellátni, rizst és szójaszószt árultak. Az első fióktelep Asijában 1923-ban nyílt, és a Kobe Fogyasztási Unió nevet 1924-ben vette fel. 1931-től amerikai stílusú szupermarketeket nyitottak, és főzőtanfolyamokat is szerveztek a tagoknak. A gazdasági válság ellenére a harmincas években a terjeszkedés továbbfolyt: a szakszervezetekkel együttműködve több városban telephelyek létesültek, és 1937-ben egy iskolát is alapítottak, az évtized végére pedig több időközben alakult szövetkezetet is magába olvasztott. A Csendes-óceáni háború, az állami elosztási rendszer 1941-ben, majd a légitámadás, mely elpusztította teljes Kobét 1945-ben véget vetett a szövetkezet története első szakaszának (Kobe 2017).

A háború utáni ellátási nehézségek közepette a szövetkezet szolgáltatásaira és hálózatára megnőtt az igény, és 1946-ban egy állami bizottság is alakult, hogy az együttműködést szabályozza, előmozdítsa, 1948-ban pedig törvény született a fogyasztási szövetkezetekről (Saito 2010:23). A szövetkezetek megújult erejével azonban a Kereskedelmi és Iparkamara, valamint az éppen átalakuló, megszűnő nagy konglomerátumok, a zaibacuk is szembeszálltak. Az ötvenes évektől szupermarketek nyílnak, a hatvanas évektől életközpontok, és a szövetkezet is alkalmazni kezdi a bottom-up döntésmechanizmust és a vállalatokra jellemző közösségi tanulást.

1962-ben, negyven év után végül a két nagy fél a Kobe és a Nada egyesült, és megszületett a mamutcég, a Kobe Coop Nada (Grubel 1999:5309). A szövetkezet ekkorra

Fotó/Gönczö Viktor

már üzletláncokból, élelmiszer-feldolgozókból és -termelőkből állt, több mint hárommilliárd jenes forgalommal. 1967-ben a szervezet tagsága elérte a 10 millió főt, az egyesüléstől számított öt év alatt tehát megduplázódott. Az olajár válság idején is igyekeztek a szövetkezet a folyamatos ellátást és színvonalat biztosítani, bevezetik a környezetszennyezés ellen a coop-táskát, vagyis az újrahasznosítást.

Már az első években kialakult a szövetkezetben egy gyakorlat, miszerint egy külön alkalmazott kerékpárral járta végig Kobéban a tagok családjait, hogy azok szükségletét felmérje. Ez a családi rendszer 1975-ben formailag megszűnt, de 1979-től ún. ellátási csoportok jöttek létre, melyben a részt vevő családok a bevásárlást együttműködve végzik. A szövetkezet ezen a téren már a kezdetektől szorosan együttműködött a szakszervezetekkel, és messze meghaladta az egyébként nyugati mintára szerveződött eredeti funkcióját, és egyfajta fogyasztói közösségi rendszert alakított ki. Mindez különösen alkalmas volt válságos időszakokban az egyéni integrációs problémák minimalizálására: a magas élelmiszerárak, a magas munkanélküliség is egészen más szintű problémát jelentett a szövetkezet tagjainak, akik biztonságban érezhették legalábbis alapvető ellátásukat. Ugyanakkor a munkahelyteremtés is legalább ilyen fontos volt minden ilyen időszakban a harmincas évektől az 1973 utáni időszakig, és a közösségi összefogás szövetkezeti formájának előnyeit bizonyította az olyan katasztrófák kezelésében is, mint a 1995-ös földrengés (Yamazaki 2012:298).

Az 1995-ös földrengés ugyanis 50 milliárd jenes kárt okozott az akkor 364 milliárd jenes ösztökövel rendelkező szövetkezetnek, és 11 halálos áldozatot követelt az alkalmazottak között. Az újjáépítés igen gyorsan zajlott le, bár a központot szinte teljesen megsemmisítette a pusztítás, a szervezet kiterjedtségének és a gyors kapcsolatnak köszönhetően egy héten belül újakezdődhetett a normális élet Kobéban is. Ezután újabb egyesülés következett, szervezeti átalakítás, 2005-ben pontkártyát vezetnek be az üzletekben. 1995-ben a szövetkezeti tagok számára saját bevásárlószatyrot adott ki a szervezet, mellyel minden termékre 5 jen kedvezményt lehetett kapni. Ennek célja ugyancsak a környezetvédelem volt. A rendszer azonban igazságtalanul megkülönböztetőnek bizonyult, így tíz év után beszüntették (Kobe 2017).

A japán szövetkezetek fő célja sosem a vásárlóerő növelése volt, mint Kanadában, hanem a biztonságos és természetes élelmiszerekhez való hozzáférés biztosítása (Riethmuller: 1994:394). Mindezt különleges gazdasági környezetben teszi. A japán keirecu intézménye, mely az elmúlt évtizedekben is olyannyira átszövi a helyi gazdaságot, leginkább egyfajta védelmi vagy biztonsági rendszer. A merőben informális szerveződésben részt vevő tagvállalatok itt is alapvetően bizalmi alapon válnak taggá: kisebb részvénytársaságokat tulajdonlanak egymás vállalataiban, a központban egy közös bankkal. Mindennek explicit célja a részvénytársaságok fluktuációjának és a felvásárlási kísérleteknek a kivédése, de a keirecu valójában a korábbi családi irányítású, vertikális nagyvállalati struktúra, a zaibacu helyébe lépett az 1950-es évektől kezdődően. A zaibacukat a feudális japán nagybirtokok felszámolásakor alapították, a korábbi földesurak „kárpótlására”, közülük a négy legnagyobb a Mitsubishi, Sumitomo, Yasuda és a Mitsui volt (Okazaki 2001).

1948-ban a Szövetségi Erők Főparancsnoka, Douglas MacArthur nyomására a japán

kormány felszámolta a legnagyobb zaibacukat, és a kisebbeket is átszervezte (Shaede 2000:72). A zaibacukat persze sosem sikerült teljesen megszüntetni, részben mert az amerikai kormány visszavonta ez irányú igényét, hiszen egy erős japán gazdaságra volt szüksége a kommunista előretörés ellen, másrészt óriási ellenállás alakult ki a közvéleményben és a dolgozóknak is a megszüntetés ellen. Az 1977-es monopóliumellenes törvény megengedi, hogy a bankok öt százaléig törzstőkét tulajdonoljanak nagyvállalatokban, ez teszi lehetővé a keirecuk fent leírt működését. Nos, bizonyos meglátások szerint maguk a szövetkezetek is hasonlóképpen működnek, van, aki odáig megy, hogy egyes szövetkezeteket ténylegesen kartellnek minősít (Cutts 1992). Persze fordítva is igaz, a keirecuk működését gyakran hasonlították össze a szövetkezetekével (Kojima–Okada 1997:23; Kojima 1999:90). Bárhogy is, legyen a Taisó korszak utáni fokozott állami korlátozás és ellenőrzés időszaka vagy a második világháború után a keirecuk dominanciája, a szövetkezet kollektivistá jellegét mindvégig sikeresen őrizte meg Japánban. Mindez talán éppen annak köszönhető, hogy a Meidzsi-kor első szövetkezetei egy hagyományos hütoku filozófián alapultak, és a Rochdale jellegű szövetkezetek később, 1879-ben jöttek létre (Imada 2010:29).

Egy országnyi mezőgazdasági szövetkezet globális piaccal: Új-Zéland

A mezőgazdasági termelés, közös földtulajdon korai formáit, eredetét rengeteg forrásban kereshetjük, például a Monarchia Katonai határőrvidékének házközösségében a 17. században. Az első valóban polgári kezdeményezésű szövetkezeti formák azonban a 19. század második felében alakultak Európában, és terjedtek el Észak-Amerikán át szinte a világban. Jellegük igen általánosan úgy írható le, mint a források és tevékenységek közös felhasználására létrejött szervezetek, melyek főként szolgáltatási vagy termelési karakterrel rendelkeznek (Fauquet 1927). Noha ilyen tág értelemben a szovjet kolhozoktól a kibucokig sokféle közösségi termelői vagy fogyasztói forma elképzelhető, legfőképpen mégiscsak a legelterjedtebb fogyasztói szövetkezeti formára vonatkoztatható. Jellegüket tekintve ezek lehetnek ellátási vagy eladásorientált szövetkezetek, egyik oldalon arra koncentrálva, hogy a vetőmagokkal, műtrágyával, üzemanyaggal és gépekkel ellássák tagjaikat, míg a másik típusnál a szállítás, csomagolás, elosztás és az eladás áll a középpontban. Mindezek mellett a finanszírozási és befektetési kérdések megoldására hitelszövetkezetek is létrejöhetnek ezen a területen is (McBride 2014:93).

Új-Zélandon már a 19. században megjelentek a mezőgazdasági szövetkezetek, elsőként az Otago Peninsula Co-operative Cheese Factory Co. Ltd. 1871-ben (Petchey 1998). Az elszigetelt termelési körülményekhez való kiváló alkalmazkodóképességük és az állami támogatás következményeképpen hamar a tejipar meghatározó formájává vált a szövetkezet, és az 1920-as évekre, szemben a kb. 70 magánvállalattal, 500 szövetkezet működött országszerte (Philpott 1937:123, 162). A második világháborút követően azonban a szállítás és a feldolgozási technológiák fejlődésével a kis szövetkezetek sorra egyesültek, végül két nagy szövetkezetet létrehozva, a Waikato központú New Zealand Dairy

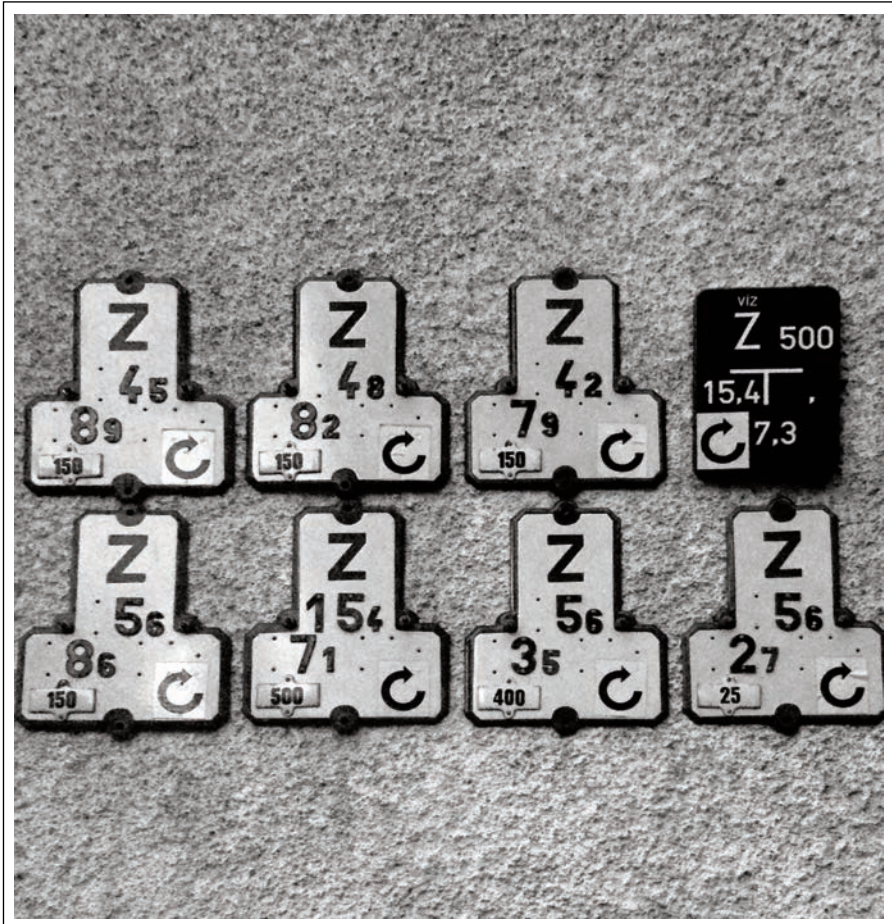
Groupot és a Taranaki központú Kiwi Co-operative Dairies-t. 2001-ben ez a két szövetkezet, valamint az Új-Zélandi Tejgazdasági Bizottság egyesült és létrejött a Fonterra (Dana–Schoeman 2010). Új-Zélandon így csupán két másik apró tejipari szövetkezet maradt fenn, az agrárszövetkezetek pedig jellemzően a hús- és műtrágyaiparban találhatóak (Hembry 2008).

Az aucklandi központú Fonterra kb. 15 000 új-zélandi farmer tulajdonában van (százszázalékos tagsági részvénytulajdonban, a tagok száma viszont csak 10 500) (Fonterra 2017b). Jelenlegi igazgatója John Wilson egy 13 fős igazgatótanács élén (Fonterra 2017b), és bár az első tagszövetkezet 1882-ben jött létre (Brooking 2004:xx), a mai forma alapítási éve 2001. Fő profiljuk a gyártás, kiskereskedelem, gasztronómia (tej, vaj, sajt, jégkrém): a világ ötödik legnagyobb tejtermékekkel kereskedő vállalatának több mint 140 országban van képviselete. A tagság előnyei között van a közvetlen ellátás, a támogatásokhoz, forrásokhoz való hozzáférés, és a hagyományos tulajdonosi előnyök a farmer családok számára. A 22 000 alkalmazottat foglalkoztató szövetkezet bevétele 17,2 milliárd új-zélandi dollár (kb. 12,4 milliárd USD) volt 2015-ben (Fonterra 2016). Új-Zéland GDP-jének 7 százalékát termeli a világ kilencedik legnagyobb tejtermelője (Gray–Le Herron 2010:4).

A Fonterra tehát Új-Zéland legnagyobb szövetkezete, melynek számtalan leányvállalata működik: Anchor, Annum, Anlene, Mainland Cheese, Tip Top, Soprole. A szövetkezet a világ teljes tejportermelésének 40 százalékát adja (NZX launches... 2009), és 50 éve Új-Zéland legnagyobb exportőre, jelenleg is a teljes kivitel egynegyedét adva. A szövetkezet számtalan külföldi leányvállalattal rendelkezik, valamint sajátmárkás termékeket is gyárt. 2005-ben megvett egy tejporgyárat, majd 2008-ban egy joghurt és édességgyárat a Nestle-től Ausztráliában, és az elmúlt évtizedben tovább bővítette nemzetközi érdekeltégeit. 2007-ben a Fonterra nagyszabású átalakításba kezdett, és nagyvállalati struktúra kialakítását indította el, illetve kötvényeket bocsátott ki, hogy ezáltal könnyebben hozzáférhessen nemzetközi alapokhoz, ám továbbra is megtartotta a szövetkezeti tulajdonlású ellenőrzés lehetőségét. Ez természetesen állami és főként a tulajdonosi közökben erős ellenállást váltott, ki, melyet leginkább egyszerű kapitalizálódásnak tekintettek, és az irányításra gyakorolt befolyásuk, az ellenőrzés csökkenését látták benne. 2009-ben visszalépett korábbi tervétől, és a tőzsdére bocsátás helyett, százszázalékos vállalati tulajdoni részesedést garantált a farmeroknak (Editorial 2007; Gay 2009).

A korábbi részvénystruktúra szerint ugyanis minden farmer évi tej-száranyag termelése minden kilogrammja után kapott egy részvényt, amit a termelés esetleges csökkenésekor a szövetkezet visszavásárolt (Maher–Emanuel 2005). Ez azonban nagymértékű tőkevesztést eredményezett rossz hozamú években, például az aszályos 2007–2008-ban (Fonterra 2009). Az új tulajdonosi struktúra ugyanakkor új ösztönző is lett a farmerek beruházására, ezzel egyben a tőkebeáramlást növelve.

Az elmúlt évtizedben a Fonterra nagyszabású környezetvédelmi programba is kezdett, annak következtében, hogy Új-Zéland egyik legnagyobb kihívása a műtrágyák közvetlen felszíni vizekbe jutása. Célja és elért eredményei szerint a farmergazdaságok háromnegyedében már sikerült megakadályozni, hogy a vegyszerek bejussanak a réteg- és folyóvízbe, ám a Zöld Párt saját felmérései szerint a szövetkezet jelentései nem meg-

Fotó/Gönczö Viktor

bízhatóak (Green Party 2011), így az elmúlt években egyre több ezirányú erőfeszítést tett a szövetkezet, és erre a kormányzat is sürgette. Mindezen ellentmondások ellenére 2008-ban állami környezetvédelmi díjat nyert, és az elmúlt néhány évben számtalan egyéb, a környezetért tett elismerésben részesült a szövetkezet, amely egyben az ország legnagyobb bioüzemanyag-gyártója is.

A szövetkezet tagjai 100 százalékban a farmer családok, így az ország legnagyobb vállalkozása egyben szociális védőhálóként is működik. A tagság előnyei messze felülmúlják a szociális reintegráció állami intézményei nyújtotta lehetőségeket. Ha valaki gazdálkodásba kezd, és ezt egyszerű jelentkezéssel megteheti, tulajdonossá válik, és ezzel a liberális szociális modell összes előnyében részesül anélkül, hogy a piaci kockázatokból származó, az egyén felelősségét túlértékelő hátrányokkal szembesülne. Az új-zélandi tejipar globális tényezővé nőtte ki magát minden földrajzi hátránya, elszigeteltsége ellenére. 19 ezer kilométerre fekszik Európától és 10 ezer kilométerre Észak-Amerikától, a legfontosabb piacoktól, ám mára mégis nemzetközi kereskedelmi szereplővé vált, főként a déli féltekén (Gray et al. 2007:128). Annak ellenére, hogy a fenntarthatóság tekintetében egy évtized hátránya van Európával szemben (Smellie 2013), szociális-gazdasági modellként mindenképpen előremutató és rugalmas konstrukció.

Szociális szövetkezetek: három példa a nagyvilágból

A szövetkezeti forma két egymással szorosan összefüggő jellemzője a szociális funkciók ellátása a tagok vagy akár mások számára is és a gazdasági versenyképesség. Mindazonáltal úgy vélem, nem átruházható állami szociális funkció egy gazdasági szervezetre, és nem biztos az sem, hogy ilyen szervezeti keretek között kell megvalósítani. A kimondottan és döntően szociális céllal létrejött és szociális feladatokat ellátó intézményekből, illetve szereplőkből álló szövetkezeteket nevezzük szociális szövetkezeteknek. A szövetkezeti forma ugyanakkor ilyen esetekben ritkán őrzi eredeti szerkezetét, hiszen az erőforrások allokációjára képtelen lenne megfelelő források hiányában. Éppen ezért sokszor állami szereplő is tagja, vagy az állami támogatás direkt jellegű, ellentétben a szövetkezetek általános helyzetével. Ezzel az eredeti piaci funkciója sérül, és a túlhangsúlyozott non-profit jelleg a közösségi integráció rovására mehet.

Mindez természetesen nem jelenti, hogy ne lehetne életképes és társadalmilag hasznos egy ilyen gazdasági társulás, csupán azt vonjuk kétségbe, hogy általános megoldást kínálhat a szociális szféra fejlődésének. Íme, három kisméretű szociális szövetkezet konkrét problémák kezelésére, vagy ha úgy tetszik, piaci igényt kielégítendő. Elsőként az egyik leglátványosabb társadalmi-gazdasági problémához kapcsolódunk, az Egyesült Államok déli államaiban a bevándorló spanyol ajkúak beilleszkedési nehézségeibe. A nagyjából 23 millió latin bevándorló az amerikai munkaerőpiac 15 százalékát tette ki 2011-ben (Office of the Secretary... 2012). Habár kimondottan a női munkanélküliség aránya nem magasabb a fehér népességhez viszonyítva a latin bevándorlók között, alacsony iskolai végzettségük és integrációs nehézségeik miatt mind elhelyezkedési lehetőségeik spektruma,

mind jövedelmük messze elmarad a férfi és más etnikai csoportból származó női versenytársaik mellett. 2016-ban a fehér férfiak jövedelméhez viszonyítva a fehér női jövedelmek annak 87 százalékát érték el, ezzel szemben a latin nők csupán annak 58 százalékához jutottak hozzá (Patten 2016).

A fenti töredezettséget egyengetendő jött létre a Prospera Co-ops: The Business of Empowerment, Maria Rogers Pascual (és a 8 tagú igazgatósági tanács) vezetésével 1995-ben, Oaklandben, Kaliforniában. A 100 százalék tagsági tulajdonban lévő szövetkezet adómentességet élvez, tekintettel arra, hogy nonprofit szervezet, a fő célja ugyanis alapok és partnerek bevonásával támogatások megszervezése induló vállalkozások részére. Olyan munkanélküli és/vagy alacsony jövedelmű latin bevándorló nők segítéséről van tehát szó, akik nehezen találnak munkát más közvetítőknél, és akiknek egy saját vállalkozás létrehozása megoldást jelent. Ezzel kielégíti azon törvényes feltételeket, melyek a munkahelyteremtésre vonatkoznak, és a nonprofit és adómentes státuszt is.

Az alkalmazottak száma 31 fő, valamint 24 önkéntes volt 2013-ban (Prospera 2013), bevétele pedig 880 000 dollár volt ugyanebben az évben. A szövetkezet egyébként igen apró, mindössze 9 tagból áll, mindegyikük természetes személy. Az eredetileg Women's Action to Gain Economic Security (WAGES) néven induló intézmény nemrég vette fel a Prospera nevet (Prospera 2017). A vállalkozás indítás fő eszközéül a helyi szövetkezeti láncba való integrálást választották, amit nagy általánosságban a tulajdonossá válás jelentőségével és a családra gyakorolt hatásával indokolnak. Így tehát az alacsony jövedelmű vagy munkanélküli nőket nem egyszerűen munkához juttatják, hanem valamely saját vállalkozás szövetkezeti tagságával integrálják a munkaerőpiacra. Az amerikai gazdaság egyik láthatatlan csoportja, az alacsonyan képzett női bevándorlók igen jelentős hozzájárulást jelentenek a gazdaságnak, ám továbbra is nehezen küzdenek meg a hagyományos egyenlőtlenségekből, szerephalmazból adódó problémákkal. A szövetkezeti rendszer tulajdonjogot ad minden betársult résztvevőnek és demokratikus irányítást valósít meg. Így személyesen is ellenőrizni tudják a költségvetést, megoszthatják a profitot, saját képükre alakíthatják vállalatirányításukat és az előnyöket, preferenciákat. Mindezzel olyan eszközteremtési lehetőségekhez jutnak, ami messze a piaci lehetőségeik fölött van.

A szövetkezeti forma az egész családot involválja, és annak megőrzését is segíti, ugyanakkor a pénz helyben marad, ezzel is segítve a lokális közösségek erősödését. Az ilyen tőketeremtés különösen sokat jelent a hitelképtelen, szegény bevándorló közösségeknek. 1995-ös alapítása óta öt sikeres munkás szövetkezetet hoztak így létre, kollektív tulajdonlással, melyek az azóta eltelt idő alatt 22-szeresére növelték tulajdonukat, oktatásban vettek részt, sikeres vállalkozások lettek. A Prospera 28 különböző 1000 és 150 000 dollár közötti támogatást nyújtó alappal és 27 más partnerszervezettel tart kapcsolatot a támogatások megszervezésére. Az első lépés mindig a képzés, majd a szövetkezet létrehozása olyanformán, hogy valójában a szövetkezetek szövetkezeteként működik, és a tőkét, támogatásokat ő biztosítja a tagszövetkezetek számára. Amint önállóvá válik és sikeres lesz az egyik így létrejött tagszövetkezet – jellemzően takarítóról van szó – részlegesen leválik a Prosperáról, de megőriz egy állandó igazgatósági tagságot és

továbbra is fizet nekik tagsági díjat, amiért cserébe folyamatos tanácsadást és segítséget kap (Schoening 2009).

A megoldás nem egyedülálló. A szövetkezet alakulásának évében máris modellül szolgált hasonló vállalkozásoknak, így például a brazil bevándorló nők foglalkoztatásának segítésére alakult Vida Verde Women's Co-Op számára, Brightonban, Massachusettsben (Gute et al. 2009:1). Ugyancsak mintát adott az ország másik felében, Long Islanden létrejött UNITY Housecleaners számára, majd az évek során számtalan hasonló szövetkezet jött létre országszerte (Krishna 2013:87). A WAGES (ma Prospera) modell kiválóan működik tehát azzal, hogy egyszerre lát el szociális funkciót és gazdasági szerepkört, de nem közvetlen szolgáltatásnyújtással, hanem hátrányos társadalmi csoportok gazdasági biztonságának megeremtésével. És itt érkeztünk vissza magához a szövetkezethez: az eredeti gondolathoz, ami éppen ez volt. Kiszolgáltatott munkaerő-piaci helyzetben olyan gazdasági szervezet létrehozása, ami stabilitást, önfenntartást és egy új közösségi biztonságot hoz létre, tehát nem más foglalkoztatóval szembeni érdekképviselést, hanem a teljes piaccal szembeni garanciát kínálva.

A Third Root Community Health Center, Nicolette Dixon igazgatása alatt egy ennél sokkal egyszerűbb formában működik. A 2008-ban, Brooklynban alapított szövetkezet 6 egészségügyi szakember 100 százalékos tulajdonában van (Third Root... 2017a). A társaság olyan közvetlen előnyei mellett, mint az infrastrukturális függetlenség megőrzése, igen erős kulturális-ideológiai kötődés, a munkásmozgalmak hagyományos baloldalisága melletti elköteleződés jellemzi. Az alkalmazotti tulajdonban lévő munkásszövetkezet jövedelem alapú mozgó skálát alkalmaz szolgáltatásainál, melyek részben céges továbbképzések, egészségügyi szűrések, közösségi oktatás hátrányos helyzetű közösségeknek. 36 állandó alkalmazottat foglalkoztatnak.

A Third Root azonban főként nem hagyományos gyógyászati, egészségügyi szolgáltatásokat nyújt, úgymint akupunktúra, jóga, masszázs, meditáció és gyógynövény-terápia. Célközönsége bármilyen társadalmi hátrányt szenvedő csoport tagja: színes bőrűek, melegek és leszbikusok, bevándorlók, amit nyíltan hirdet is, és az árszabásnál alkalmaz. Céljuk nem csupán a gyógyítás, hanem a társadalmi beilleszkedés segítése, ezért alkalmazottaik nem csupán szakképzett terapeuták, hanem szociális szakemberek is egyben.

Elsődleges feladatuk mellett partnerintézményeknek is tartanak jogatanfolyamokat; partnereik más szociális szervezetek New Yorkban és Brooklynban, főként kisebbségvédelem és bevándorlókat támogató vállalkozások, intézmények. Emellett a legkülönbözőbb témákban szerveznek workshopokat, úgymint önvédelem, gyermekvédelem, gyógyszerkészítés stb. (Third Root... 2017b). A közösség tagjai a jövedelmük alapján fizetnek a szolgáltatásokért, önbevallás alapján; és mint említettük, a szövetkezet megalapulásának és működésének is erős ideológiai beágyazottsága van, melyet elsősorban a társadalmi igazságtalanság és elnyomás elleni küzdelem, de általános kapitalizmusellenesség is jellemez.

A közösségi egészségközpontok Amerika-szerte olyan csoportokat céloznak, melyek számára vagy társadalmi-gazdasági helyzetük, vagy földrajzi elszigeteltségük okán nehezen elérhetőek az egészségügyi szolgáltatások. Ennek megfelelően a kormány egy háló-

Fotó/Gönczö Viktor

zati modellt is kidolgozott a különféle betegségek és erőforrások feltérképezésével, mely támpontot ad arra, hogy hol és milyen szervezeteket támogasson (Griffin et al. 2008). Az 1965-ben létrehozott szövetségi hálózat 8000 központja mellett azonban a piaci és társadalmi igényeknek megfelelően egyéb intézmények is létrejönnek, mint a fent említett szövetkezet (Adashi et al. 2010:2047). A Third Root egy olyan sajátos megoldást kínál, ami egyfelől piaci alapokon működik, a szövetkezeti tulajdonlás hagyományos struktúrájára épít, ugyanakkor nem csupán szolgáltatásai szociális tartalmúak, hanem a fogyasztók számára szociális rászorultsági elvet is megvalósít. Habár ezzel a profitorientáció elcsúszik a nonprofit irányába, teljesen mégsem zárható ki, így egy életképes, egyben a társadalmi környezethez is alkalmazkodó, rugalmas vállalkozási formát láthatunk benne.

Ausztráliában is, akárcsak bárhol a világban, a legtöbb szociális szervezet a nonprofit szektorba tartozik, ám a szövetkezeti vállalkozások is jelen vannak a szociális szférában. Ezek főként az alábbi területeken nyújtanak szolgáltatásokat: szociális lakhatás, oktatás és képzés, foglalkoztatási szolgálatok, idősgondozás, szociális támogatás, gyermekgondozási és egészségügyi szolgáltatások. Számosan közöttük kifejezetten hátrányos helyzetűekre specializálódtak, úgymint, munkanélküliek, alacsony jövedelműek, etnikai kisebbségek, idősek, fogyatékossgal élők és az őslakosok (Co-operative... 2017). Sokan működésükhöz állami vagy helyi támogatást kapnak. A legújabb forma a kontinens-országban a szociális vállalkozás, mely alapvetően profittermelőként, ám szociális célokkal működik.

A Community Child Care Co-operative, Diane Lawson és a négyfős igazgatóság, valamint egy hétfős testület igazgatásával 1978-ban alapult Sydney egyik kertvárosában. A tagsági tulajdonú szövetkezet gyermekgondozással, gyermekvédelemmel és tanácsadással foglalkozik, magas szintű szakmai ellenőrzés és tanácsadás mellett; alkalmazottainak száma 40 fő, a tagok száma pedig 2040 (Community Child... 2017a). A hetvenes évek feminista és női szakszervezeti mozgalmából nőtte ki magát, elsősorban a munkába visszaálló nők gyermekgondozásának ellátására. A szövetkezet azonban nem csupán bölcsődei ellátást biztosít, hanem különleges készségfejlesztést, oktatást és anyasági támogatásokat is. Állami támogatást hosszú időn át egyáltalán nem kapott, főként az 1900-ban alapított Óvodaszövetség és Sydney Nappali Bölcsőde támogatta. 1984-ben az alapító is megvonta korábbi támogatásait, és publikálásból, workshopok szervezéséből, tréningek tartásából tartotta fenn magát a szövetkezet. A szövetségi kormányzat ekkor szánta rá magát, hogy újra támogatást nyújtson a szervezetnek (Community Child Care Co-operative 2017b).

A közösségi gyermekgondozás mellett a szövetkezet jelentősen továbbfejlődött, és mára magas szintű pedagógiai szakszolgálatot is teljesít, a tanács tagjai között elismert szakemberek, egyetemi oktatók is fellelhetők. A tanácsadáson túl könyveket, folyóiratokat, magazinokat és szakmai anyagokat adnak ki (Rattler é.n.). Létrejötté beágyazódik a tágabb szociális szféra érdekvédelmének fejlődésébe, és ebben az értelemben az Új-Dél-Wales egészére kiterjedő feladatköre előzményének tekinthető az állami szociális tanács-tól kezdve a női mozgalmakon és szakszervezeti bizottságokon át sok egyéb szervezetig, és szoros kapcsolatban áll ma is a később, 1981-ben létrejött (akkor még Blacktown City

Community Services Council néven működő) Community Resource Networkkel. Konkrét mintaadó intézménye az 1971-ben alakult Community Child Care Victoria volt; a hetvenes évek második felében sorra nyíltak a kisebbségi gyermekvédelemmel foglalkozó szövetkezetek Ausztráliában, az azt megelőző, a migrációs politikában bekövetkezett fordulat következtében (Brennan 1998:144).

Miközben piaci feltételek mellett működik, a szövetkezet tagsága profitot termel, és a fent említett forrásokból származó haszonból jutalékot oszt. Mint szociális érdekvédelmi és tanácsadó szervezet állami felügyelet alatt áll (Australian Government 2017). Az egyes államok azonban külön törvényhozással szabályozzák a szövetkezetek működését. 2016-ban újabb kiegészítés született a 2009-es szövetkezeti törvényhez Nyugat-Ausztráliában, mely még könnyebbé tette azok működését, így például lehetővé tette egyszerre több államban való működésüket. A szabályozás elsősorban éppen a szövetkezetek piaci versenyképességének növelését célozta, különösen a kis szövetkezetekét (8 millió dollár bevétel vagy 30 alkalmazott alatt), és ennek érdekében a kormányzati ellenőrzést csökkentette (Western Australia 2016). A piaci helyzet és a szociális funkció állami szerepköre úgy tűnik, hogy egyensúlyban tartja a szociális szövetkezet működését Ausztráliában anélkül, hogy bármelyik feltételrendszer lényegesen sérülne.

Összefoglalás

Igyekeztünk úgy összeválogatni példákat a nagyvilágból, hogy a különféle piaci és állami környezetnek való megfelelést demonstrálhassuk vele. A legfontosabb cél annak illusztrálása volt, hogy nem szociális szövetkezetek is képesek szociális célokat megvalósítani akár piaci, akár redisztributív környezetben a legkülönbélebb állami szabályozások és korlátozások mellett is. A közvetlen és kizárólagosan szociális szerepkör ideális esetben kis szövetkezetek segítségével, piaci szereplőként valósítható meg a legjobban, legalábbis erre igyekeztünk mind társadalmi környezetükben (keresletük), mind szabályozói környezetükben különböző példákat bemutatni.

Nem kétséges, hogy a szövetkezeti forma életképes ma is, sőt a fejlődés egyik legfontosabb irányvonalát képviselheti szociális területen is, ám az állami vagy egyéb központosított szociális szerepvállalással való túlzott és közvetlen strukturális összekapcsolása nem feltétlenül járul hozzá a leghatékonyabb működéshez. Ha az egész társadalmat utópiászerűen egalitáriusnak képzeljük el, akkor a szövetkezet annak központi termelői formája, hiszen a leginkább járul hozzá a társadalomban a javak egyenlő elosztásához (Wright 2010:149). Egy ilyen idealizált kép azonban nem veszi figyelembe a már meglévő fejlődést, kialakult formákat és eltérő gazdasági és politikai körülményeket (Kaswan 2012). A munkás szövetkezetek talán éppen a legkevésbé sikeresek ebben a világban, az összes szövetkezet 98 százaléka tagság alapján fogyasztói szövetkezet (beleértve a hitelszövetkezeteket is) (Deller et al. 2009:11). Mellettük a termelőszövetkezetek játszanak még nagyobb szerepet. Különösen így van a mezőgazdaságban: Finnország tejtermelésének 96 százalékát, Lengyelországban 75 százalékát, az Egyesült Államokban 98 százalékát, és

mint láttuk, Új-Zélandon 95 százalékát állítják elő szövetkezetek (International Co-operative Alliance 2015).

Mind ez nem azt jelenti, hogy az a fejlődési útvonal, ami a szociális vállalkozási formák esetén az üzletiességet hangsúlyozza, rovására mehet a szociális környezetnek, hiszen a jól ismert Elkington féle hármas optimalizálás⁵ ezt már rég körüljárta kellő elméleti alappal (Elkington 1998). Csupán azt hangsúlyoznánk, hogy a szociális szférában egyre nagyobb jelentőséget nyert üzleti eszközök (mint például a marketing) és a szervezeti célok adaptálása érdekében szükséges enyhébb regionális politika együttesen olyan fejlődési útvonalat vázol, mely összhangban van a szövetkezet eredeti feltételrendszerével, így újabb szervezeti megoldások helyett az immanens előnyök támogatása különösen fontos lehet.

Irodalom

- Adashi, Eli Y.–Geiger, H. Jack–Fine, Michael D. (2010): Health care reform and primary care – the growing importance of the community health center. *The New England Journal of Medicine*, 362., (22.), 2047–2050.
- Álvarez, Anicia García–González, Armando Nova (2014): Food Production and Import Substitution in the Cuban Reform Process. In: Brundenius, Claes–Torres Pérez, Ricardo (eds.): *No More Free Lunch. Reflections on the Cuban Economic Reform Process and Challenges for Transformation*. Cham: Springer. 83–109.
- Amnesty International (2011): *The State of the World's Human Rights*. London: Amnesty International.
- Australian Government (2017): *RTO Report. 90842 – Community Child Care Co-Operative Ltd (NSW)*. <http://training.gov.au/Organisation/Details/90842#> (Letöltve: 2017. február 3.)
- Borzaga, Carlo–Tortia, Ermanno (2010): The Economics of Social Enterprises. An Interpretive Framework. In: Becchetti, Leonardo–Borzaga, Carlo (eds.): *The Economics of Social Responsibility. The World of Social Enterprises*. London: Routledge. 15–34.
- Brennan, Deborah (1998): *The Politics of Australian Child Care: Philanthropy to Feminism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brooking, Tom (2004): *The History of New Zealand*. Westport: Greenwood Press.
- Chu, Julie Y. (2010): *Cosmologies of Credit. Transnational Mobility and the Politics of Destination in China*. London: Duke University Press.
- CIR (2014): *Annual Report 2014. An NGO Perspective on Challenges to Accessing Protection in the Common European Asylum System*. Brussels: European Council on Refugees and Exiles.
- Community Child Care Co-operative (2017a): *Our People*. <http://cccncsw.org.au/about-us/our-people> (Letöltve: 2017. február 3.)
- Community Child Care Co-operative (2017b): *Our History*. <http://cccncsw.org.au/about-us/our-history> (Letöltve: 2017. február 3.)
- Co-op Connection (2017a): *Are co-ops good employers? Co-op faq*. http://www.coopconnection.ca/wps/portal/fclretail/FCLInternet/CoopStores/CoopFAQ/?ut/p/a1/04_Sj9CPYkssy0xPLMnMz0vMafGjzOKNQGjDjdxMTQz8fVxNDDz9HYNDgk3dDYMDzYAKlpEVGPj5Gxh4uoc6-QS5BRoYABWQpt_C09wNqD_Qz8gJwNflwNOYOP0GOICJASH94fpR-vhVRKEagcWHqAqweAGsAl8bC3JDQyMMMj3THRUVARnGC_A!/_dl5/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/#TopofPage (Letöltve: 2017. január 16.)
- Co-op Connection (2017b): *About co-op stores*. <http://www.coopconnection.ca/wps/portal/fclretail/FCLInternet/AboutUs/FCL/> (Letöltve: 2017. január 16.)
- Co-operative Development Services Ltd. (2017): *Co-operative models*. <http://www.coopdevelopment.org.au/cselinks.html> (Letöltve: 2017. január 20.)
- Cutts, Robert L. (1992): Capitalism in Japan: Cartels and Keiretsu. *Harvard Business Review*, 70., (4.), 48–55.
- Dana, Leo Paul–Schoeman, Jason (2010): An Entrepreneurial Innovation: Mega Cooperatives. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 4., (1), 67–88.
- Deller, Steven–Hoyt, Ann–Hueth, Brett–Sundaram–Stukel, Reka (2009): *Research on the Economic Impact of Cooperatives*. Madison: University of Wisconsin Center for Cooperatives.

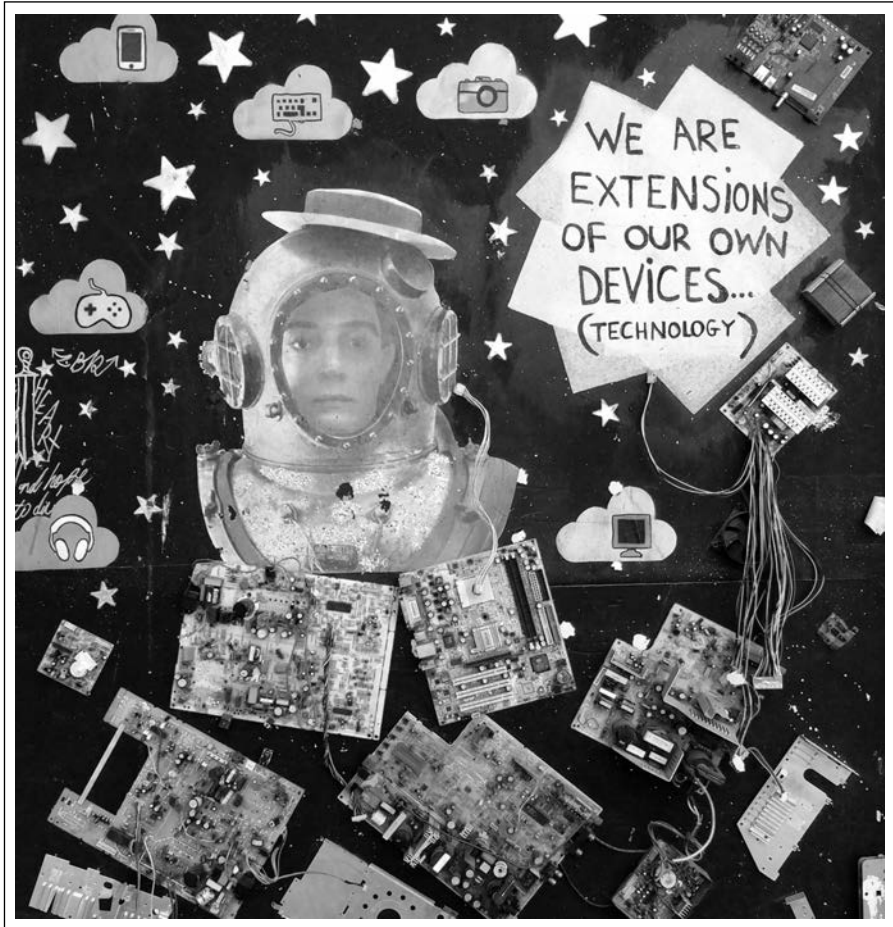
- Editorial (2007): A bold step forward for Fonterra. *The New Zealand Herald*, 2007. November 17.
http://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?c_id=1&objectid=10476604 (Letöltve: 2017. január 18.)
- Ecured (2012): *Cotorro*. <http://www.ecured.cu/Cotorro> (Letöltve: 2017. január 17.)
- Elkington, John (1998): *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of Twenty-First Century Business*. Oxford: Capstone.
- Európai Bizottság (2017): *Social Enterprise*. http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_hu (Letöltve: 2017. január 23.)
- Fairbairn, Brett (1989): *Building a dream: the co-operative retailing system in western Canada, 1928–1988*. Saskatoon: Western Producer Prairie Books.
- Fauquet, Georges (1927): Principal Types Of Cooperative Relations Between Producers And Consumers Of Agricultural Products. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 3., (1), 64–79.
- Fonterra (2009): *Three-step process to strengthen Fonterra's capital structure that retains 100% farmer control and ownership*. 2009. September 18.
http://www.fonterra.com/wps/wcm/connect/Fonterra_Global_en/Fonterra/Hub%20Sites/News%20and%20Media/Media%20Releases/Three-step%20process%20to%20strengthen%20Fonterra's%20capital%20structure%20that%20retains%20100%20farmer%20control%20and%20ownership/Three-step%20process%20to%20strengthen%20Fonterra's%20capital%20structure%20that%20retains%20100%20farmer%20control%20and%20ownership?pageID=Z6QReDeK9D6MHL6JHD4JMS64JP4JMG64BE4MM07MPCAJM4711D43OKCMPD63SCKK1 (Letöltve: 2017. január 18.)
- Fonterra (2016): *Annual Financial Results 2016*. <http://view.publitas.com/fonterra/fonterra-financial-statements-2016/page/1?MOD=AJPERES> (Letöltve: 2017. január 18.)
- Fonterra (2017a): *About Us*. <http://www3.fonterra.com/nz/en/about-us.html> (Letöltve: 2017. január 18.)
- Fonterra (2017b): *Board of Directors*. <http://www.fonterra.com/nz/en/about/our+governance/board+of+directors> (Letöltve: 2017. január 18.)
- Frank, Marc–Valdés, Rosa Tania (2014): Cuba looks to cooperatives to slow rise of capitalism. *Reuters*, 2014. április 14.
<http://www.reuters.com/article/us-cuba-reform-cooperatives-idUSBREA3C0CD20140414> (Letöltve: 2017. január 25.)
- Gay, Edward (2009): Fonterra offers farmers more shares in new capital structure. *The New Zealand Herald*, 2009. Sept. 18, http://www.nzherald.co.nz/business/news/article.cfm?c_id=3&objectid=10598184 (Letöltve: 2017. január 18.)
- Gide, Charles (1921): *Consumers' Co-operative Societies*. Manchester: The Co-operative Union Limited.
- González, Armando Nova (2013): Agricultural Cooperatives in Cuba: 1959–Present. In: Harnecker, Camila Piñeiro (ed.): *Cooperatives and Socialism. A View from Cuba*. New York: Palgrave Macmillan. 279–292.
- Gordon, Andrew (1991): *Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan*. Berkeley: University of California Press.
- Grant Thornton International (2013): *Financial Statements and Report of Independent Certified Public Accountants*. Recreational Equipment, Inc.
<http://www.rei.com/content/dam/documents/pdf/Finacial%20Statements/2012%20REI%20Finacial%20Statements.pdf> (Letöltve: 2017. január 16.)
- Gray, Stuart–Le Heron, Richard–Stringer, Christina–Tamasy, Christine (2007): Competing from the edge of the global economy: The globalising world dairy industry and the emergence of Fonterra's strategic networks. *Die Erde; Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 138., (2), 127–146.
- Gray, Stuart–Le Heron, Richard (2010): Globalising New Zealand: Fonterra Co-operative Group, and shaping the future. *New Zealand Geographer*, 66., (1), 1–13.
- Green Party (2011): Fonterra must explain self-reporting inaccuracy. *Scoop Independent News*, 2011. December 13.
<http://www.scoop.co.nz/stories/PA1112/S00093/fonterra-must-explain-self-reporting-inaccuracy.htm> (Letöltve: 2017. január 31.)
- Griffin, Paul M.–Scherrer, Christina R.–Swann, Julie L. (2008): Optimization of community health center locations and service offerings with statistical need estimation. *IIE Transactions*, 40., (9), 880–892.
- Grubel, Ruth (1999): The Consumer Co-op in Japan: Building Democratic Alternatives to State-Led Capitalism. In: Ellen Furlough–Carl Strikwerda (eds.): *Consumers Against Capitalism? Consumer Cooperation in Europe, North America, and Japan, 1840–1990*. Lanham: Rowman and Littlefield. 303–330.
- Gute, David M.–Siqueira, Eduardo–Goldberg, Julia S.–Galvão, Heloisa–Chianelli, Mónica–Pirie, Alex (2009): The Vida Verde Women's Co-Op: Brazilian Immigrants Organizing to Promote Environmental and Social Justice. *American Journal of Public Health*, 99., (3), 495–498.
- Hembry, Owen (2008): Meat mega merger hits a bumpy road. *The New Zealand Herald*, 2008 April 14.

- http://www.nzherald.co.nz/business/news/article.cfm?c_id=3&objectid=10503899 (Letöltve: 2017. január 18.)
- Hibberd, Paul (1968): The Rochdale Tradition in Co-operative History: Is it Justified? *Annals of Public and Cooperative Economics*, 39., (4.), 531–557.
- Imada, Makato (2010): Civil Society in Japan: Democracy, Voluntary Action, and Philanthropy. In: Henk, Vinken–Yuko, Nishimura–Bruce, L. J. White–Masayuki, Deguchi (eds.): *Civic Engagement in Contemporary Japan*. New York:Springer. 21–41.
- International Co-operative Alliance (2015): *Co-op facts and stats*. <http://ica.coop/en/co-op-facts-and-stats> (Letöltés: 2017. február 3.)
- International Organisation of Industrial and Service Cooperatives (2014): *A Cuban Economic “Update” with an Emphasis on Worker and Producer Cooperatives: 498 Enterprises Approved So Far*. CICOPA, 2014/Sept. <http://www.cicopa.coop/A-Cuban-economic-update-with-an.html> (Letöltve: 2017. január 17.)
- IOM (2014): *World Migration Report: Migrant Well-being and Development*. Geneva:IOM.
- JCCU (2017): *About us. History*. <http://jccu.coop/eng/aboutus/history.php> (Letöltve: 2017. január 18.)
- Johnson, Cat (2014): Cuba is Using Cooperatives to Decentralize its Economy. *Shareable*, 2014 December 29. <http://www.shareable.net/blog/cuba-is-using-cooperatives-to-decentralize-its-economy> (Letöltve: 2017. január 25.)
- Kaswan, Mark J. (2012): Awakening the Sleeping Giant: Interstitial Transformation and the Cooperative Movement. *New Political Science*, 34., (3), 366–372.
- King, Rachel (2015): REI Appoints First CIO. *The Wall Street Journal*, 2015 September 1. <http://blogs.wsj.com/cio/2015/09/01/rei-appoints-first-cio/> (Letöltve: 2017. január 16.)
- Kjeldsen, Jim (1998): *The Mountaineers. A History*. Seattle:The Mountaineers.
- Kobe Co-op コープこうべ (2016): *Bevezetés/áttekintés. A szövetséget. の紹介 / 概要. 生活協同組合コープこうべ*. <http://www.kobe.coop.or.jp/about/organization/info.php> (Letöltve: 2017. január 24.)
- Kobe Co-op コープこうべ (2017): *A szövetséget története, a kezdetek. (Szeretet és együttműködés) について 歴史原点は「愛と協同」.* <http://www.kobe.coop.or.jp/about/organization/history.php> (Letöltve: 2017. január 18.)
- Kojima, Sakura (1999): Foundry Industry. In Okada, Yoshitaka (ed.): *Japan’s Industrial Technology Development. The Role of Cooperative Learning and Institutions*. Tokyo:Springer-Verlag. 61–103.
- Kojima, Sakura–Okada, Yoshitaka (1997): *Catching up to Leadership. The Role of Technology-Support Institutions in Japan’s Casting Sector*. Washington:The World Bank.
- Krishna, Gowri J. (2013): Worker Cooperative Creation as Progressive Lawyering? Moving Beyond the One-Person, One-Vote Floor. *Berkeley Journal of Employment & Labor Law*, 34., (1), 65–107.
- Maher, Matthew–Emanuel, David (2005): The Cost of Cooperative Ownership: Estimates of The Costs To Fonterra’s Farmer Owners. *Pacific Accounting Review*, 17., (1), 37–48.
- McBride, Glynn (2014): *Agricultural Cooperatives: Their Why and Their How*. Westport:AVI Publishing.
- McFadzean, John (2008): *The Co-operators – A History of the Fenwick Weavers*. Kilmarnock:East Ayrshire North Communities Federation Ltd.
- McGregor, Jena (2015): One big reason REI can decide to skip Black Friday. *The Washington Post*, 2015. October 28, http://www.washingtonpost.com/news/on-leadership/wp/2015/10/28/one-big-reason-rei-can-decide-to-skip-black-friday/?utm_term=.e44ee95d8c0d (Letöltve: 2017. január 16.)
- Morse, Gardiner (2003): Gearing Up at REI. *Harvard Business Review*, 2003. May. <http://hbr.org/2003/05/gearing-up-at-rei> (Letöltve: 2017. január 16.)
- Mountain Project (é. n.): <http://www.mountainproject.com/> (Letöltve: 2017. január 16.)
- NCBA CLUSA (2014): *U.S. – Cuba Cooperative Working Group*. <http://www.ncba.coop/us-cuba-about> (Letöltve: 2017. január 17.)
- NZX launches milkpowder futures. (2009): *National Business Review*. NZPA. 2009. June 4. <http://www.nbr.co.nz/article/nzx-launches-milkpowder-futures-103322> (Letöltve: 2017. január 18.)
- Office of the Secretary U.S. Department of Labor (2012): *The Latino Labor Force in the Recovery*. http://www.dol.gov/_sec/media/reports/HispanicLaborForce/HispanicLaborForce.pdf (Letöltve: 2017. február 2.)
- Oficina Nacional de Estadística e Información (2015): *Anuario Estadístico de Cuba 2014. Capítulo 9. Agricultura, ganadería, silvicultura y pesca*. Habana:ONE.
- Okazaki, Tetsui (2001): The Role of Holding Companies in Pre-war Japanese Economic Development: Rethinking Zaibatsu in Perspectives of Corporate Governance. *Social Science Japan Journal*, 4., (2.), 243–268.

- Patten, Eileen (2016): Racial, gender wage gaps persist in U.S. despite some progress. *Pew Research Center*, 2016 July 1. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/01/racial-gender-wage-gaps-persist-in-u-s-despite-some-progress/> (Letöltve: 2017. február 2.)
- Petchey, Peter (1998): La crème de la crème. *Welcome to the Hocken: Bulletins of the Friends of the Hocken Collections*, (26.), 1–5.
- Philpott, H. G. (1937): *A History of the New Zealand Dairy Industry: 1840–1935*. Wellington:Government Printer.
- Prospera (2013): *Return of Organization Exempt from Income Tax*. http://prosperacoops.org/sites/default/files/prospera_2013_990_v2.pdf (Letöltve: 2017. január 20.)
- Prospera (2017): *Who We Are*. <http://prosperacoops.org/who-we-are> (Letöltve: 2017. január 20.)
- Rattler (é.n.): *Community Child Care Co-operative (NSW)*. Marrickville, Sydney NSW.
- Recreational Equipment, Inc. Bylaws. <http://www.rei.com/content/dam/documents/pdf/REI%20Bylaws.PDF> (Letöltve: 2017. január 16.)
- REI (2015): *Stewardship report*. <http://www.rei.com/content/dam/documents/pdf/Stewardship%20Reports/2015StewardshipReport.pdf> (Letöltve: 2017. január 16.)
- REI Co-op (2017a) *About REI*. <http://www.rei.com/about-rei.html> (Letöltve: 2017. január 31.)
- REI Co-op (2017b): *Dream it. Learn it. Do it*. <http://www.rei.com/learn.html> (Letöltve: 2017. január 16.)
- Riethmuller, Paul (1994): Consumer Cooperatives: A Neglected Part of the Japanese Distribution Industry. *Review of Marketing and Agricultural Economics*, 62., (3), 389–398.
- Royce, Frederick S.–Messina, William A. Jr.–Alvarez, José (1997): An Empirical Study of Income and Performance Incentives on a Cuban Sugarcane CPA. In: *Cuba in Transition*. Volume 7. Washington, Association for the Study of the Cuban Economy (ASCE). 457–471.
- Saito, Yoshiaki (2010): *A Brief Chronicle of the Modern Japanese Consumer Cooperative Movement*. Tokyo:JCCU.
- Salgado, Gisela Rodríguez (2013): Servipas, pionera en cooperativa no agropecuaria en el municipio habanero del Cotorro. *Radio COCO*, 2013. October 10. <http://www.radiococo.icrt.cu/noticias/servipas-pionera-en-cooperativa-no-agropecuaria-en-el-municipio-habanero-del-cotorro/> (Letöltve: 2017. január 17.)
- Schaede, Ulrike (2000): *Cooperative Capitalism. Self-Regulating, Trade Association, and the Anti monopoly Law in Japan*. Oxford:Oxford University Press.
- Schoening, Joel (2009): Cooperative Replication at WAGES. *Grassroots Economic Organizing (GEO) Newsletter*, 2., (3), <http://www.geo.coop/node/364> (Letöltve: 2017. január 20.)
- Shnayerson, Michael (2012): 1963 American Summit: Jim Whittaker – Back on Earth. *National Geographic*, 2012. March 15. <http://www.nationalgeographic.com/adventure/everest/jim-whittaker/> (Letöltve: 2017. január 16.)
- Smellie, Patrick (2013): NZ a decade behind Europe on sustainability, says Fonterra boss. *National Business Review*, 2013. Nov. 8. <http://www.nbr.co.nz/article/nz-decade-behind-europe-sustainability-says-fonterra-boss-bd-148416> (Letöltve: 2017. január 31.)
- Third Root Community Health Center (2017a): *Staff* <http://thirdroot.org/practitioners/staff/> (Letöltve: 2017. január 20.)
- Third Root Community Health Center (2017b): *Third Root History*. <http://thirdroot.org/third-root-history/> (Letöltve: 2017. január 20.)
- Thomas, Antonio (2004): The Rise of Social Cooperatives in Italy. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 15., (3), 243–263.
- Torrie, Yve–Buczek, Mark–Morose, Greg–Tickner, Joel (2009): *Best Practices in Product Chemicals Management in the Retail Industry*. Lowell:Green Chemistry & Commerce Council.
- Villotti, Patrizia–Zaniboni, Sara–Fraccaroli, Franco (2014): Les entreprises à économie sociale en Italie. *Insertion professionnelle et handicap psychique*, 40., (2), 57–65.
- Western Australia (2016): *Co-operatives Amendment Act 2016*. [http://www.slp.wa.gov.au/pco/prod/FileStore.nsf/Documents/MRDocument:28551P/\\$FILE/Co-operatives%20Amendment%20Act%202016%20-%20\[00-00-00\].pdf?OpenElement](http://www.slp.wa.gov.au/pco/prod/FileStore.nsf/Documents/MRDocument:28551P/$FILE/Co-operatives%20Amendment%20Act%202016%20-%20[00-00-00].pdf?OpenElement) (Letöltve: 2017. február 3.)
- Williams, Richard C. (2007): *The Cooperative Movement. Globalization from Below*. Aldershot:Ashgate.
- Worldwatch Institute (2012): *Membership in Co-operative Businesses Reaches 1 Billion*. 2012. February 22. <http://www.worldwatch.org/membership-co-operative-businesses-reaches-1-billion> (Letöltve: 2017. január 17.)
- Wright, Erik Olin (2010): *Envisioning Real Utopias*. New York:Verso.
- Xiang, Biao–Lindquist, Johan (2014): Migration infrastructure. *International Migration Review*, 48., Golden Anniversary Issue, 122–148.
- Yamazaki, Yukiko (2012): Recent History of citizen Co-operatives in Japan and JCCU's "2020 Vision". *Cadernos Gestão Social*, 3., (2), 293–304.

Jegyzetek

- 1 Ez a tanulmány a „Foglalkoztatási paktum Békés megyében” c. TOP-5.11-15-B51-2016-00001 számú projekt keretében készült.
- 2 Az angol fogyasztási szövetkezeti mozgalmat 28 takács hozta létre 1844-ben, Rochdale-ben. Elképzelésük legfontosabb eleme az volt, hogy a közvetítő kereskedelmet ki kell kapcsolni. Üzletrészeik segítségével gyűjtöttek tőkét, majd olyan üzleteket nyitottak, amelyekben a tagokon kívül bárki vásárolhatott. A nyereség főként éppen a kívülállók vásárlásaiból származott, amit viszont a tagok között, saját vásárlásaik arányában osztottak fel. A haszonból műhelyeket, lakásokat építettek, telkeket vásároltak és munkasköröket szerveztek. A minta komoly anyagi előnyhöz juttatta alkalmazóit, ám ezen felül a demokrácia iskolájának is tekintették, amennyiben a tagok anyagi érdekeinek védelmét összekötötték a közösségi kulturális étellel (Hibberd 1968).
- 3 San Francisco, Sacramento, Reno, Los Angeles, San Diego, Boston, New England térsége, New York térsége: Philadelphia, Washington D.C., Virginia, Maryland térsége, Chicago környéke, Minneapolis, Denver, Atlanta, Portland és Puget Sound környékén vannak ilyen programok.
- 4 A portsmouth-i béke miatt kitört lázadás.
- 5 Ez egy három – társadalmi, környezeti és pénzügyi – részből álló, eredendően számviteli keretrendszer. Számítálan szervezet használja, hogy teljesítményét tágabb perspektívából tudja értékelni, és így nagyobb üzleti értéket állítson elő a fenntartható fejlődés és a társadalmi felelősség keretein belül.

Fotó/Gönczö Viktor

TÁRSADALMI MOZGALMAK ÉS CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK AZ EURÓPAI VÁLSÁGBAN

– változó kutatási koncepciók és elméletek

Szabó Máté

- della Porta, Donatella (2015): *Social Movements in Times of Austerity: Bringing Capitalism Back into Protest Analysis*. Polity Press:Cambridge.
- Fillieule, Olivier–Accornero, Guya (eds.) (2016): *Social Movement Studies in Europe. The State of the Art*. Berghahn Books:New York–Oxford.
- Fominaya, Cristina Flesher–Cox, Laurence (eds.) (2013): *Understanding European Movements. New Social Movements, Global Justice Struggles, Anti-austerity Protest*. Routledge:London–New York.

Európa országai, és maga az EU-integráció 2008 óta gazdasági és pénzügyi, illetve társadalmi és politikai válsághelyzetben vannak, avagy voltak. Közismert, hogy az ilyen válságos periódusok mobilizálják a társadalmi mozgalmakat, tiltakozásokat és a civil kezdeményezéseket azáltal, hogy újraalakítják gazdasági, társadalmi és politikai keretfeltételeiket. A mozgalmak kutatói között pedig ismételten megindul a vita arról, hogy mi az új, és miben különbözik a régítől, van-e annak létjogosultsága, hogy új mozgalmi ciklusról, hullámról beszéljünk, lehet-e, kell-e új elméleti és módszertani keretek között értelmezni azokat, avagy elegendőek a kutatás ismert formái. A válságperiódus ismét a kutatások és publikációk sokaságában testesült meg, amelyből itt néhány dokumentumot ismertetnék a fentiek szempontjából.

A 20. század nyolcvanas évei óta nagyon megélnékült a társadalmi mozgalmak és a civil társadalom kutatása Európában, és igyekszik felzárkózni a korábban induló és jóval kiterjedtebb USA-beli kutatásokhoz. Utóbbi azonban még mindig sok kívánnivalót hagy maga után, ahogyan Fillieule és szerkesztőtársa (2016) áttekintik az európai országok

nagy részét a mozgalmakutatás fejlődése szempontjából készített esettanulmányokkal (még Magyarország is szerepel benne – igaz a Civil Szemle említése nélkül). Való igaz, ha az erre a területre szakosodott állások számát vesszük tekintetbe az egyetemeken, avagy a hivatkozási indexeket, akkor itt is az USA a vezető hatalom (Fominaya–Cox 2013:25), de a sokféleség, az eltérő koncepciók kreativitása terén Európa, és ma már nem csak a nyugati fele, egyre „versenyképesebb”. Régi téma, hogy mennyiben azonosak és különbözőek a mozgalmi hullámok az USA-ban és Európában, amiről érdekes viták zajlanak (1968 eltérő szerepe, a polgárjogi mozgalom, avagy az ökológiai mozgalmak sajátosságai), ám az újabb tendenciák a „global justice” és az „anti austerity” típusú „occupy” mozgalmak és tiltakozási hullámok a globális új mobil média és sok más tényező következtében egyszerre jelentkeznek Észak-Amerikában és Európa nyugati, déli és keleti felén egyaránt.

Ezek a kötetek nem kívánják eldönteni ezeket a vitákat, hanem Európára koncentrálni kívánják számba venni az ezen a már integrálódó, „europaizálódó” kontinensen az aktuális mobilizációs tendenciákat. Fillieule és szerkesztőtársa (2016) tíz tanulmányban a különféle fontos mozgalmatípusokat veszik számba az európai társadalmakban, mint a 68-as mozgalmakat, az 1989-es rendszerváltás mozgalmait, a munkásmozgalmat, a szélsőjobbot, a migrációs és etnikai mozgalmakat, a munkanélküliek és a „prekariátus”, a részlegesen és időlegesen foglalkoztatottak mozgalmait, a globális igazságosság, az ökológiai, a női és az „occupy” mozgalmakéit. Az egyes kiválasztott nemzeti szakirodalom, kutatás és fórumok bemutatása pedig 25 országtanulmányban történik meg, amelyek között Oroszország, Románia és Magyarország képviselik a posztkommunista országokat. A kötetet a szerkesztői bevezető nyitja meg, és Európában és a világon egyaránt elismert német Dieter Rucht összefoglalója zárja le.

Fominaya és Cox (2013) hasonlóan szisztematikus áttekintést ad az újabb európai mozgalmakról, főképp a kötet címében is kiemelt két új hullámról, amelyek a 20. század „új társadalmi mozgalmi” bázisán alakultak ki, a „global justice” és az „anti-austerity protest” új mintáiról. Kelet-Európát a kötetben Gagyi Ágnesnek a romániai és a magyarországi „alterglobalizációs” mozgalmakról írott tanulmánya képviseli (im. 143–158).

Fominaya és Cox a bevezetőben (2013:4) adnak produktív elméleti-módszertani kiindulópontot a mozgalmakutatás Európa-értelmezéséhez, és a mozgalmak és civil kezdeményezések új hullámainak vizsgálatához.

1. Európában a nemzeti mozgalmi történelmek (national movement histories) eltérő és változatos mozgalmi „tájakat” (movement landscapes) írnak körül, amelyek nem korlátozhatóak az eltérő politikai keretfeltételekre (political opportunity structures).

2. A nemzeteket átfogó folyamatok (cross-national processes) Európában a tanulás, a szövetségkötés és a kölcsönös inspirációk és a diffúzió révén egy belsőleg differenciált mozgalmi teret alkotnak meg (movement space).

3. A megelőző mozgalmak hullámai és azok speciális nemzeti történelmei a jelenkori mobilizáció fontos elemei.

4. Az európai mozgalmi fejlődés egyik fontos sajátossága – az USA-éval szemben – a nemzeti mozgalmatörténetek egymásra hatása és elkülönülése, amely a kvantitatív

összehasonlító módszerekkel folytatott elemzések mellett a kvalitatív szempontokat helyezi előtérbe.

5. Az európai mozgalmi hagyományok eme történetiségéhez alkalmazkodó elméleti koncepciók és módszertan alkalmazása válik szükségessé az európai kutatásban, a kontinuitás és a változások megmutatása érdekében, amely a lokális, nemzeti, transznacionális és európai elemzési szintek kölcsönhatásainak értelmezésére alkalmas.

Ezek a szempontok gyümölcsözően alkalmazhatóak a Fillieule–Accornero szerkesztette kötet szerzeágazó elemzéseivel kapcsolatosan is. E kötet szerkesztői erőteljesebben hangsúlyozzák az USA-beli fejlődési modell domináns diffúzióját, és az európai kutatás felzárkózását remélik az USA-belihez, de végkövetkeztetésük hasonló Fominaya és Cox álláspontjához. Szerintük az európai tradíciók Lorenz von Stein, Le Bon, Marx, Tocqueville, Touraine és Habermas–Offe sajátos modellt írnak körül az európai mozgalmakról való gondolkodásban, amely nem egy zárt „iskola”, hanem a sokféleség, az interdiszciplinaritás és a kreatív gondolkodás valamiféle „hybridje” (Fillieule–Accornero 2016:9) jellemzi, amelyet nem lehet mellőzni egy csupán „made in US” társadalmi mozgalmelmélet elsajátítása révén. Della Porta (2015) monográfiája ugyancsak a már említett tendenciákhoz kapcsolódva a marxizmus és az új baloldal kapitalizmus és osztálykonfliktus elméletének a visszatérését tekinti új tendenciának a válságok időszakában. A növekedés és a jólét társadalmi állapotai után a sokkhatású válságra bekövetkezett mobilizációt, az „anti-austerity” típusú tiltakozásokat a marxi osztálykonfliktus elmélet alapján értelmezi, amelyet kiegészít a Lipset–Rokkan-féle klasszikus 1968-as törésvonal és konfliktusvonal (cleavage) elméletek (Pál–Gallai 2003:83–97) újrafogalmazásával (della Porta 2015:1–26). A neomarxista tendenciák felelevenítésével a periférikus fejlődés iránti érdeklődés is megélénkül, amely a három kötetben elsődlegesen Dél-Európa (Olaszország, Spanyolország, Görögország, Portugália), de ugyanakkor Közép- és Kelet-Európa (Magyarország, Románia, Oroszország) mobilizációs folyamatainak az elemzésével jár. A Magyarországról származó Polányi Károly kapitalizmuselmzése és kritikája előkelő helyet kap della Porta monográfiájában.

A múlt század nyolcvanas éveiben az „új társadalmi mozgalmak” koncepciójáról és a „régik” mozgalmakhoz képest való „újdonosságokról” könyvtárnyi irodalom született, szellemes és inspiratív viták sokasága zajlott. Ma hasonló a helyzet az „alterglobalizációs”, a „globális igazságossági”, illetve a „megszorításokkal szembeni foglalási” (occupy) mozgalmak tipológiája, összehasonlítása és dinamikájuk elemzése kapcsán. Ez tekinthető a három kötetben átívelő gondolati szálnak az „európai mozgalmiság” fentebbi problematikája mellett. Az aktuális mozgalmi „újdonosság” értelmezése a három kötet népes szerzőgárdájának körében nyilván nem kap egységes értelmezést, a különféle hozzászólások az erről folytatott diskurzust igyekeznek sajátos szempontjaik szerint továbbfejleszteni.

A „prekariátus”, főként a fiatal, képzett csoportok jelentik a kutatók szerint a megszorítások ellen tiltakozó foglalkozó csoportjainak magvát (vö. Kraushaar 2014:200–204). A korábbi globális igazságossági mozgalmak sokféle csoportból, sokféle identitással rendelkező résztvevőt mobilizáltak, és nem volt viszonylag homogén társadalmi bázisuk. A prekariátus dominanciája is vitatott, bár a hosszabb távú foglalásokon részt venni való-

ban elsődlegesen a nem rendszeresen foglalkoztatottak képesek. A támogatókat persze szintén a sokféleség jellemzi (della Porta 2015:17, 65). A morális és jogi érvelés a megszorítások ellen küzdő foglalási mozgalmak jellemzője, és elsődlegesen a nemzeti kormányzatok és gazdaságirányítási szervek a címzettjeik. A globális igazságossági, alterglobalizációs mozgalmak nyilván a globális rendszer vezető hatalmait és a nemzetközi szervezeteket célozták meg tiltakozásaikkal, és érvelésük inkább gazdasági jellegű volt, kevésbé morális és jogias. A különbségek mellett persze megjelenik az egymásra épülés, a folyamatosság hangsúlyozása is, amely relativizálja a határozott tipológiai elkülönítést. Módszertani nehézségek is vannak, hiszen a rövid életű tiltakozó tömegek összetételét, céljaik és érveik váltakozását nem lehet a folyamatosan és szervezeten működő mozgalmak kutatási módszereivel vizsgálni. A demokrácia-koncepció mindkét mozgalomtípusban a radikális demokrácia, ám míg a globális igazságossági mozgalom a globális közösség deliberációs gyakorlatát kívánja új típusú globális demokráciában megszervezni, addig a megszorítások ellen tiltakozó foglalók a konkrét „tábor”, a gyülekezés gyakorlatában kívánják megoldani a minden résztvevő bevonását lehetővé tevő akaratképzést. A transznacionális célrendszer helyett ismét a nemzeti kormányzat került a célkeresztbe, de az európai megszorítások következtében ez nem vált kizárólagossá, így a perifériákon, mint Görögországban az európai megszorítások ellen is tiltakoztak. Központi kérdés volt mindkét mozgalmi hullámban a hagyományos képviseleti és pártdemokrácia válsága, amelyre megoldásként mindkét mozgalomtípus a radikálisabb, több és teljesebb beleszólást és közvetlen részvételt biztosító modellek felé mozdult el.

A történeti, makrotársadalmi és konfliktus alapú elméleti értelmezés, illetve a kérdőíves és interjú felmérések eredményeinek ötvözésére épül fel Donatella della Porta monográfiája, amely fejezetenként elméleti bevezetőt, majd összehasonlító európai felmérések eredményeinek összehasonlítását végzi el. Így elemzi az osztálykonfliktus relevanciáját, az osztály és a kulturális identitás kapcsolódását, a képviseleti demokrácia válságát és az új demokratikus alternatívákat a mozgalmak szemléletmódjában. Konklúziója (della Porta 2015:221–225), hogy a kapitalizmus, mint értelmezési keret segítheti a kortárs mozgalmak jobb megértését. A kapitalizmus fejlődési szakaszai és belső ellentmondásai és a tiltakozási hullámok és mozgalmak összefüggései ezekkel fontos szempontok. A kapitalizmus válságában megjelenő értelmezési keretek, mind az uralkodó eliteké, mind a mozgalmakéi egyaránt a kapitalizmus sajátos fejlődésének a termékei, versengő ideológiák szerinte. A válságidőszak nyilván a létező demokratikus formák válságával jár, azok korrump jellege a politikai osztály, avagy elit elutasítását hozza a tiltakozók körében, akik a demokrácia megújítását, a polgári minőség rehabilitálását kívánják elérni tiltakozásaikkal és alternatív kísérleteikkel. Gazdaság, kultúra és politika tehát egyszerre játszanak szerepet a válságszituációban és a mozgalmi mobilizációban, és ezek együttes értelmezését szolgálhatja a kapitalista rendszer koncepciója, amelyet főképp Immanuel Wallerstein és Jürgen Habermas világrendszer, illetve legitimációs válságelméletei segítségével értelmez. A globális igazságossági mozgalom a „legközelebbi rokona” a megszorítások ellen küzdő foglalási mozgalmaknak, azonban az új mozgalmak, visszatérve a nemzetállami politizálás szintjére, könnyebben igénylik maguknak az állampolgári, a civil

státuszt, mint a vilárendszer kritizáló alterglobalizációs mozgalmak. Módszertanilag az európai centrum és a periféria összehasonlítását tekinti fontosnak della Porta a további kutatások számára, illetve a mobilizációk nemzeti sajátosságait, ugyanakkor transznacionális kapcsolatrendszereik vizsgálatát. Úgy véli, hogy a különféle occupy mozgalmak nemzetközi kapcsolatrendszere nem vezetett semmiféle konvergenciához a tiltakozó mozgalmak között. A struktúrák és az aktorok bonyolult és közvetett viszonyrendszerének feltárása szerinte a további kutatások feladata.

A globális igazságosság és a megszorítások elleni tiltakozó mozgalomtípusok kutatása ma intenzív Európában. Hatásukra megeléknült a mozgalomkutatás Európában, új publikációs fórumok, kutatási együttműködések jöttek és jönnek létre. Az érdeklődés, amely korábban a vezető, nagy európai országokra koncentrált, ma már a perifériákat is bevonja a kutatások körébe, elsődlegesen a már korábban is kutatott Dél-Európát, de Kelet- és Közép-Európa országait is. Ez esélyt jelent a magyar és más posztkommunista országok kutatói számára az európai hálózatokba való bekapcsolódásra, amelynek az elvi lehetősége ugyan korábban is fennállt, most azonban érezhetően megnövekedtek annak esélyei, mint azt a két gyűjteményes kötetben a posztkommunista témák és kutatók megjelenése jelzi.

Irodalom

- Kraushaar, Wolfgang (2014): *Diplomások lázadása. Az arab tavasztól az Occupy mozgalomig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Pál Monika–Gallai Sándor (2003): Törésvonal-elméletek. In: Gallai Sándor–Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest: Aula kiadó. 83–97.

Fotó/Gönczö Viktor

GYENES ZSUZSA*A helyi nyilvánosság (újra)felfedezése*

A tanulmány célja a helyi nyilvánosság témájának átfogó ismertetése, valamint jelentőségének, illetve fejlesztése lehetőségeinek bemutatása a demokrácia és a civil társadalom vonatkozásában.

Az alapvető fogalmak áttekintése után a szerző így határozza meg a helyi nyilvánosságot: egy település(rész) nyilvános kommunikációja azokról az ügyekről, amelyek a helyi közösséget bármilyen módon érintik. Alapja az információ – a nyilvánosságban az információk közzététele, befogadása, feldolgozása, megvitatása és az így kialakult vélemények, álláspontok közvetítése történik.

Habermas és Angelusz alapján megalkotja a nyilvánosság normatív definícióját – a kritériumok: a nyilvánosságban független magánemberek vesznek részt, akik „mint emberek” egyenlők, aktív és tájékozott állampolgárok; lehetőség van a nyilvános kommunikációra; az információk, valamint a kommunikációban való részvétel mindenki számára hozzáférhető; a politikai intézményrendszer és a közügyek kezelése átlátható. Áttekinti, hogy ezek a kritériumok hogyan teljesülnek a helyi nyilvánosságban, és a hiányosságok hogyan csökkenthetők. Példákkal is alátámasztva bemutatja, hogy a közösségfejlesztés a helyi nyilvánosság fejlesztésének jó útja lehet.

A helyi nyilvánosság jelentőségét összefoglalva megállapítja, hogy a helyi nyilvánosság, az abban való részvétel lehet az elsődleges terepe a lakosok aktív, felelős állampolgárrá válásának, mely az erős civil társadalom alapja.

Kulcsszavak: helyi nyilvánosság, nyilvánosság, demokrácia, civil társadalom, helyi társadalom, közösségfejlesztés

Gyenes Zsuzsa közösségfejlesztő, oktató. Némettanár és művelődésszervező, valamint szociológia szakon végzett az ELTE-n, ugyanitt felsőfokú újságíró szakképesítést szerzett 1998-ban. Doktori tanulmányait az ELTE TáTK Szociálpolitika doktori programján folytatta, disszertációját társadalmi integráció a társadalmi részvételen keresztül témában írja. Főiskolai tanulmányai során bekapcsolódott a hazai közösségfejlesztő szakmai életbe, idősekre fókuszáló közösségfejlesztő programok közösségfejlesztője, illetve szakmai vezetője volt 2008–2010 és 2014–2016 között. A Civil Rádió önkénteseként 1994-től szerkesztő műsorvezetőként, 2006–2008-ig műhelyvezetőként és szerkesztőbizottsági tagként tevékenykedett. 1998–2004-ig a Budapesti Művelődési Központ munkatársa, 2012–2018-ig az ELTE PPK-n tanársegéd volt. Képzésfejlesztő, oktató, többek között helyi nyilvánosság témában, egyetemi szinten az ELTE TáTK közösségi és civil tanulmányok MA és az ELTE PPK andragógia BA szakán volt a téma kidolgozója és oktatója.

E-mail: post@gyeneszsuzsa.hu

ZSUZSA GYENES*(Re)discovery of local publicity*

The purpose of this study is to provide a comprehensive overview of the topic of local publicity as well as to demonstrate its significance and the potential options of its development in the aspect of democracy and the civil society.

After going through the essential concepts, the author defines the local publicity as follows: the public communication of a (part of a) settlement about the matters that concern the local community in any ways. Its base is the information – the disclosure, reception, processing, discussion and mediation of the opinions and viewpoints thus formed takes place in the publicity.

The author creates the normative definition of publicity after Habermas and Angelusz: independent people participate in it, who, “as people”, are equal, active and informed citizens; public communication is possible; the information and the opportunity to participate in the communication is available for everyone; political institution system and the management of public affairs are transparent. Reviews how these criteria are met in the local publicity and how the deficiencies can be reduced. Demonstrates the community development can be a suitable way of developing the local publicity, supported by examples.

Summarising the importance of local publicity the author concludes the local publicity, the participation in it can be the primary platform of residents becoming active and responsible citizens, who are the base of strong civil society.

Keywords: local publicity, publicity, democracy, civil society, local society, community development

Zsuzsa Gyenes, community developer, trainer, teacher. Graduated as a German teacher, cultural organizer, sociologist from ELTE, and gained a qualification in journalism in 1998. She continued her doctoral studies at the Doctoral Program of Social Policy at ELTE TáTK. She is currently writing her dissertation about the social (re)integration of the elderly via the method of community development. During her university studies, she joined the professional community of Hungarian community developers, she was the community developer and professional leader of community development programs focusing on elderly between 2008–2010 and 2014–2016. She worked as a volunteer at Civil Radio as editor-host from 1994, later as workgroup leader and editorial board member between 2006 and 2008. She worked at the Budapest Cultural Center from 1998 to 2004. She worked as assistant lecturer at ELTE PPK from 2012 to 2018. She is developer of training programs, trainer of the field of local publicity inter alia, at university level she was the developer and the teacher of courses about local publicity on ELTE TáTK Community and Civil Development Studies MA and ELTE PPK Andragogy BA.

E-mail address: post@gyeneszsuzsa.hu

Gyorgyovichné Koltay Elvira

Kényszer szülte civilség

A lakóparki civil/nonprofit szervezetek hazai jellemzői

A lakópark közismert fogalom, még akkor is, ha – saját tapasztalatok alapján – mindenkinek valamelyest eltérő definíció jut róla az eszébe, hiszen Magyarországon igen széles a skálája azoknak az ingatlanberuházásoknak, melyeket ezzel a névvel illetnek. Az azonban már kevésbé közismert, hogy civil szervezetek külön csoportja köthető hozzájuk. A lakópark-fogalom tisztázása és az elméleti háttér rövid bemutatása után a cikk, a budapesti

agglomerációra fókuszálva, ezekről a lakóparki civil/nonprofit szervezetekről szól. Arról, hogy miért és milyen feladatokra jönnek létre civil/nonprofit szervezetek a lakóparkokban és mi a szerepük a szűkebb és tágabb értelemben vett helyi társadalomban. Az írás egyben első beszámoló a szerző 2016–2017 folyamán végezett kvalitatív adatfelvételéről, melynek során 14 agglomerációs településen összesen 29 interjút készített a helyi önkormányzatok és a lakóparkok képviselőivel. Ez a kutatás folytatása annak a 2009-es adatgyűjtésnek, amelyről a *Civil Szemle* 2010/3. számában közölt írásban már olvashattunk.

Kulcsszavak: agglomeráció, lakópark, lakóparki civil szervezetek, klubjavak

Gyorgyovichné Koltay Elvira a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2010-ben végzett szociológus. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Intézetének doktorjelöltje.

E-mail: elvira.koltay@gmail.com

Elvira Gyorgyovichné Koltay

To be nonprofit because of necessity

The characteristics of the gated communities' non-profit organizations in Hungary

The gated community is a well-known concept, even if – based on my own experiences – everyone has a somewhat different definition of it, since in Hungary there is a very wide range of real estate investments that are called by this name. However, it is less known that a separate group of NGOs can be associated with them. After clarifying the concept of gated community and short presentation of the theoretical background, the article is about these civil/non-profit organizations, focusing on the Budapest agglomeration. Why and for what tasks these NGOs are established, and what their role is in the narrower and wider local society. The writing is also a first report on the qualitative data collection in 2016–2017, during which 29 interviews were made with representatives of local governments and gated communities in 14 agglomeration settlements. This study is a continuation of the research the author has reported about in *Civil Review* No. 2010/3.

Keywords: agglomeration, gated community, gated community NGOs, club goods

Elvira Gyorgyovichné Koltay held a master's degree in Sociology from Pázmány Péter Catholic University in 2010. She is currently a PhD candidate of the The Institute for Sociology and Social Policy in Corvinus University of Budapest.

E-mail address: elvira.koltay@gmail.com

BERNATH Krisztina

Egyetemista fiatalok társadalmi szerepvállalása

és a civil szféra önkéntességgel szembeni attitűdje a Partiumi térségben

A felsőoktatásba belépők körében ezekben az években zajlik a generációváltás folyamata, az Y generációsokat a Z generációhoz tartozó fiatalok váltják fel. A két nemzedék

magatartási mintázatai számos tekintetben különböznek, társadalmi szerepvállalásuk szempontjából is sajátos jellemzőket hordoznak. Tanulmányunkban ezt a kérdéskört két kutatás adatai alapján tárjuk fel a partiumi térségre vonatkozóan. Egyfelől, a 2012-ben végzett HERD-kutatás almintáját felhasználva azt vizsgáljuk meg, hogy a felmérésben részt vevő három felsőoktatási intézményben (egy állami finanszírozású román tanítási nyelvű egyetemen és két magán-, egy magyar és egy román tanítási nyelvű egyetemen) milyen sajátosságokat mutat, illetve milyen tényezők hatására alakul a fiatalok önkéntességgel kapcsolatos döntése (N=1090).

A keresleti oldal szempontjából elemezve a fiatalok társadalmi szerepvállalását, tanulmányunk második részében szociális területen tevékenykedő civil szereplőkkel készült fókuszcsoporthoz tartozó interjúkon alapuló eredményeket mutatunk be. A 2016 őszén készült interjúk keretét az önkéntes munka szervezetén belül elfoglalt helye és szerepe, valamint az önkéntesekkel kapcsolatos tapasztalatok kérdésköre adta.

Eredményeink szerint a fiatalok körében növekszik – főként az új típusú – önkéntesség iránti érdeklődés, ám mindkét szereplőt a jellemző információhiány és felkészületlenség jelentősen akadályozza a keresleti és a kínálati oldal hatékony találkozásában és az önkéntességben rejlő lehetőségek eredményesebb felhasználásában

Kulcsszavak: felsőoktatás, önkéntesség, civil társadalom, ifjúság

Bernath Krisztina 1980-ban született Vajdahunyadon. Tanulmányait a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végezte, ahol a szociológusi alapképzés után a Közpolitikai Szociológiai Alapjai c. magiszteri program hallgatója volt, később ugyanott került sor PhD dolgozatának sikeres megvédésére 2015 szeptemberében. 2004–2016 között a Partiumi Keresztény Egyetem oktatója, ahol kutatási módszertant, valamint a Szociológia alapjai c. tantárgyakat oktatta. 2016 októberétől a Nagyvárad Emanuel Egyetemen tanít szociális programok menedzsermentje, szociálpolitikák, valamint civil és közszféra együttműködése témakörben szociális munkás szakos hallgatókat. A tanári munka mellett a civil szférában önkéntesként tevékenykedik, valamint kutatóként és projektmenedzserként is dolgozik. Fő kutatási területe a felsőoktatás és az ifjúságszociológia. Tagja a Journal of Social Research & Policy c. folyóirat szerkesztőbizottságának és különböző szakmai társaságoknak, köztük a Nemzetközi, az Európai, a Magyar és a Román Szociológiai Társaságnak.

E-mail: krisztina.bernath@emanuel.ro

Krisztina BERNATH

Social Participation and Engagement in Volunteering within Civil Society of the Undergraduates from the Partium Region

Nowadays, a process of generation change from Y to Z generation is taking place among the young entrants to higher education. The behavioral patterns of the two generations differ in many respects, thus, the social roles they undertake show specific characteristics, too. In this article, we explored this situation in the Partium Region, based on two studies. On the one hand, we analyzed the data from the sub-sample of the HERD research carried out in 2012, focusing on the features and the factors that shape

the decision of youth from three higher education institutions (a state-funded Romanian university and two private universities, one Hungarian and one Romanian) to volunteer (N=1090).

The social participation of young people was also analyzed in terms of demand, using the results of a series of focus groups with NGOs that are active in the social field. The focus groups were carried out in the autumn of 2016, where the role and the experience of volunteering at an NGO were discussed.

Our results suggest that young people are increasingly interested in volunteering, especially in the new type of volunteering. However, the lack of information and preparedness of both actors significantly hinders the effective match between supply and demand, as well as the efficient use of the opportunities delivered by volunteering.

Keywords: higher education, volunteering, civil society, youth

Krisztina Bernath was born in 1980 in Hunedoara, Romania. She studied at the Babeş-Bolyai University, where she graduated her BA studies in Sociology, then she graduated from Sociological Foundations of Public Policy MA program, and, in September 2015, she successfully defended her PhD thesis. Between 2004–2016 she was lecturer at the Partium Christian University – the Department of Social Sciences, where she taught Methodology and Introduction to Sociology. Since October 2016 she gives lectures for social work students on topics such as the management of social programs, social policies and private-public partnership, at the Emanuel University of Oradea. She is also active in the NGO sector as a volunteer and she participated in a series of national and EU-funded research and development projects as a researcher or project manager. Her main research interest is higher education and the sociology of youth. She is a member of the Journal of Social Research & Policy editorial board and of various professional societies, including the International, European, Hungarian and Romanian Sociological Association.

E-mail address: krisztina.bernath@emanuel.ro

KOUDELA Pál

A nem szociális szövetkezetek szociális szerepe: jó gyakorlatok eltérő környezetben

A szövetkezetnek, mint vállalkozási formának a maga másfél, két évszázados fejlődési útja során alapvetően egyszerre kellett sikeres önálló piaci szereplőként megállnia a helyét, és eredeti szociális funkciót betöltenie, amennyiben már létrejött is éppen a szabadversenyos piacból adódó munkaerő-piaci hátrányok kivédése és a tagok közösségi védelme volt. Az állami szociális rendszerek története valamivel rövidebb, ám a szociális szövetkezeteké csupán néhány évtizedre tekint vissza. Jelen körülmények úgy hozták, hogy a kizárólag szociális szerepkörrel, nonprofit jelleggel működő szervezetek is egyre inkább használnak piaci eszközöket, és egyre kevésbé korlátozza őket a regionális politika. Felmerül a kérdés, hogy a ma számtalan eltérő formában és gazdasági-politikai körülmények között működő szövetkezetek szociális „értéke” és a kifejezetten ilyen céllal működő vállalkozások szerepe között hol húzódik a határvonal? Néhány gondosan válogatott példával igyekszünk körüljárni ezt a kérdést.

Kulcsszavak: szövetkezet, szociális szövetkezet, szociális piac, szociális vállalkozás

Koudela Pál szociológus, a Kodolányi János Főiskola Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék tanára, korábban az MTA Társadalomkutató Központ kutatója, a Budapesti Corvinus Egyetem oktatója. Fő kutatási területe a nemzetközi vándorlás és annak szabályozása, Kelet-Ázsia, különösen Dél-Korea társadalma, valamint korábban a Felvidék és Szlovákia társadalomtörténete, mely témából doktori disszertációját és két monográfiát is írt. Számos tudományos tanulmány szerzője hazai és nemzetközi folyóiratokban.

Email: pkoudela@yahoo.com

Pál KOUDELA

Social role of the non-social co-operatives: best practises in different environment

During the one and half or two centuries long developmental path co-operatives as forms of entrepreneurship had to stand their ground as individual market players and fulfill their original social function – inasmuch even their creation served the goals to avoid the labor market disadvantages derived from free competition, and to protect their members as a community does. The history of state welfare systems are a bit shorter, however social co-ops have only a couple of decades past. In current circumstances organizations operating with exclusively social roles and non-profit character increasingly use market instruments and are less and less restricted by regional policy. The question arises as to where the boundary line is between the social values of contemporary co-operations, working in many different forms and socioeconomic environments, and the role of entrepreneurships operating specifically for such purposes? We strive to go around this issue with a few carefully selected examples.

Keywords: co-operatives, social co-operatives, social market, social entrepreneurship

Pál Koudela is a sociologist, Collage Professor at the Kodolányi János University College Department of International Relations and History, he was previously a researcher at the HAS Centre for Social Sciences, and lecturer at the Budapest Corvinus University. His main research fields are international migration and its regulation, the societies of East Asia, especially of South Korea, and previously the history of former Upper Hungary and Slovakia, of which he wrote his PhD dissertation and two books; he is author of several scientific articles in Hungarian and international journals.

Email address: pkoudela@yahoo.com

SZABÓ Máté

Társadalmi mozgalmak és civil kezdeményezések az európai válságban

– változó kutatási koncepciók és elméletek

– recenzió Fominaya, Cristina Flesher–Cox, Laurence (eds.): Understanding European Movements. New Social Movements, Global Justice Struggles, Anti-austerity Protest; della Porta, Donatella: Social Movements in Times of Austerity. Bringing Capitalism Back into

Protest Analysis; Fillieule, Olivier–Accornero, Guya (eds.): Social Movement Studies in Europe. The State of the Art. c. kötetekről.

Szabó Máté (1956), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézet egyetemi tanára, az MTA doktora címet politikatudományban 1996-ban nyerte el „Alternatív mozgalmak Magyarországon” c. értekezésével. 1980 óta folyamatosan végez politológiai és szociológiai kutatómunkát a civil társadalom és társadalmi mozgalmak, valamint a politikai tiltakozás területén, itthon és külföldön, Európában és Tajvanon. Főbb témái a politikaelmélet története, civil társadalom, társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás. 2007. szeptember 25-től hat évig, 2013. szeptember 25-ig az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, ombudsman volt a magyar parlament döntése alapján. Több mint 300 közleménye magyar, német, angol és néhány más nyelven jelent meg.

Máté Szabó

Social movements and civil initiatives in the European crisis

– changing research concepts and theories

– book review: Fominaya, Cristina Flesher–Cox, Laurence (eds.): Understanding European Movements. New Social Movements, Global Justice Struggles, Anti-austerity Protest; della Porta, Donatella: Social Movements in Times of Austerity. Bringing Capitalism Back into Protest Analysis; Fillieule, Olivier–Accornero, Guya (eds.): Social Movement Studies in Europe. The State of the Art.

Máté Szabó, born 1956, he is professor of political science at the Eötvös Loránd University Faculty of State and Law, Budapest. He was awarded the degree Doctor of Political Science with his thesis on ‘Alternative Social Movements in Hungary’ by the Hungarian Academy of Science in 1996. He was elected by the Hungarian parliament to the position of Parliamentary Commissioner for Civil Rights, ombudsman for six years 2007–2013. He has carried out several research projects on civil society, political protest and social movements in Hungary, Europe and in Taiwan. He has published more than 300 scientific contributions in Hungarian, English, German and on several other languages.

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2017-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu
Levelezési cím
1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II/9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a

civilszemle@gmail.com
e-mail címre

■ „A civil társadalom ideája az a nyilvános 'tér', amelyben az állampolgárok mint egymással egyenlő, autonóm (szabad és öntevékeny) személyek jelennek meg. Ahol nincs 'külső' kötelezettség, csak a szabad akaratból történő cselekvés, nincs más kötöttség, csak a szabad akaratból létrehozott társulás. A nyilvánosság a civil társadalom terepe is egyben: ugyanazok az autonóm polgárok, akik a nyilvános okoskodásban részt vesznek, ebben a nyilvánosságban cselekszenek és alakítanak társulásokat szabadidős vagy érdekképviselési tevékenység céljából.”

(Gyenes Zsuzsa)

■ „A civil/nonprofit szektoron belül funkcionális szempontból [...] valahol az ön- és csoportkiszolgáló szervezetek csoportjai között helyezhetők el ezek a szervezetek, melyeket a lakók egy kisebb csoportja működtet az egész lakópark javára. Szervezik az ott élők közösségét, fejlesztik és szépítik a lakókörnyezetet, fenntartják az adott esetben magántulajdonban lévő közös területeket és a közös szolgáltatásokat, ezzel létrehozva és fenntartva a lakópark, mint klub javait. Tevékenységük azonban ritkán mutat túl a lakóközösség határain.”

(Gyogyovichné Koltay Elvira)

■ „Eredményeink alapján azt látjuk, hogy a fiatalok egyre inkább ráéreznek az önkéntesség jelentőségére, és egyre többen és rendszeresebben vesznek részt önkéntes tevékenységekben, mégis ezek az arányok a nyugati országokban élő fiatalokéhoz viszonyítva alacsonyabbak.

Ebben az önkéntesség kultúrájának alakulása mellett a civil szervezetek által nyújtott lehetőségek jellege, a tájékoztatás és a felkészítés hiánya is szerepet játszanak.”

(Bernath Krisztina)

■ „[...] a szövetkezet mint forma az első pillanattól kezdve magában hordozza a szociális feladatot, funkciót, amennyiben a piaci kockázatok elkerülése, az egyén védelme a célja. Mindamellet a legtöbb szövetkezet, függetlenül annak szereplőitől és gazdasági területétől kialakított valamilyen szociális védőhálót a tagjai számára, legalább a vállalkozások piaci védelme értelmében, és mivel a legtöbb esetben a szövetkezetek családi vállalkozásokból állnak [...], így ez közvetlenül is érinti a társadalom legalapvetőbb egységét, a családot. Mindezek az általános elvek lényegében nem különböznek a kimondottan szociális célra létrehozott szövetkezetektől, melyeknek gyerekek, idősek, más hátrányos helyzetűek vagy munkanélküliek egyaránt lehetnek célcsoportjai.”

(Koudela Pál)

Ára 900 Ft

ISSN 1786334-1

9 771786 334009